

Kávéház

MESTERHÁZI MIKLÓS

A TELETRANSPORTERRŐL

MESTERHÁZI MIKLÓS

A Teletranszporterről

MESTERHÁZI MIKLÓS

A Teletranszporterről,
a Kékszakállú herceg váráról,
valamint arról,
milyen érzés lehet
emlékmásnak lenni

Kávé Kiadó, 2000

A kötet a Nemzeti Kulturális Alapprogram
támogatásával jelent meg.

Sorozatszerkesztő

KELEMEN JÁNOS

© Mesterházi Miklós, 2000

Kávé Kiadó, 2000
Felelős kiadó Nyíri András
Felelős szerkesztő Lenkei Júlia
Műszaki vezető Fraunhoffer Péter
Készült a Csiszár Nyomdában
Felelős vezető Csiszár Lajos

ISBN 963 9169 22 6 (fűzött)
ISBN 963 9169 28 5 (kötött)
ISSN 1418-6624

Tartalom

1 (<i>Ajánlásféle</i>).....	9
2 (<i>Irodalmi excesszus, amelynek azonban később még szerepe lesz</i>)	17
3 (<i>Két mondat az Anthropologie in pragmatischer Hinsicht elejéről</i>)	21
4 (<i>A Föltámasztógépekről</i>)	34
5 (<i>Még mindig ugyanaz a két mondat az Anthropologie in pragmatischer Hinsicht elejéről, de most már néhány további mondat biztató társaságában</i>)	71
6 (<i>A Kékszakállú herceg vára</i>)	105
7 (<i>Sovány vigasz</i>).....	137

*...Ti néztek, én nézlek.
Szemünk pillás függönye fent:
Hol a színpad: kint-e, vagy bent,
Urak, asszonyosságok?*

(Balázs Béla)

1 (*Ajánlásféle*) A talán magakelletőnek, rosszabb esetben hivalkodónak tetsző cím (mi is lehetne elég jó kényes ízlésednek, Nyájas Olvasó?) valójában csupán a szerző lelkiismeret-furdalásáról tanúskodik: annak a fajta pedantériának az okán jutott (mármint: a cím) hivalkodó (esetleg: magakellető) külleméhez, melyet a büntudatfélék, a szerzőből legalábbis, kiváltanak szokás szerint. Az alábbi írás (melynek címéről előbb szó esett) tudniillik függelék, jegyzet, esetleg pótlás egy korábbihoz, amelyik akár az isteni számítógépről is szólhatott volna – a címéből a szerző maga sem következtethetett volna másra¹ –, mi is szintúgy hivalkodónak (magakelletőnek) tűnhetett, vagy tűnhetett *volna*, ha a szerző nem vallotta volna be (hasonló vallomásokra egyébként itt is sor kerül még), az effajta bonyolult szerkezetekhez egy szikrányit sem ért – úgyhogy, mintegy *Ersatz*-féleképpen, az említett cikk arról szólt inkább, miért is gondoljuk voltaképp, hogy tetteink, vagy épp, amit nem tettünk, meg hogy miért is tettük,

¹ Mint az említett írásban – lásd a következő jegyzetet – bevallottam (vagy elhencegtem vele), az isteni számítógép Isaac B. Singer *Szerelem és száműzetésének* előszavából kölcsönzött találmány – az *emlékmásért* ellenben annak tartozom hálával, aki a *Total Recall* című Schwarzenegger-filmet – elismerem, forrásaim a kultúra egymástól távol fekvő szegleteiben buzognak – a magyar filmforgalmazásban ezzel az apropóhoz már-már túlméretezett címmel bocsájtotta útjára. A „milyen érzés” fordulat vélhetőleg nem szorul filológiai magyarázatra: kalaplengetés Thomas Nagel előtt, aki egyik nagy port fölvert és utóbb majd minden elmefilozófiai szöveggyűjteménybe bekerült tanulmányának ezt a címet találta adni: *What is it Like to be a Bat?*

vagy éppenséggel miért nem, *föl vannak jegyezve valahol* – valami isteni számítógépben –, illetve hogy miért is gondoljuk úgy, hogy ha nincs is, jó volna, ha volna; továbbá arról, hogy voltaképp tényleg *föl vannak jegyezve*, bár vélhetőleg nem ott, és alkalmasint nem is valami végső tisztázatban, merthogy a rólunk szóló történetekhez bensőségebb közünk van, mint első hallásra hinni hajlánk.²

Röviden (ha az előbbiekből nem tűnt volna ki, amit föltehetek), az említett írás (főképp) az *én* azonosságának narratív elmélete fölött tűnődött, s miközben sok mindentről szó esett benne, szerzője nem tudott szabadulni a gyanútól, hogy voltaképpen csak bőbeszédűen hallgat valamiről, ami pedig igencsak szöveget ütött a fejébe, olyanmódon, hogy miközben a szóban forgó cikket körmölte, alig is tudott másra gondolni, mint hogy *arra* nem szabad gondolnia. Ami érthető (mármint érthető az is, hogy a szerző óvakodott *arra* a valamire gondolni, meg az is,

² Amiből is kitűnhetik, hogy bár a szóban forgó tanulmányféle (Mesterházi Miklós, *Az égi computerről*, in: *Bár*, I. évfolyam [1996], 1–2. 21–44.) nem az isteni számítógépről szólt, amiről szólt, az nem mondható éppenséggel egész érdektelenné, s a tetejében, legalábbis magam azt képzelem, szoros szálakkal kapcsolódott ehhez az íráshoz – amiért is szerettem volna egymás társaságában megjelentetni őket. Utóbb, amikor a jelen tanulmány kiadása szóba került, be kellett látnom: előbb tán meg kéne rendesen írnom. Amit csupán annak magyarázataképp említek meg, miért is bukkan föl a szóban forgó szerkezet többször is e tanulmányban látszólag minden ok nélkül: azt hittem tudniillik, mire itt belebotlik az Olvasó, már meghitt ismerősök lesznek. Azt azonban talán így sem fölösleges tudatnom erről a különös instrumentumról, mitől is olyan igéző, és miképp működik, amiről hadd idézzem azt, akitől az ötletét kölcsönbe vettem: „Habár a *Szerelem és száműzetés* formája és tartalma szerint lényegében önéletrajz, szó sincs róla, hogy életem teljes története volna... nem is lehet megírni valakinek a teljes történetét. Az túllépi az irodalom hatáskörét... Hiszek Istenben és a Gondviselésben, szerintem egészen bizonyos, hogy mindenkinek az életéről íródik könyv, abban jó és rossz cselekedetei, hibái és örültségei mind föl vannak jegyezve. Isten archívumában, az ő isteni számítógépében semmi nemvész el soha.” – I. B. Singer, *Szerelem és száműzetés*, ford. Mészáros György, Gondolat, Budapest 1991, 7.

hogy nem tudott nem gondolni rá, és nem csak, mert a „nem szabad a fehér elefántra gondolni”-szerű tilalmak így működnek, betartásuk nem tartozván az akarható dolgok közé, hanem), mert a szóban forgó szög történetesen az volt, amelyet Derek Parfit talált szemmel láthatólag többek fejébe is belekalapálni (sikerrel), egy remek sci-fi társaságában³ meggondolnunk ajánlván, hogy talán jobb volna nekünk másképpen (ha tetszik, valahogy higiénikusabban)⁴ gondolkodnunk tulajdon magunk (az *én*) felől, mint azt mindközönségesen tenni szoktuk, mert azt az együgyűséget, melyet e tárgyról elménkben dédelgetünk, *magunk sem gondol(hat)juk komolyan.*⁵ (Mármint ha valóban erről szól, amit Parfit meggondolnunk ajánl – egy méltatója szerint Parfit elemzése a tárgyban, hogy tulajdon magunkról elmélkedvén voltaképp mi is motoszkál a fejünkben, és minek kellene motoszkálnia, a század legár-

³ Derek Parfit, *Reasons and Persons*, Clarendon Press, Oxford 1984, 199–347. Voltaképp több és az érvelésben összefonódó sci-fi társaságában, ám – bár alkalomadtán más dolgokról is szó esik – hadd szóljon ez az írás főképp a Teletranszporterről (illetve Replikátorról) – egyebek közt „Az említett fantasztikus történetben...” kezdetű bekezdésben fölemlítendőök okán.

⁴ Colin McGinn, *The Character of Mind*, Oxford University Press, Oxford–New York 1997, 161.

⁵ Mármint az *én*ről vallott *Simple View* együgyűségét, annak az együgyűségét tudniillik, hogy föltesszük, „semmi sem számíthat tulajdon magamnak, hacsak a) nem tudok egészen határozott választ adni arra a kérdésre, vajon bármely adott, illetve adandó – múlt-, jelen- vagy jövőbeli – tapasztalat az enyém-e, illetve az enyém lesz-e, avagy sem (ez a minden-vagy-semmi föltétel), és b) kizárjuk annak a lehetőségét, hogy két tapasztalat, melyek egyike is, másika is az enyém, fölbukkanhasson szubjektumokban, akik pedig nem azonosak egymással (ez az egy-az-egyhez föltétel). Szubjektíve ezek mintha tagadhatatlanul esszenciális vonásai volnának *énemnek.*” Az összefoglalás Thomas Nagel *The View from Nowhere*-jéből való (Oxford University Press, Oxford–New York 1986, 43.), a *Simple View* terminus pedig Parfit *Later Selves and Moral Principles*-éből, in: A. Montefiore (szerk.), *Philosophy and Personal Relations*, London, Routledge 1973.

nyaltabb filozófiai analízisei közül valók,⁶ s ez nem akármilyen bók, amiért is érthető talán, ha némi elfogódottság lesz úrrá rajtunk, amikor a szóban forgó és – mint egy némiképp talán ironikusabbra sikeredett kompliment állította róluk⁷ – ráadásul proustian ágas-bogas fejtegetéseket pár sorban összefoglalnunk kellene.)

Az említett fantasztikus történetben (mármint abban a fantasztikus történetben, mellyel Parfit a kegyeinkbe ajánlja elemzéseit, mely utóbbiak pedig meggondolnunk ajánlják... stb.) egy Teletranszporter nevű gépezet (fő)-szerepel (meg egy Replikátor is, de az voltaképp hozzáértendő az előbbihez) – egy gépezet, amely ha volna, és ha működnék is (bárhogy működjék is egyebekben), akár valamiféle *Föltámasztógép* is lehetne, mondjuk, az isteni Föltámasztógép valamiféle földi hipotipózisa, föltéve persze, hogy legalább az isteni Föltámasztógép úgy működik, ahogy azt róla hinni szeretnénk, noha ez utóbbi megkötéshez ildomosnak tetszik hozzáfűznünk: az utóbb főlemlített gépezet (mármint az *égi más*) működésének bökkenőiről – illetve és pontosabban arról, ami működésében bökkenőnek látszik – futólag szó esik ugyan még, ám az túl komplikált (vagy: magasztos), hogysen azt memnénk állítani, egy szemernyit is értünk hozzá. Annyi azonban föltehető talán, hogy (működjék bármiképpen is)

⁶ Azt hittem, az idézett bókot Jonathan Glovernél olvastam (*I. The Philosophy and Psychology of Personal Identity*, Penguin Books, London 1988), utóbb azonban hiába kerestem a könyvben, amit belőle idézni véltem (a könyvecske azonban igazán remek munka, hadd maradjon meg hát a jegyzetemben), ahogy hiába kerestem másutt is, olyan szerzőknél, akiket különben nagyon is megigézték Parfit fejtegetései, tehát származhatott volna akár tőlük is a fönti bók; már-már arra kell gyanakodnom, a Parfit-kötet hátsó borítójáról ragadt meg emlékezetemben a dicséret (Samuel Schefflertől idéztetnek ott ilyen dithürambikus szavak), ami talán levonna értékéből (a hátsó borítón ritkán temetik a könyvet), ha nem állnának ugyanott Sir Peter Stawsontól is az alábbiak: „nem sok olyan könyvet írtak e tárgyról, mely látókör, gazdagság, fantázia és meggyőző erő dolgában vetekedhetnék Parfitével.”

⁷ Thomas Nagel, *The View from Nowhere*, 45.

fontos kellék az isteni számítógép perifériáján – olyasmi talán, mint a persze sokkal együgyűbb nyomtató ehhez a persze sokkal együgyűbb szöveghez. Ami épp egy okkal több, hogy elbáméskodjunk Parfit Teletranszporterén (a Teletranszporter égi másának földi másán), amelynek föltalálója (Parfit), föltéve, hogy jól értem őt – ami, mint említettem, tekintve, hogy (amint arról egy másik zárójelben szó esett már) egy méltatója szerint a század egyik legárnyaltabb filozófiai elemzéséről van szó, mely a tetejében, mint egy másik szerző megjegyezte volt, proustian ágas-bogas is, nem egészen magától értetődő –, végső soron nem kevesebbel kecsegtet, mint hogy találmányától többet várhatunk pusztán utazásaink kényelmesebbé tételénél: valami olyasmit tudniillik, ami majdnem olyan jó, mintha csak a Teletranszporter igazi Föltámasztógép volna. Másképp megfogva a dolgot: Parfit gépezete, vagy, elejtve most a sci-fi szálát: Parfit filozófiai elemzése nem csekélyebbel kecsegtet, mint hogy ha képesek volnánk lenyelni, hogy *énünk* dolgaiban *nem az azonosság az*, „*ami számít*”, avagy: ha képesek volnánk lenyelni, hogy *úzhetenék* akár „*nélkülünk*” is kisdéd játékainkat (mármint: *aszerint, amit komolyan vehetünk abból, amit önmagunk felől gondolhatni vélünk, úzhetenék* akár „*nélkülünk*” is), cserébe valami olyasmit nyerhetnénk el, ami *majdnem olyan jó*, mint a halhatatlanság. (Elismerem, ez így túlzás talán; mondjuk, *majdnem olyan jó*, mint egy darabka halhatatlanság – *majdnem olyan jó*, mint *túlélni*.)⁸

Erre, egy darabka halhatatlanságra tehetnénk szert – s ez nem csekélység –, ha volna Teletranszporter, és mű-

⁸ A *majdnemek* már első hallásra is aggasztónak tetszhetnek – „A képet, melyet Parfit a *túlélésről* fest, valójában nyomasztónak találok – írja Thomas Nagel –, bár persze csak azzal összevetve, amit *magam* hajlamos vagyok *túlélésnek* tekintetni. A Parfit-féle halál a parfiti *túlélésen* mérve nem tűnik annyira nyomasztónak; de lehet, ez nem az utóbbiban rejlő többletnek, inkább az előbbi fogatkozásainak betudható.” – *The View from Nowhere*, 224.

ködnék is. És persze, ha minden stimmelne Parfit elemzése körül.

Ám meglehet, nem stimmel. Vagy hadd legyenek óvatosabb: aszerint, amit magam érteni vélek belőle, még pont el is lehet szűrva akár. Ami épp elég kellemetlen számomra, több okból is. Ezek egyikére utaltam már, záró-, illetve gondolatjelek közt, kétszer is, hadd halásszam ki tehát a záró- és gondolatjelek közül. Egy értő méltatója szerint Parfit elemzése e tárgyban a század legárnyaltabb analízisei közé tartoznak, s ha valakiről ezt híresztelik, az óvatosságra inti az embert, mely okból magam is óvatosságra inteném az Olvasót: meglehet az is, hogy e sorok írója egyszerűen elnézett valamit. És a Teletranszporter mégis működik. Amihez hozzáteendő: Parfit elmeélén (következőleg azon, hogy mint egy méltatója... stb.) amúgy az sem csorbítana, ha nem működnék mégsem – analíziseinek tuskéjétől fölszisszentek olyanok is, akikről okkal teszem föl, nálam jóval hamarabb találunk, és megbízhatóbb eszközöket a szűrés okozta fájdalom csillapítására (és akiknek írásaiba pont ezért az alábbi írásban két kézzel kapaszkodom). A szűrés okozta fájdalom *csillapítására*: mert a túske maga egészen nem eltávolítható. Ahhoz az, ami körül Parfit elemzése forognak (az *én* azonossága az időben), túlságosan is talányos.

Így állván a dolgok, azt hiszem – bár ebben is tévedhetek –, akár be is vallhatom: noha úgy gondolom, Parfit Teletranszportere nem működik – avagy pontosabban: *de*, csak *nem úgy*, ellenben azon, ahogy működik, ha működik, kevés örvendeznivalónk akad (-na majd) –, a történet (a sci-fi), mellyel elemzéseit bevezeti, meg persze az elemzések maguk, igézetükben tartanak (vagy igézetükben tartanak alakváltozatai),⁹ amiért is voltaképp nem iga-

⁹ Már mint azoknak a sci-fiknek vagy csapdáknak egynémelyike, amelyek empirikus *én*ünk azonosításában használt kritériumainkat, illetőleg tulajdon magunkról alkotott fogalmunk ingredienseit illetően hivatottak hülyét csinálni belőlünk – aligha érdemel választékosabb megjelölést, ha olyasmi-

zán tudom, mit mondhatnék annak, aki a Zöld Gombot megnyomni készül, vagy mit kellene gondolnom nekem magamnak ott, a Zöld Gomb előtt (elnézést: ez az utalás most még óhatatlanul homályos kell, hogy maradjon), és – ha már ott tartok, mit is kell bevallanom, jobb, ha egy füst alatt bevallom azt is, hogy – mert a történet az igé-

ből nem értünk szemmel láthatólag egy kukkot sem, amit fogalmaink túlélő-készletében kellene tudhatnunk –; mondjuk, az a konstrukció, amelyet Bernard Williams taglal *The self and the future* című tanulmányában, az a Bernard Williams, akit ugyan nem a Teletranszporter ejtett gondolkodóba, hanem a Sydney Shoemaker elmeszülte kegyetlen agysebész, akit ő maga (mármint Williams) inkább zseniális informatikusnak képzel, és aki képes elcserélni az agyunkat (vagy az elménket) valaki más agyával (elméjével) vagy a testünket valaki más testével, ahogy tetszik; és mi közben hajlamosak vagyunk úgy gondolni, hogy hajlamosak volnánk úgy gondolni, ahhoz a testhez, amelyet levetkeztünk, nekünk többé semmi közünk sincs. Csakhogy a történet – *ugyanaz a történet* – másképp is elmesélhető, épp csak annyit módosítva rajta, hogy a *cseréről* a másikkal hallgatunk; és akkor a történet úgy szól, hogy valami kevésbé zseniális, mint inkább hibbant informatikus teletömi a fejünket mindenféle ötletekkel, és ez esetben egyre megy, valaki más elméjének tartalmai-e mind, vagy az utcán szedte össze őket (és mindegy az is, vajon összeállnak-e, vagy belegárgyulunk a dologba): annyi közünk mindenképpen marad a testhez, amelyet a történet másik változatát hallgatva könnyű szívvel véltünk odahagyhatni, hogy ha netán a – most már egyenesen perverz – informatikus intézkednék fölé, hogy az odahagyni vélt test fájjon *valakinek*, akkor rettegünk a szóban forgó vállalkozástól: mert ha így nézzük a történetet, az a valaki mi magunk leszünk. Mert meglehet, hogy ha teletömködték a fejünket más ötletekkel vagy mások ötleteivel, akkor bármely paradicsomi örömeket plántálnak is pótlólag el az elménkben, e paradicsomi öröme fölé már nem mi örvendezünk – a személy fogalma sajnálatosan érzékeny a minőségi változásokra –, ellenben valami hülye aszimmetria folytán attól, hogy a fájdalom szubjektumai legyünk, nem szabadulhatunk. Bár a történet első változata mintha fölmentést adna e teher alól, aligha állíthatjuk biztosan, hogy az az *igazi* változat; meglehet, aki a kísérletnek aláveti magát, annak van oka félnie attól, ami arra a testre vár, melyet, csak mert annak más forog a fejében, mint amin ő törte azt, „ő maga” állítólag már elhagyott. És félelmét aligha csitíthatná el, ha amúgy nem tartjuk érthetetlennek, hogy fogalmaink némely határesetekben, melyekben nem kötelező működniök, nyelvet öltenek ránk – in: Bernard Williams, *Problems of the Self*, Cambridge University Press, Cambridge–New York–Oakleigh 1973, 46. skk.

zetében tart, eszem ágában sincs toronyiránt a Teletranszporternek rontani. A hátába próbálok kerülni.

Mielőtt elfelejteném: a másik ok (vagy már a sokadik?), amiért fölötte kellemetlen úgy gondolnom, még sincs rendben talán minden Parfit kecsegtető ajánlatával – mármint avval, hogy ha tán higiénikusabban méltóztatnánk gondolkodni önmagunk felől, cserébe valami olyasmit nyernénk meg, ami majdnem olyan jó, mint a halhatatlanság –, mondom, a másik ok nyilvánvalóbb és fontosabb: ami majdnem olyan jó, mint a halhatatlanság, az biztos nagyon jó lehet.

Habár hallani erről is más véleményt.¹⁰

¹⁰ Bernard Williams, *The Makropoulos Case: reflections on the tedium of immortality*, in: uő, *Problems of the Self*, 82. skk.; amit Thomas Nagel azzal kommentál, hogy „meglehet, [Bernard Williams] nálam hamarabb kezd unatkozni”. – *The View from Nowhere*, 224.

2 (*Irodalmi excesszus, amelynek azonban később még szerepe lesz*) Ha már kerülőútra kényszerülök amúgy is, fölösleges önkorlátozás volna ellentállanom a kísértésnek (jól gondolod, Nyájas Olvasó: a körülményeskedés kísértésének); hadd kezdjem hát magam is a mondókámat egy fantasztikus történettel, amely nem tudományos-fantasztikus történet ugyan, de ettől nem rosszabb, amelynek továbbá, első látásra legalábbis, a legcsekélyebb köze sincs bökkenőinkhez (az *én* azonosságával az időben), és amely ráadásul alkalmatlan is rá, hogy elmeéletem dicsérje, bármennyire rászorulnék is erre, merthogy nem én ötlöttem ki őt – ami a történetnek, fölteszem, előnyére vált, hisz ilyenformán (mert nem én ötlöttem ki) a magyar irodalom egy vitán fölül alapvető történettel gazdagodhatott: *A Kékszakállú herceg várának* történetével, amelyben persze nem szerepelnek azok az idéetlen átalakítások, melyeket mi eszközöltünk rajta abban a reményben, hogy – *ha van sikeres teletranszportáció* – legalábbis a költő nagyvonalúságával mégiscsak számolhatunk.

A *Kékszakállú herceg várában*, mármint Balázs Béla *Kékszakállú hercegének várában* a termék, tudvalévőleg: a herceg lelkének bugyrai.¹¹ (És mindenkinek van egy vára, és benne a termék tulajdon lelkének terméi.) A termék a herceg kincseit őrzik, a hatalom, a diadal, a gazdagság jelvényeit, ilyesmit. Legföltettebb lomként pedig

¹¹ Mint arra Balázs a prológbán, melyet ennek az írásnak a mottójaként már idéztünk, figyelmezteti is olvasóit.

emlékeket (és mert a Kékszakállúról van szó, a legrejtettebb teremben a hajdanvolt feleségek emlékét). A termékbe persze csak a várúrnak van szabad bejárása; ezt így diktálják a szokások, és, gondolnánk, így írja elő az efféle rejtegetnivalók természete, vagy legalábbis az emlékeké: mármint hogy – úgy tartjuk – attól épp azok, amik, hogy valakinek a kincsei¹² (ha tetszik, így írja elő az effajta kincsek egyes szám első személyű ontológiája).¹³ Csak ő láthatja színről színre, a saját szemével (az „elme szemével”) őket. Vagy legalábbis tulajdon emlékeit, például, csak ő. (És azt gondoljuk, így vagyunk az effajta dolgokkal mi is.) Mások előtt ezek az ajtók csukva maradnak. Illetve ez persze bonyolultabb – maradjunk hát abban: *úgy*, olyan szabadon, ahogy a herceg, senki nem sétafikálhat a várban. (Gondolnánk.) – Amikor aztán az új, a legújabbik feleség a várba érkezik, látni kívánná, amit a termék rejtenek. Ami voltaképp rendben is volna, mármint bizonyos fönntartásokkal bátran rendben is lehetne – gondolom, ezért hozta őt várába a herceg, bárhogy kéreti is magát: azért tudniillik, hogy elhencegjen neki a kincseivel. (Ezért kékszakállú a herceg, és ebben mi mind majmoljuk őt.) Csak épp: amikor az utolsó, a legrejtettebb, a hetedik terem ajtaja is föltárul a könyörgésre, amikor az új feleség is a saját szemével láthatja, amit különben tudott – hisz a gyerekek is tudják: a Kékszakállú nagy nőfaló –, hogy az utolsó terem emlékeket rejt, jelesül a hajdanvolt feleségek emlékét, amikor a tulajdon szemével – és, mert bent is van a színpad, az *elme szemével* – látja, amire a herceg emlékezik, akkor már ő sem hagyhatja el többé az emlékek termét. Az elme szemével látni, ami ott van, ez a vár urának előjoga.

¹² Peter F. Strawson, *Einzelding und logisches Subjekt (Individuals)*, Philipp Reclam jun., Stuttgart 1972, 125.

¹³ John R. Searle, *The Rediscovery of Mind*, The MIT Press, Cambridge (Mass.)–London, 1994, 16.

A kékszakállú herceg librettója épp illendő mértékben rejtelmes mese, kinek-kinek a kedve szerint értelmezhető. Szól az ismétlődésről, a Férfiről meg a Nőről, a föltétlenül elhallgatandóról meg a föltétlenül elmesélendőről, meg arról, hogy ezek arányában úgysis tévedünk. Az alábbiak kedvéért magunk hadd vegyük filozófiai tantörténetnek a mesét, amely így félreértve talán arról szól, bölcsen van elrendezve az, hogy legalábbis, mondjuk, azt a termet illetően, amelyikben az emlékeket őrizzük, némiképp várúri privilégiumaink vannak, azaz tulajdon emlékeinket csak magunk láthatjuk tulajdon elménk saját szemével (mármint ki-ki a tulajdon elméjének saját szemével), s ha ez nem így volna, ha más is láthatná színről színre őket, abból különös bonyodalmak támadnának (még ha némelykor úgy képzeljük is, jó volna belelátnunk másnak a fejébe, vagy ha kínunkban néha azt kívánjuk, bár látná más is a mi szemünkkel azt, amit képtelen olyannak látni, mint mi). Mert meglehet például, hogy ha más is láthatná úgy, mondjuk, emlékeinket, ahogy mi látjuk (ha más is az elme, mármint elménk szemével láthatná őket) – ha valahogy *nem is számítana* voltaképp, hogy aki úgy látja őket, épp mi magunk vagyunk (ha nem számítana, épp mi magunk vagyunk-e, akik úgy...) –, nemcsak az új, a legújabbik feleségek nem volnának többé azok, akik, hanem csak tulajdon emlékeik volnának (és ki tudja, kinek a tulajdon elméjében volnának tulajdon emlékeik), de talán emlékek sem volnának egyáltalán. Ha, mondjuk, figyelmetlenségből vagy kényszer hatására le találnánk mondani abbéli előjogunkról, hogy bizonyos „termeket” (elménk egynémely ügyleteit) csak mi magunk láthatunk tulajdon elménk saját szemével – s ha bárki más úgy látja, az a bárki más (ha valaki, akkor) mi magunk vagyunk, ellenkező esetben nem emlékekre emlékszik ő, és mi sem

emlékekre emlékszünk¹⁴ –, meglehet, utóbb talán kétségbeesetten téphetnénk azt a kék szakállunkat.

Mert esetleg kitűnnék, mondjuk, emlékeink számára pont nélkülözhetetlenek vagyunk: *nélkülünk nem bírnak emlékek lenni*.

Meglehet persze az is, hogy ezek a bonyodalmak már egyáltalán nem *A Kékszakállú herceg várának* bonyodalmai. *A Kékszakállú herceg vára* talán tényleg nem az *én* azonosságáról szól (az *én* azonosságáról az időben), ellentétben az alábbiakkal, melyek azzal bajlódnak, vajon – csak mert nem lelhetni hibátlanul bonyodalomálló kritériumát – azonosságunk valóban olyasmie, ami *énünk* állagát illetően nem is számít talán (vagy majdnem nem számít), és csak mellékes körülmények okán gondoljuk úgy, az *én* mibenléte szempontjából mégsem egészen közömbös, hogy „ő” épp mi vagyunk, s ha úgy gondolnánk, bátran lehetne más is akár, már épp kezdenénk nem érteni, mit is gondolunk. Lehetséges tehát, valóban merő körülményeskedés volt a Kékszakállú herceg történetét előcitolni (bár számomra egyre inkább úgy tűnik, mert, persze, én már tudom, mire akarok kilyukadni – vagy legalábbis azt hiszem, tudom –, ez a különben sem érdektelen költői thriller e bizarr szemszögből is érdekes). Ám az sem lehetetlen, hogy egyszerűen botorság azt kívánni, hagyjuk a fenébe a körülményeskedést: amiben elakadtunk, végül is a század legárnyaltabb filozófiai elemzése közé tartozik, mint azt már említettük (párszor); és proustian ágas-bogas.

Kezdhattuk volna persze másképp is; mondjuk azzal, hogy az „elme szeme” (empirikus *énünk* empirikusan meghatározott elméjének „szeme”), bár csak egy van belőle, kancsalít.

¹⁴ Ezzel a mondattal mintha csak az „emlékezni” grammatikáját rekapituláltuk volna, s vele azt az érvelést, mellyel Locke gondolt testet társítani az *én* árnyékához. A későbbiekből remélhetőleg kitűnik, nem egészen erre céloztunk a mondattal.

3 (*Két mondat az Anthropologie in pragmatischer Hinsicht elejéről*) Úgy tűnik, elménk az ő „szemével”, bár egy van csak belőle, kancsítani kényszerül. A dolgok bölcs elrendezőjére valló kóros elváltozás ez.

(*Mellékösvény*) Kezdhattuk volna így is – de akkor sem kerülhettük volna el a körülményeskedést. Mert elménk szeme nem magát látja, hanem a tudat (zavaros, mély, bölcs) áramát, bár lehet, ez így filozófiai grammatikai hiba; mindenesetre magát nem látja, nem látja a látást magát sem, amivel idáig nem is volna semmi baj; ellenben ahhoz, hogy az elmének nézőpontja lehessen (nézőpontja lehessen *valahol* – hisz egy nézőpont mégsem lehet sehonnani), meg hogy az elme maga valami olyasmi lehessen, ami némiképp ismerős lehet előttünk, szóval: empirikusan meghatározott elme, ahhoz mégiscsak hátra kell sandítania, no, nem, mondjuk, a látását okozó természeti okokra (nem arra szolgál – azzal a szemmel, amelyik tulajdon fizikai okozat voltára szolgálna, nem bírnánk kinézni a fejünkéből), de arra, akinek az elméje néz a már többször emlegetett szemmel. Ám itt elkezdődnek bonyodalmaink: merthogy kezdünk túl sokan lenni, vagy bizonyos értelemben túl kevesen. Mert van, ugye, az elménk, aki voltaképp mégiscsak mi volnánk, habár meglehet, mégsem; meg volna az, akinek kapcsán elménk azon tűnődik (azon tűnődünk), őt most önmagának kellene-e vélnie, avagy sem, és bárhogy dől is el a dolog, magáznia kell-e

önmagát (?), vagy bátran tegezheti, mert „csak a teste”. (Csupán Pedro Garcías licenciátus úr volt olyan merész, hogy a Penafielből Salamancába vezető út mentén, egy kövön, írásba adja: itt van elföldelve a *lelke* – de ő sem úgy értette.)¹⁵ Akárhogy is, hogy elménk szeme megpróbál kancsítani, abból hiba volna kigyógyítanunk, mert.¹⁶

„Hogy az ember képes képzeletében megragadni az *ént*, ez őt végtelen magasságokba emeli minden más, a Földet lakó élőlény fölé” – ezzel a mondattal kezdődnek Immanuel Kant antropológiai előadásai. „Mert – hangzik a folytatás – ezáltal *személy*, éspedig, a tudat egységének köszönhetően, essék meg vele bármi változás, egy és ugyanaz a *személy*, azaz valami, a *dolgoktól*, amilyenek még az esztelen állatok is, kikkel tetszés szerint tehetni

¹⁵ Alain-René Lesage, *Gil Blas de Santillana históriája* (Levél a Gil Blas olvasóhoz).

¹⁶ ... mert hogy az elme szeme, bár elménként csak egy van, kancsalít, mondtuk már: meglehet, az is a dolgok bölcs elrendezőjére vall. Ettől vagyunk személyek, akik *énként* gondolnak magukra (és másokra), nem dolgokként, még csak nem is megfoghatatlan dolgokként, akik ők (bár nélkülük). Másképp: *mert* kancsalít, lehetnek empirikusan meghatározott elmék elmékként empirikus *ének* birtokában (nem agyakként valami levesestálban) – ami egyrészt azért örvedetes, mert elmékkal voltaképp csak ebben a formában vagyunk ismerősek, és ha nem volnának, csak találgathatnánk, hogy mi van bennük, másrészt, mert így sok minden fölötölhetik bennünk, ami különben nem. Fölötölhetik bennünk, példának okáért, a kérdés, hogy vajon miféle szövőszéken is készül azonosságunk szövege (azonosságunké az időben), aminek híján aligha ragadhatnánk meg az *ént* képzeletünkben (mármint úgy, hogy értsünk akár egy kukkot is abból, amit megragadtunk), és aligha lehetnénk, megragadva és megragadottan képzeletünkben, személyek (végtelen magasságokba emeltetvén ezáltal stb. – lásd erről a főszövegben mindjárt következő Kant-idézetet). – És fölötölhetik, hogy a kérdésre nem tudunk válaszolni, és mindaz, amit képzeletünk megragad, szét is foszlik képzeletünkben. Mindaz, ami az *én* fogalmában oly elengedhetetlennek tűnt, valahogy kicsúszik a kezünkből.

bármit, rangban és méltóságban teljességgel elütő lény.”¹⁷ Abban, ami itt, az *Anthropologie in pragmatischer Hinsicht* elején elhangzik, talán nincs semmi különösebben meglepő, amitől persze, hogy épp így kezdődik, az még lehet fölöttébb figyelemreméltó is akár, mert hát empirikusan meghatározott öntudatunknak szentelt fejtegetéseit kezdi így Kant, oly tárgynak szentelt fejtegetéseit, melylyel, bármilyen kedves is előttünk, *A tiszta ész kritikája* csak érintőlegesen, vagy talán pontosabb volna azt mondani, fejtegetéseinek fonákján foglalkozhatott, bár nem mondanám, hogy csak melleleg – hiszen olvasható ott egy s más, ami vélhetőleg e tárgyat illetően sem közömbös.¹⁸

Hogy miképp értendő (szerintünk), vagy mi fakad (szerintünk) abból, amit idéztünk, arra később még vizsgatérünk, vagy másképp: a későbbiekben még amúgy is kénytelenek leszünk Kant szájába erőszakolni egynémely állításokat – most tehát hadd ne térjünk ki rá, miként is

¹⁷ Immanuel Kant, *Anthropologie in pragmatischer Hinsicht*, in: uő, *Schriften zur Anthropologie, Geschichtsphilosophie, Politik und Pädagogik*, szerk. Wilhelm Weischedel, Wissenschaftlicher Buchgemeinschaft Darmstadt 1983, 407.

¹⁸ „Kantot nem az foglalkoztatta elsősorban, már ha foglalkoztatta őt ez egyáltalán, hogy eloszlassa önmagunkat illetően dédelgetett filozófiai illúzióinkat, mármint ha ezt az önmagunkat szokásos értelemben vesszük, abban az értelemben, ahogy saját énünk akár empirikus vizsgálódások tárgya is lehetne. Nem foglalkozott azzal, hogy cáfolja vagy védelmébe vegye a személy azonosságának egyik vagy másik elméletét, mármint ahogy effajta elméletek a számunkra ismerősek. Mert a racionális pszichológia illuzórikus tudásigénye szerinte nem empirikus énünkkel kapcsolatos, hanem magunkkal, ahogy magunkban valóan vagyunk, a tudat egységének alapul szolgáló valamiként. Kant aligha mondhatta volna, hogy a tudat egysége anélkül is magyarázható, hogy segítségül hívnánk bármiféle metafizikai (vagy akár transzcendentális) szubjektumot, hisz nincs is olyasmi, hogy metafizikai szubjektum. Mert Kant szerint igenis van, és önmagunk pusztá gondolata, elvonatkoztatva a tudat empirikus tartalmától, rá céloz. Ez a legitim, csak éppen tartalmatlan gondolat az, amit szerinte tévesen a szubjektumról szóló tudásnak hiszünk.” – Peter F. Strawson, *Kant's Paralogism: Self Consciousness and the „Outside Observer”*, in: *Theorie der Subjektivität* (szerk. Konrad Kramer, Hans Friedrich Fulda é. m.), Suhrkamp, Frankfurt am Main 1987, 218.

értette Kant, amit tőle idéztünk, és miféle folyományok folynak belőle; e ponton elegendő annyi, amennyit az idézetekből a szerző csekély elméjének hunyorgó szeme (e sorok szerzőjének csekély elméje persze, amiről szó van) első pillantásra is lát: hogy ugyanis az, hogy az ember képzeletében képes megragadni az *ént*, nem mellékes körülmény a tekintetben, ahogy magunkról gondolkodunk, illetve voltaképp föltétele is annak, hogy önmagunkról gondolkodhassunk egyáltalán (és talán annak is, hogy gondolkodjunk, mármint oly módon és formában, ahogy e ténykedés ismerősnek tetszik előttünk). Meglehet, elgondolni éppenséggel elgondolhatunk valami *ént* (gondolkodásunk szubjektumát) akár anélkül is, hogy képzeletünkben bármit is megragadnánk – ám valljuk be, az „*ő*” kicsodaságát illetően nem látunk egészen világosan (vagy legalábbis magam bevallom, nem látok világosan), mert ahol „*ő*” van, a kicsodaság kérdése nem hangzik különösebben értelmesen, pedig talán „*ő*” igazibban mi saját magunknál (vagy legalábbis néha hajlunk azt gondolni, igazából „*ő*” vagyunk, de nem biztos, hogy ilyenkor értjük is magunkat), noha – erről pár bekezdéssel alább még esik szó – voltaképp nemigen bírunk beszélő viszonyba kerülni sem vele, amiért is „*ő*”, gondolom, aligha tenné meg „személynek”.¹⁹ Hogy ellenben mégiscsak személyek lehetünk, és mint személyek, *persze*, egyek és ugyanazok, minden változás ellenére, amely (stb.) – szóval, hogy úgy gondolkodhatunk önmagunk felől, ahogy jobbra szoktunk (csak *jobbára*, mert e tárgyban zavarba hozhatók vagyunk), vagyis mint empirikusan meghatározott öntudattal felszerelkezett lények felől, akik számára hogy kicsodák is ők (hogy egyek-e vajon, és ugyanazok), alapos kétely tárgya is lehet akár (kételyé, amelynek *tétje* van) – az (az idézetek szerint) éppenséggel annak köszönhető, hogy „az ember képes képzeletében megragadni az

¹⁹ Erről részletesebben, vagy legalábbis hosszadalmasabban, lásd a 2. jegyzetben hivatkozott *Az égi computerről*.

ént”, továbbá – vélhetőleg – ennek köszönhetően létezik (létezhetik) egy némely, fölöttébb delikát elmebeli intézményünk is, melynek hogy képzeletünkben képesek vagyunk megragadni az *ént*, az föltétele – meg folyománya is, ám erről essék szó később.

Nem tűnik mellékes körülménynek tehát, hogy az ember képzeletében képes megragadni az *ént* – csak hogy megeshetik: történetesen képtelen (noha ez emelné őt végtelen magasságokba stb.).

Mert amit képzelünk róla, mármint az *énről*, illetve persze *énünkről*, azt nem biztos, hogy értjük is: nem biztos, hogy amit képzelünk, az megáll a lábán, vagy képes más dédelgetett ötleteinkkel együtt megállni. És jámborabb hülyeségeink ezenközben arról árulkodnak talán, hogy nem gondolhatjuk komolyan, ahogy magunkról, kedvenc tárgyunkról gondolkodunk; delikátabb vagy démonibb ötleteink pedig, hogy ezt sejtjük is. Igazán jámbor óhajnak hangzik, példának okáért – és, ha jól emlékszem, kölyökkutya koromban kedvemre is lett volna, ha teljesül –, hogy ébredhetnék egy nap más szabású orral is akár, nem azzal a jelentékeny példánnyal, melyet szokás szerint viselek, és amelyről egykor nekem magamnak is lesújtó volt a véleményem, bár egy ideje már hajlok egyetérteni a korábban már – más összefüggésben – idézett Kanttal abban, hogy épp a legillóbb orrot viselem, és mert minden más orr nevetségesen festene arcom közepén, tehát egyben a legpompásabb orrot is²⁰ – mondom,

²⁰ Megjegyzendő, Kant nem kifejezetten az én orrom apológiáját írta meg, tudniillik általában is ez volt az orrokról a véleménye, mármint hogy „ha valakinek az orra túl nagynek találatik, abban a hitben, hogy az arcának valamiféle aránytalanságát okozza, fölteendő a kérdés: mint festene vajon kisebb orral az illető? Kijelenthetjük, nincs arcához illőbb orr, mint amelyet visel. A véletlen úgy hozta, hogy valaki, akinek nagy orra volt, elvesztette azt, s amikor helyébe kisebbet csináltatott, az egyáltalán nem állt jól neki, amiért is végül egy pont akkora orrot csináltatott magának, amekkora az elveszett volt. Az aránytalan arcban oly arány találatik tehát, hogy az aránytalanság egyetlen tag megváltoztatásával ki nem küszöbölhető, ah-

az ilyesmi igazán jámbor óhajként hangzik, csak épp, ha teljesülne, meglehet, holtom napjáig találgathatnám magam is, vajon úgy, elrondítva azzal a szebb szabású orral, az vagyok-e valóban, aki saját orrom birtokában voltam;²¹ van hát okom a hálára az idéztem filozófus iránt, amiért megbékéltetett velem, mármint az orrommal, ahogy azt a természet bölcsessége eredetileg megformálta, még ha nemigen fogom elhitethetni bárkivel is, hogy a megbékéltetés mögött több húzódik meg, mint pusztán a megváltoztathatatlanba való beletörődés.

Amivel – mármint a hosszúra nyúlt orrológiai közbevetéssel – csak azt akartam illusztrálni, hogy, mondom, ártatlannak tetsző ötleteink is, melyekről aligha gondolnánk, hogy *én*ünknek ártalmára válhatnak (másoknak meg éppenséggel nincsenek a terhére), pocskék végkifejletet tartogatnak.

Képzeltéseink megbízhatatlansága vélhetően az elménk szemét illetőleg tapasztalt s már említett elváltozásnak fölróható.

Mert belülről nézvést – és legalábbis elsőre úgy gondolnánk, ha valami, akkor magunk épp onnan vagyunk legjobban láthatók, bár ha alaposabban megkocogtatjuk a dolgot, rögvést kitűnhetik, az ügylet komplikáltabb ennél, merthogy: *onnan éppen nem*, amiért is kancsítani kezdünk (ami persze aligha változtat azon, hogy valakinek azért bentről is kell néznie, ami kint van) –, szóval, belülről nézvést magától értetődő könnyedséggel gondolunk magunkról olyasmit, ami, ha jobban szemügyre vesszük, alapos bárgyúságnak tűnik, vagy éppenséggel dermesztőnek. Belülről nézvést, első pillantásra legalábbis, *én*ünk angyali természetűnek mutatja magát, sőt, egy picit légie-

hoz tudniillik az egész arcot kellene megváltoztatnunk.” – Az idézettek az egykor a Berliini Királyi Könyvtárban őrzött antropológia-jegyzetekből valók, de hasonlóképp nyiltakozik Kant az 1237. antropológiai tárgyú reflexióban is (Akademie-Ausgabe, Bd. XV., 547).

²¹ Marcel Aymé, *Csudapofa (La belle image)*, Európa, Budapest 1981.

sebbnek is az angyaloknál (megvetvén még az asztrálttest béklyóját is), mégis kétségbevonhatatlannak tűnik. Mert belülről nézvést – csak belülről nézvést, ha így nézni módunkban állna – azonosságunk bökkenőjén képtelenség fönnakadni: vélhetőleg pont azért botolhatunk el e tárgyon, mert kancsítani kénytelenítettünk (amiért cserében ellenben nem érthetetlen előttünk a kérdés, amelyet merőben belülről persze aligha lehetne föltenni, mármint hogy *kik is vagyunk*). Továbbá kétségtelenül egységes és egyedül való.²² Mert belülről nézvést mi a „nézőpont” vagyunk, gondolhatnánk tehát: elmék, tisztán, szóda nélkül, elmék, melyeknek legföljebb ha a tudat általában vett egységére van szükségük ahhoz, hogy elmék lehessenek, szóval hogy gondolkodhassunk (bár közelebbről szemügyre véve ez is bonyolultabbnak mutatkozhatik, merthogy az appercepció eredeti egységéről, meglehet, értelmetlen elmélkednünk, ha nem látjuk be, a tapasztalat lehetőségét is el kell gondolnunk mellé – ám erről később futólag még szó esik). Belülről nézvést azt gondolhatnánk tehát: elmék vagyunk tisztán, szóda nélkül; csak hogy elménkben sok minden kóvályog, ami eszünkbe juttathatja, elménk történetesen empirikusan meghatározott elme, valaki empirikus *én* elméje, amelyben számtalan olyan ötlet (gondolkodásunkat összetartó intézmény) található,²³ amely

²² Azaz nem igazán tudjuk elképzelni, hogyan fest belülről, hogy, mondjuk, valami *brain bisection* következtében két *én*ünk van, vagy egy *én*ünk, de ráadásul még egy elménk is, aki (?) azonban sem mi nem vagyunk, sem senki más; továbbá mindez belülről nézvést magától értetődően van így, azaz annak ellenére, hogy távolról sem föltétlenül tudjuk megmondani, miféle bordában szöttek *én*ünket, és hogyan szövődik azonossága, szóval, ha amúgy zavarba ejthetők vagyunk is azt a nem egyes szám első személyben föltett kérdést illetően, hogy mi is az *én* „valójában” vagy „igazából” – lásd Thomas Nagel, *Brain Bisection and the Unity of Consciousness*, in: uő, *Mortal Questions*, Cambridge University Press, Cambridge etc. 1979, 147. skk., illetve uő.: *The View from Nowhere*, 32. skk.

²³ ...egyebek közt az az ötlet is, hogy képzeletünkben képesek vagyunk megragadni az *ént* (stb.).

merő képtelenség volna, ha nem kényszerülnénk elménk szemével kívülről is szemmel tartani magunkat, bár, persze, belülről nézvést nem szükségképp látszik, hogy így vagyunk a dologgal; onnan úgy is tűnhetik akár, hogy minden, ami elképzelhető, az elmében van, és csak ott.²⁴

Elménk szeme kancsalít – ám (a tetejében) ezt palástolni igyekszik.

Bentről nézvést *én*ünk az angyaloknál is angyalibb természetű. Amiért is gondolhatjuk úgy is akár, hogy épkez-láb ügylet azt óhajtanunk, bár volnánk mi a kínai császár, s hogyha óhajunk teljesülne, az valamiért jó volna *nekünk*. Holott lehet, ebbéli kívánságunk csak annyit tesz: bár volna kínai császár, és mi bár ne volnánk.²⁵

Gondolhatjuk, hogy jól megvolnánk valami másik testben is. Hisz ez a láb, ez a kéz nem én vagyok – csak használom őket. Habár meggondolandó: ha komolyan úgy gondolnánk, ez a kéz, ez a láb nem én vagyok, elő-rehaladó éteriesülésünkben talán kevés örömünket lenénk.²⁶ Ahogy meggondolandó az is: testet cserélve *énem* egynémely vonása furcsán fölöslegessé vagy bizarrá vál-

²⁴ Georg Berkeley, *Hülasz és Philonusz három párbeszéde*, ford. Vámosi Pél, in: uő, *Tanulmány az emberi megismerés alapelveiről és más írások*, Gondolat, Budapest 1985, 322.

²⁵ Amikor a „bár volnánk mi a ...” bárjánál tartunk, olyankor, Nagel metaforáját használva, vélhetőleg mint „nézőpontra” gondolunk magunkra, amely persze, látszólag, bárhova átköltöztethető – volna, ha a példabeli kínai császárnak nem volna belőle már amúgy is egy; képzeletünk szerepet próbáltat velünk, miközben azt próbálja elhíttetni, hogy legalábbis a lelkünk vele is *vándorolhatna* akár. – Bernard Williams, *Imagination and the self*, in: uő, *Problems of the Self*, 42–43.

²⁶ Hogy miként vonul vissza az *én* a testből, melyet, mondják, csak használnál, arról (az *én* határai kapcsán) Jonathan Glover a nagy francia szociológust, Raymond Aront idézi, aki memoárjában beszámol róla, hogyan is fest az *én* határainak visszahúzódása, bizonyos értelemben a mind tisztában szellemivé válás – vagy legalábbis ennek pokoli, illetve nagyon is földi változata – belülről: milyen az, *valaminek* érzékelni, ami pedig Raymond Aron volt – az agyvérzés előtt. – Jonathan Glover, i. m. 75–76.

nék – ahogy Bernard Williams²⁷ szerint bizarrá válnék X előszeretete a táncok iránt Y renyhe testében, vagy az uralkodó fensőbbeséges mosolya a vele testet cserélt koldus arcán. (És az ilyesmit az ének hajlanak rossz néven venni.) És egyáltalán: meglehet, a testek fölcserélhetőségének gondolata csak azért tűnik épkézláb, mi több, vonzó gondolatnak, mert nincs igazán hihető modellünk arra nézvést, miként is mozgatja az elme a testet, aminél fogva, ha épp nem figyelünk oda, hajlamosak vagyunk úgy képzelni, ezt valamiféle pszichokinézis útján teszi: ha erősen arra gondolunk, emelkedjék föl a kezünk, föl-emelkedik, ahogy, állítólag, ha úgy gondoljuk, meghajlik a kanál is.²⁸ Ha így mozgatjuk a tulajdon testünket, akkor persze valóban bármely test jó rá, hogy pont azt tegye, amit *mi* tenni akarunk. Csak éppen kérdéses, komolyan gondolhatjuk-e, hogy így. Ha pedig nem gondolhatjuk,²⁹ jobb volna elménknek a fenekén (megszokott testének fenekén) veszteg maradnia.

Vélhetőleg annak folyományaként, hogy némelykor úgy véljük: lehetetlen, hogy úgy legyünk a testünkkel, ahogy a kormányos az ő hajójával, néha ellenben úgy, hogy de, pont úgy vagyunk vele, némileg zavarba ejtő, ahogy a test csodálatos átváltozásait szemléljük. Próteusz-nak végül is elhisszük, ha nem is azt, hogy ha megszorogtatják, képes tetszés szerinti alakot ölteni, de annyit

²⁷ Bernard Williams, *Personal identity and individuation*, in: uő, *Problems of the Self*, 12.; hasonlóképp: Amelie Oksenberg Rorty, *Introduction*, in: uő (szerk.), *The Identities of Persons*, University of California Press, Berkeley–Los Angeles–London 1976, 3.

²⁸ Bernard Williams, *Descartes. The Project of Pure Enquiry*, Pelican Books, London, 1978, 288.; ha úgy mozgatnánk, magyarázatra szorulna az a sok fölösleges testi huzal és csavar, amely az anatómusok etc. szerint elengedhetetlen a mozduláshoz, holott e magyarázatban legföljebb ha az okozat szerepét játszhatják, valamint hogy miért nem tudjuk mozgatni, ellentétben ujjainkkal, mondjuk, a hajunkat is...

²⁹ Sydney Shoemaker, *Embodiment and behaviour*, in: uő, *Identity, Cause and Mind*, Cambridge University Press, Cambridge stb. 1984, 113. skk.

mégis, hogy *ha* képes, akkor *ő* az, aki a legfurcsább alakváltozásokra képes; ellenben Marcel Aymé egyik hőse – akire egy lábjegyzetben már utaltunk –, bár Próteusznál jóval csekélyebb elváltozást tapasztalt magán, kénytelen volt lenyelni, hogy a kutya sem hisz az azonosságában. Talán mert voltaképp Próteusznak is csak azért hiszünk, mert hagyjuk az orrunknál fogva vezetni magunkat.³⁰

És mert zavarba ejtő, elménk szeme voltaképp honnan is néz minket, némelykor, emelkedettebb hangulatba kerülvén, hajlunk rá, hogy úgy gondoljuk, *énünk* számára, vagy legalábbis *igazi énünk* számára voltaképp egyáltalában véve is közömbös lehet empirikus föltételezettsége. Hisz magam voltaképp pont az a bizonyos *én* vagyok, akiről, legalábbis bizonyos esetekben – tudniillik amikor bizonyos mentális kifejezéseket állítmányként használva pont magamra szottyán referálni kedvem –, tévedhetet-

³⁰ Amelie Oksenberg Rorty, *The Transformation of Persons*, in: uő, *Mind in Action*, Beacon Press, Boston 1988, 47. skk. „Azt állítottam, hogy csak akkor engedhetjük meg magunknak, hogy Ómega [bárki, akit ennek vagy amannak a személynek tartunk – M. M.] próteuszi változásairól beszéljünk, ha értjük, hogyan is mehettek végbe ezek a változások. Vagyis a változásoknak illeszkedniök kell azokhoz a hitekhez..., melyeket az organikus testek képességeit illetően táplálunk, azoknak az organikus testeknek a képességeit illetően, amelyek fizikai fölépítése háttérül szolgálhat a felelős cselekvés komplex pszichológiai követelményeinek. Ezek a föltételek kölcsönösen egymásra támaszkodnak: hogy megállapíthassuk, a föltételek teljesültek-e, az föltételezi, hogy valamiképpen kiszúrhattuk azt az entitást, amelyiknek e föltételeknek eleget kell tennie; de hogy kiszúrhattuk ezt az entitást, az nem lehet független attól, hogyan gondolkodunk normálisan a felelős cselekvésről, sőt, éppenséggel ebbéli fölfogásunkat tükrözi... Hogy Ómega próteuszi változásokon mehessen keresztül, és mégis emberi lény maradhasson, ahhoz lehetségesnek kell lennie, hogy történetét valamiféle életrajz mesélhesse el, s ne valami szent iratban találkozzunk vele; lesznek tehát biológiai és pszichológiai elméleteink, melyek átváltozását magyarázzák. Lehetséges lesz megjósolnunk azokat a kondíciókat, amelyekről ésszerűen föltételezhető, hogy ha teljesülnek, hasonló változásokon fog átmenni [más] is. Ez esetben persze Ómega átváltozása nem is próteuszi immár: nem olyan változásokon esik át, amelyek csak istenségekkel fordulhatnak elő.” (59–60.)

lenül tudom, hogy épp én vagyok; és akit, meglehet, épp ezért nem is szabad összekevernem azzal, akinek képzelem magam. Amely esetben meglehet, hogy bár voltaképp vele, aki bizonyosan én vagyok – bizonyosabban, mint az, aki e sorokat írja, és aki, persze, azért úgy képzelem, én vagyok –, a legmeghittebb ismeretségben kellene lennem, mégsem vagyok: merthogy nem vagyunk bemutatva egymásnak.³¹ Látszólag ugyan a megismerkedés legmeghittebb formája kínálná rá, hogy összebarátkozzunk, hisz e tárgyban, vélnénk, aligha szorulunk empirikus vizsgálódásokra. Csakhogy, ami ennél biztosabb módnak tűnének a megismerkedésre, valamiféle belső és megcsalhatatlan nézésnek tudniillik, és aminek a révén talán megbizonyosodhatnánk felőle, vajon valóban romolhatatlanabbesendő magunknál, arról kisült (arról Kant kisütötte): merő paralogizmus. Mert meglehet, igazándiból romolhatatlanok vagyunk, meg egyebek, ám még azt sem tudhatjuk, hányan is van e romolhatatlanabbik (stb.) énünk – hogy vajon egy van-e belőle, s ha igen, fejenként-e, vagy fülenként.³² Merthogy azonosítani nem tudjuk őt (őket), és megszámlálni sem. Mi több, nemcsak hogy nem ismerkedhetünk meg vele, de talán még csak nem is igen érdemes bánkódnunk emiatt: mert ha valamiképpen mégiscsak összefutnánk vele valami (nálunk) előkelőbb társaságban, akkor sem ismerhetnénk benne magunkra (énünkre benne, vagy énünkben ránk). Merthogy aligha volnánk bármi érthető értelemben ő, ha egyszer ennyire más fából faragtak bennünket. Ha szükségképp megfejthetetlen rejtély, miért is fáj neki a mi gyulladt fogunk, és miért tüsszentünk, ha a mi orrunk viszket neki, illetve ha nem egészen értjük, hogy mit is gondolhat ő, amikor mi

³¹ Lásd ehhez: *Az égi computerről*, 23. skk.

³² Immanuel Kant, *A tiszta ész kritikája*, ford. Kis János, Ictus, Szeged 1995 (a továbbiakban: TÉK), 330., 2. jegyzet, de hasonlóképp Locke is, *Ertekezés az emberi értelemről* (I. könyv, XXVII. 13. §), ford. Dienes Valéria, Akadémiai, Budapest 1979, 331.

úgy gondoljuk, hogy gondolataink attól azok, amik, hogy be vannak ágyazva egy kauzális sztoriba. Hogy miért ő igazából mi, ha miközben persze mi tudjuk, amire ő gondol, amikor arra gondol, hogy beverte az orrát, ő aligha verhette be, amikor *mi* pofára estünk. Aligha ismerhetnénk rá, vagy benne magunkra, hisz nem tudjuk, és nem is tudhatjuk, hogy voltaképp mi jogon is nevezhetnénk őt magunknak, ha egyszer olyannyira nem azonos velünk, empirikusan *bedingt*, esendő *énünkkel*, hogy akár bárki más is lehetne – *mert ahol ő van, ott nincs is én meg más*. És ha romolhatatlan is, romolhatatlansága legalábbis nem biztos, hogy a miénk.³³

Ha olybá tűnnék, némiképp ironikusan találtunk megemlékezni ama képességünkről, hogy képzeletünkben megragadjuk az *ént* (noha ez az, ami végtelen magasságokba emel bennünket a Földet lakó minden lény fölé), akkor itt az ideje visszavonulót fújnunk; megemlékezünk arról, hogy meglehet, a *legbizarrabb* képzelgésben is az nyilatkozik meg voltaképpen, amit abból, ahogy magunkról gondolkodunk, elengedhetetlennek tartunk (szerepnénk tartani) – a *legdermesztőbb* képzelgésekben pedig a félelem, hogy mégis kicsúszik a kezünkől valahogy, hogy megfeledkezünk róla, kiesik vagy kiverjük a fejünkől, netán engedjük kivenni: az, hogy ahogy *énünk*ről gondolkodunk, abban az *én* primitív fogalom, amely nem engedi magát más létezők ügyleteire redukálni, még ha ezek az ügyletek megfoghatóbbaknak tűnnek is tulajdon dolgainál, merthogy harmadik személyben is zavartalanul cseveghetni róluk; a minden-vagy-semmi kalandor módján létezik, és egyes szám első személyben mutatkozik meg igazán, mert hogy „az ember képzeletében képes megragadni az *ént*”, vélhetőleg valóban az „emeli őt végtelen magasságokba, a Földet lakó minden más lény fölé”, és

³³ Anthony Flew (szerk.), *Body, Mind and Death*, Collier–MacMillan, New York–London 1964, 4.; John Perry, *A Dialogue on Personal Identity and Immortality*, Hackett, Indianapolis 1978, 7. skk.

különben is: ha onnét nem látszanék, honnan láthatnánk egyáltalán?³⁴ Ha másképp kellene felőle (felőlünk) gondolkodnunk, kezdenénk nem érteni magunkat.

Bár megeshetik, már rég elkezdtek nem érteni – mert nem gondolhatjuk komolyan, ahogy önmagunk felől gondolkodunk.

(Habár meglehet az is, így már az sem egészen érthető, ki zaklat bennünket ezzel a bűszítő kérdéssel.)

³⁴ Colin McGinn, i. m. 160–162.

4 (A Föltámasztógépekről) Némely rafináltabban kiagyalt túlélésesztektől, például, hajlamos alaposan megállni az eszünk. Az effélék, tudvalévőleg,³⁵ arra szolgálnak, hogy megtudjuk általuk, mit is gondolunk önmagunkról: arról, hogy mi alkotja az *én* fogalmának a velejét, már ha van veleje egyáltalán, és mennyire gondoljuk komolyan, amit gondolunk – illetve, megint csak tudvalévőleg, jobbra az tudható meg a révükön, hogy gondoljunk bármit is az *én* fogalmának velejéről, azt *nem gondolhatjuk egész komolyan*. Persze, meglehet, abból, ahogy önmagunkról gondolkodunk – amit, mondjuk, önmagunknak mint személynek a természetével asszociálunk –, nem mindenre érzékeny a túlélésesztekt nekünk szegezete *Gretchenfrage* (mármint hogy „na, akkor ez most túlélésnek – a magunk túlélésének – számíthat-e, vagy inkább épp ellenkezőleg?”; másképp: hogy mi az, amit „szükségképp involvál bárki személynek a folytonos létezése az időben”);³⁶ szóval, meglehet, hogy mert az efféle gondolatkísérletek krónikus aluldetermináltságban szenvednek,³⁷ az, amivel megpróbáljuk kitudni, vajon ahogy önmagunk felől gondolkodunk, nem vezet-e az orrunknál fogva bennünket a tekintetben, ahogy önmagunkról gondolkodunk, maga

³⁵ Uo. 147.

³⁶ Derek Parfit, *Reasons and Persons*, 202.>

³⁷ Amelie Oksenberg Rorty, lásd a 27. jegyzetet.

is pont az orrunknál fogva vezet bennünket,³⁸ ami persze a dolgot nem teszi egyszerűbbé. Mégis – mert a legegyszerűbb válasz a kérdésre, hogy voltaképp miben is áll személyek lenni, vélhetőleg valahogy úgy szól, hogy az efféléhez illik öntudattal rendelkezni, valamint tudatában lenni azonosságunknak és folytonos létezésünknek az időben³⁹ –, amivel a túléléseszték szekíroznak bennünket (hogy vajon komolyan gondolhatjuk-e, amit olyan komolyan veszünk), nemigen elhessenthető.

Mert tegyük föl, példának okáért – és, lám, eljött a pillanat, amikor már elkerülhetetlenül rá kell térnünk arra a sci-fire, amelyet beharangoztunk: Derek Parfit sci-fijére, mellyel a szerző az én azonosságának szentelt elemzéseit indítja útjukra a *Reasons and Persons* lapjain (azt az analízist, amelyik, tudjuk, a század legárnyaltabb elemzése közé tartozik), és amelynek persze vannak előzményei, valamint változatai, amelyet továbbá egyéb fantasztikus történetek is követnek az említett lapokon, mondom, tegyük föl példának okáért –, hogy egy Mars-utazás vár rám. Ami magában véve megszokott dolog, máskor is jártam már arrafelé, csak épp mindeddig hagyományos módon utaztam – úrhajón, mondjuk –, aminek voltak persze kockázatai (a haladásnak, tudjuk, ára van), de azok a kockázatok nemigen adtak komoly okot a visszahőkölésre. Csakhogy mára már az utazásnak ez a költséges, lassú és fáradságos módja kezd kimenni a divatból: amivel ez alkalommal utaznék, az egy Teletranszporter. Szerkezet, amelybe bele kell bújnom vagy lépnem, és odabent meg kell nyomnom egy Zöld Gombot, és amint megnyomtam...

... minthogy innentől okosabb vigyáznunk a szavakkal, hadd idézzünk inkább: amint megnyomtam, „elvesztem az eszméletemet, majd, úgy tűnik: egy pillanat múlva, fölébredek. Valójában úgy egy órát töltök eszmé-

³⁸ Colin McGinn, i. m. 160.

³⁹ Derek Parfit, *Reasons and Persons*, 202.

letlenül. A Szkenner itt, a Földön, miközben pontosan föl-
jegyzi összes sejtem állapotát, szétroncsolja az agyam és
a testem. Aztán rádión továbbítja információit. A fény se-
bességével az üzenet három perc alatt eléri a Replikátort
a Marson. Az pedig, új anyagból, testet és agyat teremt,
az én testemhez és agyamhoz tökéletesen hasonlót. Ebben
a testben ébrednek... És amint előre tudható volt..., meg-
vizsgálva új testemet, nem látok változást. Még az a seb
is, melyet reggel, a borotválkozás közben szereztem, az is
ott van az ajkam fölött.”⁴⁰

Ami, ha jól értem, annyit tesz, hogy ha megnyomom a
Zöld Gombot, nos, innen a Földről, mindenesetre eltűnök
– és talán a Marson *termek*⁴¹ egy szempillantás alatt. Vagy:
a Marson *ébrednek*. Vagy, fennköltebben és izgalmasabban:
ott *támadok föl*.

Vagy sem.

Bár meglehet, a legutolsó említett *kedvező* válto-
zat, mármint: hogy ott föltámadok – legalábbis az én fü-
lemnek ez hangzik a legígéretesebben, hisz végül is, azt
hiszem, nem volna éppenséggel közönséges dolog, ha
drótokból meg sercegésből Föltámasztógép sikerednék –,
szóval, meglehet, hogy még ez az ígéretesnek mondható
eshetőség sem olyan vonzó, amilyennek első hallásra tű-
nik. Mert a feltámadás – még ha nem ily nyilvánvalóan
volna is drótból meg sercegésből – tudvalévőleg joggal
aggályokat ébreszthet bennünk, emberi elmével nemigen
találhatván okot rá, hogy azt, aki föltámad a nevünkben,
önmagunknak tartsuk, és elcsitíthassuk a gyanút, hogy ez
a másvilági valaki, aki, Isten tudja, mi célból, maga is azt
hiszi, én vagyok, téved, esetleg egyszerűen csak bitorol-
ja a nevemet, vagy a nevemet, mondjuk, éppen nem, de
azt, ami a föltámasztásra érdemesnek tartatott abból, amit
kevéssel vagy éppenséggel sokkal korábban magam haj-

⁴⁰ Uo. 199.

⁴¹ Hiszen „még az a seb is, melyet reggel, borotválkozás közben szereztem,
az is ott van az ajkam fölött”

lamos voltam magamnak tartani. Amiért is a föltámadás, ha lesz, alaposan rászorul az Úr jóságára,⁴² komédiába ne fulladjon az utolsó ítélet, melytől mégiscsak elvárható, hogy igazságos ítéletüket – bármiképp fessen is az igazságosság e fölöttébb végső diktum esetében – pont azok szenvedjék el (vagy igazságos ítéletüknek pont azok örvendezzenek), akiknek magukviselőtől az indokló rész szól. Továbbá a mondottam esemény Isten bölcsességére is rászorul, mert legalábbis szép volna Tőle, ha volna oly kegyes (és miért is ne volna?), és megmagyarázná nekünk (avagy, mert mások talán már értik, hát megmagyarázná *nekem is*), miként láthatnánk be, hogy mi *azok* vagyunk (hogy igazán mi vagyunk azok), illetve onnan nézvést: ők mi, megmagyarázná úgy, hogy értsük (hogy még én is értem) – ami egy ily magas bölcsességnek vélhetőleg bliktri –, ellenkező esetben ő, aki állítólag én vagyok, egy örök-kévalóságig tépelődhetnék azon, szárnyacskáit babrálva, hogy vajon akkor most *miattam-é*, vagy csak *helyettem*, és a helyében (ahol volnék, talán) én is valami ilyesmin tűnődnék, meg azon, nem csak rosszízű tréfa-e, hogy ilyesmin kell rágódnom vagy rágódnia, esetleg rágódnunk ott, ahol már úgysem tudok, meg ő sem, különbséget tenni *ugyanaz* meg *ugyanolyan* között.

Amiért is a leginkább célirányosnak az látszik, ha feltámadásunkról az Úr maga intézkedik – de, mint korábban említettem már, az égi Teletranszporterről (vagy Replikátorról) nemigen tudok mit mondani. Ami mármost a – hogy úgy mondjam – második legjobb lehetőséget, mármint a Parfit-féle Föltámasztógépet illeti, hogy ez a második legjobb valamennyire is jó-e egyáltalán, az okot adhat némi további tűnődésre. Mert ami a Zöld Gomb megnyomása után következik, az, meglehet, nem az utazás érdekes fajtája, nem ébredés, és nem föltámadás, hanem olyasmi, ami jóval egyszerűbb gépezetekkel is kieszközölhető, sőt, amivel mindennemű gépezet híján

⁴² Anthony Flew, i. m. 7. skk.

is találkozhatni, mi több, el sem kerülhető, szóval, *meghalás*; és csak ennyiért igazán kár volt a tudománynak haladnia, noha persze, hogy ugyanakkor a gép megteremti a *másolatunkat* a Marson, az talán valóban az emberi nem perfektibilitásáról tanúskodik, ami fölött akár önzetlen örömet is érezhetnénk (*ha nem nyomtuk volna meg a Zöld Gombot*). A Replikák örvendetes megjelenését mindenesetre talán blaszfémia volna föltámadásnak vélni.⁴³

Vélném.

Továbbá úgy vélem, van okom a Zöld Gombtól tartani. De mindkét vélelmemben tévedek – Parfit szerint.

A teletranszportáció – írja Parfit –, „ahogy az előbb fölvázoltam, megszokott tartozéka a sci-fiknek. És az effajta olvasmányok némely olvasója úgy hiszi, a teletranszportáció csupáncsak rendkívül gyors formája az utazásnak. Ők úgy hiszik, a Replika magam vagyok. Más sci-fi olvasók, ahogy az effajta regények néhány szereplője is, más véleményen vannak. Ők úgy tartják, ha megnyomom a Zöld Gombot, meghalok. A Replikám *valaki más*, csak pontosan olyanra csinálták, amilyen én vagyok.”⁴⁴ A történet azonban tovább is van („mondjam még?”), vagy pontosabban: elágazik, merthogy az alábbiak nem annyira folytatásai a történetnek, mint inkább folyományai: *mutánsok*, konzekvenciaféleképpen. „Elmúlik pár év, és ezek alatt az évek alatt gyakorta teletranszportáltak. Most újfent bent állok a dobozban, készen az újabb Marsutazásra. Ám ez alkalommal, amikor megnyomom a Zöld Gombot, nem veszítem el az eszméletem. Valami surrogást hallok, aztán minden elcsöndesül. Kilépek a dobozból, és így szólok a technikai segéderőhöz: Bedöglött. Mi a baj? – Nem döglött be – felel amaz, és átnyújt egy gépelt cédulát, melyen ez áll: az Új Szkenner úgy készít Önről másolatot, hogy érintetlenül hagyja közben az Ön agyát és testét. Reméljük, örömmel fogadja azokat az új

⁴³ Fölbredésnek vagy helyváltoztatásnak meg legalábbis félreértés.

⁴⁴ Derek Parfit, *Reasons and Persons*, 200.

lehetőségeket, amelyeket ez a technikai finomítás kínál. – A technikus megjegyzi, hogy én vagyok az első, aki kipróbálhatta az Új Szkennert. Hozzáteszi még, ha várok egy órácskát, az Intercomon meg is pillanthatom magamat a Marson, sőt, beszélhetek is magammal. – Álljunk meg egy szóra! – mondom én. – Ha egyszer itt vagyok, nem lehetek a Marson is! – Valaki udvariasan köhint mögöttem, és egy fehérköpenyes férfi azt mondja, szeretne velem négy szemközt beszélni. Bemegyünk az irodájába, hellyel kínál, aztán a következőket mondja: attól tartok, gondjaink akadtak az Új Szkennerral. Valóban tökéletes másolatot készít Önről, efelől hamarosan meggyőződhetik Ön is, ha majd szót válthat önmagával. De, úgy tűnik, a gép megtámadja a lemásolt keringési rendszert. Eddigi vizsgálataink eredményeiből ítélve úgy kell gondolnunk, hogy bár Ön tökéletes egészségnek örvendhet a Marson, itt, a Földön számolnia kell keringési rendszerének összeomlásával néhány napon belül. – A technikus később odainvitál az Intercomhoz. A képernyőn magamat látom, ahogy reggelenként a tükörben, csak épp a képernyőn nem vagyok balkezes. És miközben nézem magam, szótlanul a döbbenettől, látom és hallom is, amint a Marson beszélni készülök hozzám.”⁴⁵

Elváltak útjaim.

Elválhattak volna egyébként abban a formában is, hogy a Teletranszporter, ugyancsak a haladás áldásaképpen, nem is csak a Marson ébreszt, hanem egy füst alatt az Ión is (így a harmadik változat).⁴⁶

Amúgy a történet e mutánsai hallatán, fölteszem, nem is keveset veszít erejéből a kísértés, hogy a teletranszportációt utazásnak nézzük, ami meg a Zöld Gomb megnyomására bekövetkezik, azt fölélbredésnek; mi több, a dolgok ilyenén fordulata láttán vélhetőleg keservesen bánni kezdenénk, ha a korábbiakban hagytuk lóvá tenni magunk,

⁴⁵ Uo. 199–200.

⁴⁶ Uo. 267.

és ha csak egy pillanatra is – egy jólesően szórakozott pillanatra –, de elhittük, hogy aki a Teletranszporterből túloldalt előkecmereg, lehetnénk akár magunk is, ami megessett, az meg számíthatna talán pont túlélésnek. Csakhogy bár a történetek, amelyeknek – ha egyszer ennyire másról szólnak –, voltaképp alapvető dolgokban kellene egymástól eltérniök, nem igazán ütnek el egymástól, legalábbis abban nem, ami üggyöntőnek látszik a dologban: ha akit a Marson a Replikátor kiköp, akár én is lehetnék – mert ő például épp ezt gondolja vélhetőleg –, ezen aligha változtat az a mellékes körülmény, hogy amúgy kiköpettem az Ión is, noha másfelől ez a mellékkörülmény épp elég oknak látszik rá, hogy mégse hengegessenek vele, hogy ő ott a Marson én vagyok, mert hát az Ión is pont ezt gondolom; vagy ha ezt akár gondolhatnám (gondolhatnánk) is, azt már nemigen gondolhatom komolyan, hogy mindkettejük vagyok, habár ők mégsem ugyanazok. Avagy ha az „ugyanaz, mint aki...” frázis működés módján lehetne is változtatni,⁴⁷ és még értenénk, hogy mi a fenét jelent, azt már nem biztos, hogy értenénk (na jó: én biztos, hogy nem értem egészen világosan), *milyen képet vágna a világ ahhoz, ha ketten nézném...*

Az az impresszióink támadhat, valaki hülyéskedik velünk, és ez a valaki pont mi vagyunk: az *én*ünk.

Amelyet, esetleg, mégsem tudunk képzeletünkben megragadni, noha ezáltal lehetnénk személy, éspedig...

Közbevetőleg: egy pillanatra (egy szórakozott pillanatra) úgy tetszhetnék, fölösleges pedantériára vall az *én* fogalmával akadt bonyodalmakkal bajmólódni, majd még meg is illetődni tőlük: ha majd lesznek Teletranszporterek, megtudjuk azt is, hogyan működnek voltaképp. Csakhogy (Parfit emlékeztet rá),⁴⁸ bármily furcsán hangozhatik is – hisz úgy vélnénk, valami bensőségesebb tör-

⁴⁷ David Lewis, *Survival and Identity*, in: Amelie Oksenberg Rorty (szerk.), *The Identities of Persons*, 17. skk.

⁴⁸ Derek Parfit, *Reasons and Persons*, 214., 258.

ténés aligha adódhatik elő –, és bármennyire azt hihetnénk is (megint csak: egy szórakozott pillanatra), ha valamit, tulajdon életben maradtunkat vagy halálunkat senki sem sikerülhet előttünk titokban tartani, arról, hogy ami a Zöld Gomb megnyomása után megesik, túlélés-e, vagy meghalás inkább, nem szól tapasztalat. Amíg még nem nyomtuk meg a Zöld Gombot, bármit gondolhatunk a dologról, utána pedig épp azt gondoljuk majd, amit Replikánk is gondolna a helyünkben (ott van). Bármeddig tapogatóznánk is a Teletranszporter drójtait és forrasztásait, bármennyit toporognánk is a Teletranszporter produkálta tények körül, csak azt tudnánk meg, amit amúgy is tudtunk – arról meg, amire kíváncsiak volnánk, az ügylet *Gretchenfragéjéről*, mármint hogy én meg „ő” azonosak vagyunk-e (hogy ő én vagyok-e, és hogy van-e olyan, hogy „talán” vagy „részben”), arról nem dönthet a tapasztalat.

Meglehet, a kérdés, amely annyira furdalja az oldalunkat – amelynek, állítólag, olyannyira furdalnia kellene az oldalunkat –, *üres*. És nem, mert ami dönthetne a dologban, oly mélységes mélyen rejtőzik, hogy képtelenek vagyunk róla bizonyosságot szerezni. Hanem mert ami dönthetne, nincsen is. Amely esetben nincs ok, mely azonosságunk tárgyában dönteni kényszerítene. Néha nem tudunk ép-kézláb választ adni a kérdésre, hogy ez itt, most, azonos-e amazzal. Ha kedvenc klubunkat néhány hónapnyi szünet után, némileg átalakítva, esetleg pár utcával odébb megnyitják, az értelmetlenség kockázata nélkül mondhatjuk, hogy *újból megnyitották*, és épp kedvenc klubunkat; bár persze azt is mondhatjuk, ha úgy tartja úri kedvünk, hogy *ez már nem az*, és akkor sem tévedünk nagyot, ha inkább egyszerűen elejtjük az azonosság nem különösebben mély értelmű problémáját, mondván: ezek meg ezek a tények, és ennél több a dologról nem elmondható, nem mondható el semmi, ami döntésre vinné az *ugyanaz* vagy csak *más, de ugyanolyan* párviadalát. Hasonlóképp: vizslathatnánk ítéletnapig őket, akik a Teletranszporterbe belépnek, majd kilépnek a Marson, csak azt találnánk, amit úgyis tudunk:

hogy volt egyszer egy ez meg ez, és eltűnt, és a gépből kilépett (kilépett valaki) a Marson, és aki kilépett, az annak emlékeire emlékszik, aki be, az ő gondoljai szorongatják és az ő ügyetlensége miatt van sebhely az ajka fölött. Minden, ami bizonyítéknak tűnik amellett, hogy ugyanaz lépett ki, aki belépett, érv a Replika-teória mellett is. Akik úgy tartják, ahhoz, hogy az *ének* azonosságán ép ésszel elmerenghessünk, rá kell tudnunk bökni valamiféle testi kontinuitásra ez meg amaz között, vélhetőleg hajlanak meghalásszámba venni a teletranszportációt; de hát az ő meggondolásaikból csúfot űz, hogy amúgy nem igazán véljük akképp, hogy a testünk vagyunk, és ha, mint valami felvágottat a hentesnél, pár dekával kurtábbra vágnak, az dönthetne azonosságunk felől – még ha persze, más összefüggésben, szoktak is túlélésről, illetve halálról vágószerszámmal dönten. Ha az azonosság kritériumai (az *én* azonosságáé az időben) bolondot csinálnak belőlünk, le kell nyelnünk, hogy akár rá is legyinthetünk a dologra, mintha csak az „ez most akkor vajon ugyanaz a klub-e, vagy...?” idétlen találós kérdésével szakálna bennünket valaki, noha ez esetben talán éppen rólunk magunkról van szó. Nincs észlelet, amelynek birtokába kerülvén, okkal így szólhatnánk: bocsánat, tévedtem – *a túlélés nem festhet így.*

Persze, ha most a derűs kifejtettől, mármint hogy valaki szerencsésen kilépett a Replikátorból a Marson, valaki, aki talán mi vagyunk, egy pillanatra eltekintünk – és ez a pillanat talán egy öröklétig tart –, akkor hogy valóban érezhetőleg tartózkodni szoktunk attól, hogy nem-létezésünk élményét bárkivel is megoszszuk (hogy megoszszuk akár csak önmagunkkal is) – nem-létezésünk nem lévén olyasmi, aminek élvezetében elmerülni bármikor is módunkban állna –, nem igazán meggyőző érv amellett, hogy csak mert *onnan*, a nem ismert tartományból, nem tért meg utazó, nincs is olyan, hogy nem létezőnk, mondjuk, mert abbahagytuk. Vagy mert a Teletranszporter abbahagytta velünk.

Amellett azonban érv valóban, hogy arról, mit is mondhatnánk (megnyugtatóul vagy elriasztóul) annak, aki a Zöld Gomb előtt tűnődik, abban az igencsak személyes ügyben, vajon ami rá vár, túlélésnek számíthat-e, szóval arról, hogy mit is mondhatnánk neki, vagy mit is mondhatna ő saját magának, csak fogalmi meggondolások nyújthatnak bármi fölvilágosítást.

Jobb volna persze valami bizonyosabbat mondani. (Hátha fölötlik benne – bennünk – ott, a Zöld Gomb előtt: mi van, ha elrontottunk valamit?)

Nem igazán kellemes foglalatosság egy olyan hideg túvel megrajzolt (mint említettük már: talán a század legfinomabb elemzései közé tartozó) és nem is mellesleg proustian ágas-bogas analízis akár csupán a bennünket leginkább érdeklő lépéseinek és konklúzióinak rekapitulációjával bíbelődni, amilyen Parfité: túl könnyű elrontani a dolgot, mindaz a báj ellenben, amely az elemzést megéjtővé teszi, szükségképp a *Reasons and Persons* lapjain reked – Parfit valóban bámulatos türelemmel és éleselméjűséggel terelgeti a klasszikus veretű és a kortárs érveket, meg a saját briliáns ötleteit és érveit a zavarba ejtő konklúzió felé: mármint hogy egészen jól elboldogulnánk *nélkülünk* is (vagy ha így jobban fest, egész jól elboldogulna az, akiről úgy gondoljuk, mi magunk vagyunk, *ha kibenlétének kérdésével mi magunk történetesen sehogy sem bírnánk elboldogulni*, akkor is). Ezzel a teljesen tárgyyszerű, mégis hipokrita bókkal fölmentést szeretnénk magunknak kieszközölni (ennyi a hipokrizis a dologban) az alól, hogy bele vesszünk a (különben is proustian ágas-bogas) fejtegetés részleteibe – amelyek, azt hiszem, különben is *stimmelnek*. Amit Parfit a fejünkbe verni akar, talán a részletek nélkül is követhető: hogy tudniillik talán valóban képtelenek vagyunk képzeletünkben megragadni az *ént*, mármint azt az *ént*, melynek révén, illetve amelynek megragadása révén – véljük – személyek lehetünk, éspe dig „a tudat egységének köszönhetően egy és ugyanaz a személy” – merthogy valami olyasmit szeretnénk megra-

gadni, ami nincs is; talán képtelenek vagyunk megragadni, mert róla „legtöbbünk hamis nézetet vall, és hamis nézetet vall tényleges életünkről is. És ha ráébredünk, hogy ez a nézet hamis, az megváltoztatja majd életünket.”⁴⁹ Mert ha ráébredünk – ha lenyeljük, hogy nem vehetjük komolyan, amit olyan komolyan veszünk –, valami olyasmit kapunk cserébe, ami majdnem olyan jó, mint a *halhatatlanság*.⁵⁰ Mert teletranszportáltatni (*being destroyed and replicated*): *majdnem olyan jó, mint túlélni*.

Nem vehetjük komolyan, amit olyan komolyan veszünk: mármint hogy legalább tulajdon gondolataink, emlékeink meg szándékaink (stb.) számára *nélkülözhetetlenek* vagyunk, hogy ők attól azok, amik, mert *pont mi* vagyunk a tulajdonosaik, és ebből a birtokunkból nem vagyunk kiakolbólíthatók, és nem is csak mert ahogy a dolgok állnak, történetesen valóban olyankor szoktuk azt mondani, mondjuk, hogy emlékszem, ha valaha saját kezűleg frissen szedett benyomásaimra, cselekedeteimre (stb.) emlékszem *épp magam*, hanem mert nem is igen tűnik érthetőnek, miért és miképpen tarthatna valaki más igényt az effajta lomokra, és mert, a tetejében, úgy találjuk, *valami rettenetesen elromlanék* – emlékeink, szándékaink, gondolataink valahogy nem volnának az „igaziak” –, *ha nem pont mi forgatnánk vagy tökéllenénk el tulajdon elménkben őket*. Olyannyira nem volnának az igaziak, hogy talán nem is értenénk őket: nem egészen értenénk, mitől is volnának a mi szándékaink, emlékeink, gondolataink stb., ha megvolnának akár nélkülünk is, vagy hogy mi-

⁴⁹ Uo. 217.

⁵⁰ Majdnem olyan jó lehetne, ha úgy döntenénk, bátran lehetnénk akár sorozatszemények – az ő életvitelüket Thomas Nagel fundálta ki, csak mert némileg elkedvetlenítették Parfit eszmefuttatásai (lásd a 8. jegyzetet) –, de annyiban a függőben maradt *Gretchenfragétől* eltekintve is csak *majdnem* olyan jó, hogy persze ez esetben komolyan mérlegelnünk kellene a világegyetem tágulása után föllépő hirtelen összeomlás esetén foganatosítandó intézkedéseket, mármint kellene, ha volnának ilyenek – bár Parfit ez esetre is talál vigasztaló szavakat: uo. 290., 57. jegyzet.

től szándékok, emlékek, mifenek egyáltalán, ha akár el is bitangolhatnak tőlünk, a gazdájuktól, hogy valaki más gazdát keressenek maguknak, aki talán jobban bánik velük – és aki ettől talán mi magunk volnánk, vagy valaki *talán-mi, félig-mi* (ilyesmi). A szándékok, emlékek, gondolatok végül is nem cipőszerű dolgok, hogy megfoghatók volnának anélkül is, hogy pont valaki szándékai, emlékei vagy gondolatai lennének, és bár megeshetnék, hogy valakinek pont azok az emlékek stb. forognak a fejében, mint nekem magamnak, számomra történetesen nem mellékes, hogy legalábbis az én emlékeim történetesen a magaméban teszik. És legalábbis kinek-kinek a tulajdon szemében valahogy számít nemcsak az, vajon létezik-e az „ilyen-meg-ilyen leltári számú emlék” (ha van ilyen), hanem hogy ő maga emlékszik-e rá: hogy még megvan-e ő maga, mert valahogy, valamiért úgy tartjuk, hogy bár megeshetnék még az is akár, hogy létezik az „ilyen-meg-ilyen leltári számú emlék” – ehhez kellene a sci-fi képzelt kísérleti körülményei: hogy legalább első pillantásra úgy tűnhessék, akár létezhetnének is –, mégsem mellékes vagy közömbös, hogy magunk emlékszünk-e rá egyes szám első személyben, vagy más. És *vagy* magunk, *vagy* más: valahogy nem szeretnénk, ha elménk dolgairól megemlékezhetnénk nélkülünk is, erről a *magunkról* meg a minden-vagy-semmi modorában elmélkedünk, nemigen hagyva helyet olyan lényeknek, akik félig-mi-magunk vagyunk, vagy lehet-hogy-mi, vagy mindegy-is-hogy-vajon-nem-mi-e. Az a valami vagy valaki a Marson, akit vagy amit a Replikátor kiköp: az is *vagy* én vagyok, *vagy* valaki más, és ha valaki más, semmi technikai tökéletesítés nem változtathat azon, hogy a mutavány, sajnos, aligha az én ébredésemről vagy föltámadásomról szól – merthogy e tárgyban az azonosság az, ami számít. Az pedig meghatározott: *ha nem kaphatok választ rá, hogy mármost ez akkor (mármint ez az izé a Teletranszporterrel) túlélés-e, vagy ellenkezőleg inkább, úgy tetszik, már pont kezdetek is aggodalmaskodni.*

És pont fölöslegesen kezdenénk aggodalmaskodni – így Parfit.

Amúgy hogy a minden-vagy-semmi említett kalandorságával emlékezünk meg magunkról, abban azért van valami a hengegésből. Mert bár komolyan vesszük magunkat, nem egészen gondoljuk komolyan, amit olyan komolyan veszünk.

Mert (amúgy) attól, ahogy *énünk*ről – bár talán csak szórakozottabb pillanatainkban – gondolkodunk, a teletranszportáció akár *túlélés* is lehetne. Mi több, talán hajlunk is annak elfogadni – legalábbis minden könyvesboltban van bő három polcfolyóméternyi könyv, minden tévécsatornán vagy három film hetente, amelynek hősét porítják, majd más korban, másutt, forró vízzel föleresztve, óvatos kavargatás mellett életre keltik; és mi lenyeljük, hogy aki a kavargatás után életre kelt, *ugyanaz*, mint akit porítottak. Ahogy nem áll égnek a hajunk a lélekvándorlás-tanoktól sem, legföljebb csak nem hiszünk bennük, és nem tartjuk különösebben izgalmasnak az ötletet, hogy mi magunk voltaképp valaki más vagyunk újjászületve, csak nem tudjuk. Szóval, legalábbis szórakozott pillanatainkban, hajlunk túlélésnek érteni, ami a Teletranszporter-félékben vagy által történik, noha amúgy persze jól tudjuk, hogy akin átment a vonat, akit tarkón lőttek, vagy akit, mondjuk, a legfőbb bölcsesség olyan kifürkészhetetlen értelmű intézkedése ért utol, amilyen az, hogy rákban meghalni – nos, az meghalt, és ha valaki pont olyannal találkozzunk, mint ő volt, valakivel, aki a megszólalásig hasonlít rá, az valaki más, akkor is, ha (megint csak:) kifürkészhetetlen okokból ő maga azt hiszi, nem így állnak a dolgok. És szól érv amellett, hogy legalábbis gyanítanunk kellene: valóban csak mert elbáméskodtunk (és ilyenkor, elbáméskodván, „testetöltöttségünket” hajlamosak vagyunk kiábrándítóan prózai ügyletnek tartani), azért hajlunk lenyelni a porított *ének* vízzel föleresztett történeteit, adandó esetben még élvezettel csettintve is a dolghoz – mert persze képzelhetjük, hogy a lélek (a miénk,

vagy legalábbis azoké, akik vízzel föleresztve alkalmasak az élvezetre) vándorol, de csak mert hozzáképzeli saját magát, amint a vándorlást inszcenálja: ha egy pillanatra elfordítanak a tekintetünket, utána hiába törhennék a fejünk, a vándorló lélek, amikor az útjába kerülünk, ugyanaz-e, vagy csak pont olyan. Ahogy empirikus énből merőben szellemi valakiké (?) párolódunk, ez a különbség – mármint hogy *ugyanaz* vagy csak *ugyanolyan* – megtehetetlenné vált: merőben szellemi lények számára ez talán amúgy is egyre megy – legalábbis azt hiszem, *ők* aligha találhatnak okot, vagy legalábbis mi, empirikus ének nemigen találunk (én nem találok) okot rá, miért is kellene *nekik* igazolniuk azon, *ők* most ugyanazok-e, vagy csak ugyanolyanok.⁵¹ Ami bennünket, empirikus éneket

⁵¹ Mármint merőben szellemi lények számára, hacsak nem ragaszkodnak hozzá, hogy mint személyekre gondoljanak magukra – ahogy mi ragaszkodunk, amikor, mondjuk, a testi halál után következő individuális élet lehetőségéről gondolkodunk. Fogalmaink rendszere annak ellenáll ugyan, hogy személyekről úgy gondolkodjunk, mintha eredendőbb és megragadhatóbb létezőkből, tudniillik testből meg a „belülről” nézett individuális tudatból volnának összetéve – pontosabban, ha így képzeljük, kilátástalanul elgabalyodunk a test-lélek probléma rejtelmében; mégis – így Peter F. Strawson –, fogalmaink megengedik elképzelnünk a testi halál utáni szemlélődésünket, azzal a megkötéssel, hogy „az individuumnak mint testetlenülre kell önmagára tekintenie, azaz mint egykori személyre, hogy fönntarthassa önmagáról mint individuumról alkotott tulajdon eszméjét. Azaz valami módon úgy kell önmagára gondolnia, mintha még mindig azoknak az entitásoknak az osztályához vagy típusához tartoznék, melyekkel azonban immár nem képes interakcióba lépni, holott ez az interakció volt valaha a föltétele, hogy egyáltalában megalkothassa magának önmaga eszméjét. Azóta, mondhatnánk, nincs személyes élete; lényegében annak a személyes életnek az emlékezete élteti, melyben valaha része volt... Ahogy elhalványulnak az emlékek..., szétfoszlik önmagáról mint individuumról alkotott fogalma is...” – Peter F. Strawson, *Einzelding und logisches Subjekt*, 148–149. *Patyolat lelkünk* – Strawson szerint is – éteri unalmába csak az vihethet némi izgalmat, az azonban földűlná alaposan alkalmasint, ha fölötlének benne, vajon joggal emlékszik-e arra, amire talán csak emlékezni vél, mármint hogy valóban épp öneki kell emlékeznie arra, amire történetesen emlékezik, vagy csupán annyi történt, hogy ezt a filmet fűzték a gépbe, másik film pedig nincs. Hogy úgy tarthassa,

ellenben izgat. És legalábbis izgatónak tűnik, valami a halálunk-e, vagy sikeres túlélésünk.

De meglehet, valóban csak: izgatónak *tűnik*.

Amely esetben tanácsstalanságunk, hogy mármost mi is történik azzal, aki belép a Teletranszporterbe, és megnyomja a Zöld Gombot – hogy mi történnék *velünk* magunkkal, ha megnyomnánk –, nem egyszerűen arról szól, hogy kellőképp éles elmével megszerkesztett határesetekben (ha a fontos dolgok mind másképp volnának, mint ahogy vannak) persze nemigen értjük, mit is kellene értenünk azon, amit szokásosan gondolunk, mondjuk, tulajdon becses személyünkről. Hanem hogy egyáltalában véve sem gondoljuk komolyan, amit látszólag olyan komolyan veszünk. Hogy olyan döbbenet meresztjük a szemünk a kitalált Talán- vagy Majdnem-föltámasztó gépezetre (vagy megint csak halkabban fogalmazva: hogy magam olyan megdöbbenet bámulok), arról szól (ó, igen, az efféle túléléstesztek erről szólnak), hogy bár meglehetősen markáns vélekedéseink vannak önmagunkról, és bár úgy hisszük, kevés dolog kapcsán lehetnek oly biztos meggyőződéseink, mint e tárgyban, és kevés hitünkéből lehetne oly nehezen kibillenteni minket, mint abbéli hitünkéből, hogy ha másról nem is, de arról, hogy „ez akkor most túlélés-e, avagy sem?“, tévedhetetlenül ítélni tudunk, valójában nagyon is könnyen kibillenthetőek vagyunk, éspedig épp *énünket* illető (egyéb) meggyőződéseink erejénél fogva. Ahogy önmagunkról gondolkodunk,

akadnak ennél komolyabb okai is, ahhoz, meglehet, pontosan azzal a tudással kellene rendelkeznie, amelynek legalábbis míg el nem szállt, nem volt a birtokában, hogy tudniillik hogyan azonosíthatni pőre lelkeket, és hogy miképp is gondolkodnak ők arról, hogy kicsodák, ha ők sem tudják. Nehogy végveszélybe sodorja magát, nem válhatván meg nézőpontjától – lévén nézőpont-halmazállapotú –, vélhetőleg jobb, ha nem gondol rá (hogy nem szabad arra gondolnia), hogy talán csak viccelt valaki vele, mert meglehet fogalmaink csak azért engedik meg testetlenült magunk háborítatlan szemlélődését elképzelnünk, mert mi magunk kölcsönözzük ki én voltunkat neki, képzelvén, hogy ő lebeg, és közben mi vagyunk.

aszerint *én*ünk egységes és egyedülvaló: ha valami a tulajdon élményem, gondolatom, ötletem vagy emlékem, vagy az lesz, vagy az volt, lehetetlen, hogy valaki más legyen az, nem éppen én, aki gondolja, érezte vagy fogja érezni őket – csakhogy mindazok a fonalak, amelyek ennek az *éppen* *én*nek az útjait követhetővé teszik, és nem is csak mások, de a magam számára is, hajlamosak rá, hogy elszakadjanak vagy szétszalázódjanak. Mindaz, aminek a révén „az ember képzeletében képes megragadni az *ént*”, ami által személy, és pedig, a tudat egységének köszönhetően, persze, *egy és ugyanaz* a személy, nem csupán valami, ami, mondjuk, a fogfájás logikai tartozéka (hogy a fogfájás valami olyasmi lehessen, ami *érződik*), hanem aki gondolatait, emlékeit vagy érzéseit el sem vesztheti, és amazok is csak nehezen nélkülöznék őt magát, mármint ha abban a formában gondolatok, érzések és miegyebek, ahogy az ilyen dolgokkal ismerősek vagyunk – szóval, mindaz hajlamos kibabrálni velünk.

Ha föltesszük, mondjuk, hogy *én*ünket az emlékezet szálai kötik egybe (amint azt a kiváló Locke is föltette, és nem is oktalanul), akkor, eltekintve most ötletének más bonyodalmaiktól, bármilyen kézenfekvő is, amiről Locke beszél, aligha tudunk biztos határvonalat húzni *ugyanaz* és *ugyanolyan* között – legalábbis ha nagyon túhegyre vesszük, azaz ha úgy értjük, ahogy – Bernard Williams szerint – Locke is értette voltaképp: mármint hogy *akár az én testetöltöttségéről teljesen megfélelkezvén is elegendő volna útját nyomon követni pusztán az emlékezet.*⁵²

⁵² Minthogy az értelmezés hangsúlyai másképp is kitehetők, ettől persze mit sem csorbul a locke-i analízis éleselméjűsége: hisz Locke talán inkább arra szeretett volna emlékeztetni bennünket, hogy „az *én* semmiképp sem definiálható valamifajta – fizikai vagy nem-fizikai – tárgyként, ellenkezőleg, az *ént* mint egy és ugyanazt a szubjektív tudatot kell megragadnunk. Amit Locke állított, az úgy szólt, hogy ha a lelket tennék is meg annak az individuális valaminek, amin az *én* azonossága nyugszik, annak a megértését illetően, miképp is működik az *én* azonosságának ideája, ez, a lélek, fölöslegesnek mutatkoznék.” – Thomas Nagel, *The View from Nowhere*, 33.

Hiszen ha valaki Guy Fawkesként ébredne egy szép napon – ellenpéldálódzik Williams⁵³ –, vagyis mindarra emlékeznék, és arra emlékeznék csak, amire vélhetőleg Guy Fawkes is emlékezett, miközben szemmel láthatólag mi sem kötné az életét Guy Fawkes élettörténetéhez, sőt, amellet szólna minden, hogy Guy Fawkesszal megtörténvén, ami történt, az emlékezőnek, ahogy emlékszik, aligha jutna hely Guy Fawkes (és a világ) történetében, bármily különösnek tartanánk is a dolgot, vélhetőleg azt mondanánk, olyasvalakivel akadt dolgunk, akinek a sors különös intézkedése folytán ugyanaz jár a fejében, ami Guy Fawkes fejében is járhatott, *de ettől az meg az övé két különböző fej*. Ha nem tudjuk a testi kontinuitás szálát kitapogatni, az emlékezet fonala kicsúszik a kezünk-ből, hisz aligha értenénk, mit is kellene értenünk azon, hogy bár az elszenderedett Guy Fawkesnek meg annak, aki Guy Fawkesként ébredt, kevés elképzelhető köze van egymáshoz, mégis az emlékeik nemcsak hogy ugyanarról szólnak, de több mint ugyanolyanok – ugyanazok. Nem értenénk, merthogy emlékeket, gondolatokat és egyéb ilyenfajta leltári tárgyakat a tulajdonosuk révén egyénítünk, őt meg, mármint tulajdonosukat, szóval, ezt vagy amazt a személyt *megtestesült énekként* szoktuk azonosítani mindközönségesen. Enélkül az, hogy *ugyanaz* meg hogy *ugyanolyan* emlék, gondolat, érzület, egyre megy. De persze *énekként*, ha szerencsére – mármint legalábbis kiblenlétünk megállapíthatósága szempontjából szerencsére – meg találtunk is testesülni, nem a testünk vagyunk. És testünk, vagy akár: agyunk is⁵⁴ másképp „szeletelhető”, mint *énünk* – az utóbbi tudniillik *sehogy sem*. *Énünk*, ahogy szokásosan vélekedünk felőle, ellentétben a vagyontárgyakkal vagy – bizonyos értelemben legalábbis

⁵³ Bernard Williams, *Personal identity and individuation*, in: uő, *Problems of the Self*, 11. skk.

⁵⁴ Erről lásd Thomas Nagel, *The View from Nowhere*, 39. skk., illetve Parfit választát, *Reasons and Persons*, 273. skk.

– a gondolatokkal, elfogultságokkal stb., persze nem végrendeletileg örökül hagyható, egyetlenegy bárki másra pont annyira nem, ahogy két vagy több akárkire. Nem tud meglenni nélkülünk. Csakhogy épp az ő „születelhetlenségében” az én „nem szerepel a leltárban”, mármint abban a leltárban, amely elménk dolgait (a „mi ügyünket”) számba veszi (legalábbis egy bizonyos szögből, tudniillik *nélkülünk nézvést* nem): nem tartozik azok közé a tételek közé, amelyek teletranszportálását valami Teletranszportertől joggal elvárhatnánk; amivel neki szolgálnia kell, az az, hogy testi és lelki valónkat leltárba vegye, leszállítsa rendeltetési helyére, és ott összerakja: a 43-as lábamat, a kedvenc orromat, esendőségeimet – mert hogy jövök én ahhoz, hogy pont a Teletranszporter kedvéért mondjak le a dohányzásról, ha sokkal alaposabb okok sem bírnak rávenni erre. Hogy leltárba vegye, leszállítsa és összerakja, mondjuk: egyebek közt, a tudatnak azt (?) az áramát, melynek habjait, hullámainat vagy fodrait annakelőtte a saját ötleteimnek, emlékeimnek vagy dühöngéseimnek gondoltam (vélttem). És minthogy a Teletranszporter *mindent* leltárba vesz (és leszállít és legyárt), ami leltárba vehető, vélhetőleg az én – az az ízé, aminek, vagy ami miatt nekünk, bár talán csak tévedésből, de számít a különbség *ugyanaz és ugyanolyan* között, és számít, *hogyan* számít – már akkor sem volt ott, amikor a gépbe beléptünk...

Másképp fogalmazva – ha ráuntál volna a Teletranszporterre, Nyájas Olvasó, amely hisz csak játékszer Parfit elemzéseiben, s nem kötelező, hogy mindenkinek olyannyira elnyerje a tetszését, amennyire e sorok szerzőjéét sikerült elnyernie –, mondom, másképp fogalmazva: ami bennünket tesz – ami ki-ki valaki voltát teszi –, az *személytelenül* is megragadható, számba vehető vagy leírható akár: emlékek, más elméleti ügyletek, valamint körülmények és okok valamiféle konstellációjaként.⁵⁵ Valaki vol-

⁵⁵ Derek Parfit, *Reasons and Persons*, 216–217.

tunk ennyi: *ennek meg ennek a testnek és agynak a létezése, s hogy gondoljuk a gondolatainkat és cselekedjük a cselekedeteinket, s megyik egy sor más fizikai és mentális esemény.*⁵⁶ És ha így nézzük, persze, némiképp érthetetlen a kérdés, amelyre pedig (talán csak tévedésből) olyan érzékenyek vagyunk: hogy „vajon én rajta vagyok-e a képen?”. Persze, ahogy a dolgok (*egyelőre*) állnak, emlékeink nem kölcsönben vannak nálunk: ők is ragaszkodnak hozzánk (és nem csak mi vagyunk így velük), igaz, (*egyelőre még*) el sem szelelhetnek, legalábbis nem úgy, hogy megőrzik egyes szám első személyű arcukat; ám ez bátran *lehetne másképpen is*: emlékmásom elméjének szeme előtt már épp úgy tűnnének föl, ahogy nekem mutogatták maguk. És hagyján, hogy ilyenformán meglehet: emlékeink talán csak kölcsönben vannak nálunk; a dolog kellemetlenebbik fele, hogy *mi vagyunk hitelben* (mi vagyunk az a kölcsön, amelyet elménk dolgai folyósítanak, talán maguknak). Ami még mindig lenyelhető is lehetne akár, ha a történet nem arra lyukadna ki, hogy emlékeinknek voltaképp nem érdemes költségekbe verniök maguk: *megvannak nélkülünk is*.

Aminek következtében bármikor ott találhatjuk magunkat valami szerkezet előtt, tanácstalanul, nem tudván tudniillik, mit gondoljunk felőle: hogy Föltámasztógép-e, vagy egyszerűen csak komplikált fajta húsdaráló, és hogy ő, aki kilép belőle, még magunk vagyunk-e, noha ezt sohasem tudhatjuk meg biztosan, vagy valaki más, holott jobban hasonlít ránk, mint mi magunk. És bár voltaképp hajlunk azt gondolni, hogy valami alapvetően elromlana, ha magunk nem volnánk legalább önmagunk meg a tulajdon emlékeink, gondolataink etc. számára nélkülözhetetlenek – ha úgy kellene gondolnunk, magunk sem emlékezhetünk több joggal tulajdon emlékeinkre, mint bárki más, aki bárki más *akár magunk is lehetnénk* (már ha ez esetben használhatnánk azt, hogy „magunk”) –, meg-

⁵⁶ Uo. 275.

lehet, a Teletransporter dolgai fölött eltűnődvén úgy kell döntenünk, hogy, ha egyszer amúgy sem szerepel a leltárban, akár szélnek is eresztethetjük abbéli hitünket, hogy én voltunk, túl azon, ami leltárba vehető – túl a sejteken meg a tudatáram fodrain –, mégiscsak valamiféle További Tény, amely számít (abbéli hitünket, hogy legalább a magunk számára nélkülözhetetlenek vagyunk).⁵⁷

⁵⁷ További tény, tudniillik abban az értelemben, hogy bár talán senki pszichiáter, informatikus vagy agysebész, aki leltárt készíthetne mentális állapotainkról, tudatáramunk kanyarulatairól és hordalékáról, nem találna olyan tételre, amelyet úgy jegyezhetne le, hogy az „az, hogy ezt meg ezt pont mi gondoljuk, érezzük stb.”, és nem találna rovatot sem, ahova az ilyesmi mint elménk leltárának egy tétele be volna írható, ettől még sem a mentális állapotok állaga, sem a dolgok állása szempontjából nem mellékkörülmény, hogy a tudatáram (hogy a legkonvencionálisabb kifejezést válasszuk) *valaki* fejében csobog (aki személy és – a tudat egységének köszönhetően – egy és ugyanaz a személy); vagy másképp: „Azt hiszem, hogy bármennyit tudjunk is a tapasztalat két szakaszában föllépő mentális tartalom kontinuitását illetően, logikailag mindig nyitva marad a kérdés, vajon a tapasztalat két szakasza ugyanannak a szubjektumnak a birtoka-e. Továbbá azonosságom ideája nyilvánvalóan magában foglalja azt is, hogy egészen más mentális életet is élhettem volna, akár születésemtől fogva.

Ez történt volna, ha, mondjuk, adoptálnak a születésemkor, és Argentínában nővök föl. A kérdés az, hogy az azonos szubjektumnak ez az ideája miképp is felelhet meg a pszichológiai fogalmaktól elvárható objektivitás támasztotta követelményeknek: hogyan ragadhat meg valami olyasfajta azonosságot, amely szubjektív (nem egyszerűen biológiai), ám ugyanakkor megengedi, hogy különbséget tegyünk helyes és téves önazonosság között. Ha ezt a fajta dolgot történetesen nem is tudnánk a pszichológiai kontinuitás terminusaiban megfogalmazni, ettől még kapcsolatban áll majd emezzel. Ön-újraazonosításaim java, és jórészt az is, ahogy mások azonosítanak engem, olyan szakaszokra utal, melyeket, közvetve vagy közvetlenül, de a memória, a szándékok stb. kapcsolnak össze a jelennel. De ahogy másutt is, a valóság eltérhet attól, amit a bizonyítékok elének tárnak. Önmagam eszméje valami olyasminak az eszméje, aminek az emlékezet és a mentális élet kívülről megfigyelhető folytonossága a bizonyítéka lehet – valami, ami képes szubjektíve azonosítani önmagát az emlékezet, a várakozások és a szándékok közegében, és amit ugyanakkor mások megfigyelés révén azonosíthatnak ugyanakként a személyként, de ami mégis a saját jogán létezik. Másképp szólva, tagadom azt a nézetet, hogy a személy csupán grammatikai vagy logikai szubjektuma olyan mentális vagy fizikai

Hogy teletranszportáltatni majdnem olyan jó, mint túlélni, az csak első látásra hihetetlen, fantasztikus, kiagyalt folyománya annak, hogy személynek lenni – noha az, hogy „személy”, persze valami másra utal, mint a testre, az agyra meg valaki tapasztalataira – nem több, csak ennyi: ennek meg ennek a testnek meg agynak a létezése, s hogy az illető gondolja a gondolatait és megcselekszi a cselekedeteit, s még föllép egy sor más fizikai és mentális esemény. Ami – első látásra – sem nem hihetetlen, sem nem fantasztikus, és nem is hat éppenséggel kiagyaltnak, de amiből következik, hogy az, hogy teletranszportáltatni majdnem olyan jó, mint túlélni, csak első látásra hihetetlen, fantasztikus, kiagyalt inverze annak, hogy: *túlélni*, már ahogy ezt a kifejezést általában értjük, *az csak olyasmi, ami majdnem olyan rossz, mint lerontatni, majd Replikaként újból a világra jönni* (mármint ha rossz, ami majdnem olyan jó.)⁵⁸

Majdnem olyan jó, mint túlélni – a kifejezés bizarrnak hat: mintha csak a félig-kiugrani-a-gyorsvonatból típusú képtelenségek közé tartoznék. De, így Parfit, talán mégsem tartozik oda. Meglehet, valóban képtelenek vagyunk „képzeletünkben megragadni az *ént*”, ám Parfit voltaképp nem az *én* azonossága tárgyában fölhozott vagy fölhozható szkeptikus érvekkel akar bosszantani bennünket, még ha amúgy látható élvezettel rakosgatja is kérlelhetetlen rendbe őket; mert, bájos csavart adva

predikátumoknak, melyeket a szokásos okokból tulajdonítanak neki. Ezek az okok csak bizonyítékai a személy azonosságának, nem kritériumai.” (Thomas Nagel, *The View from Nowhere*, 38.) Bármiből „van” is az én azonossága – Nagel fejtegetései a továbbiakban afelé kanyarodnak, hogy az agyból van, noha erről az én fogalma hallgat, de ez most hidegen hagyhat bennünket –, az azonosságot nem rakhatjuk össze a mentális állapotok relációiból: az effajta összerakósdiból, legalábbis intuíciónk szerint, valami lényeges mindig kimarad: az, hogy minden másképp volna, ha a szóban forgó relációk akár valaki mást is „összerakhatnának” (lásd Colin McGinn, i. m. 152–153.)

⁵⁸ Derek Parfit, *Reasons and Persons*, 280.

az érveknek, úgy tartja, az igazi képtelenség inkább az, hogy ezt képtelenek vagyunk lenyelni; hogy elképedünk azon, amiben – bár csak szórakozott pillanatainkban, de – hiszünk. Bár (pompásan megírt másfél oldalon⁵⁹ – valóban a század legárnyaltabb elemzéseinek egyikéről van szó) Parfit megvallja: ott, szemben a Zöld Gombbal egy pillanatra elbizonytalanodnék maga is, hisz nem könnyű megszabadulni kedvenc megrögzöttségeinktől, csak mert hibásak. Ám hogy ragaszkodunk megrögzöttségeinkhez, nem változtat azon, hogy csupán egy félreértés – közközzen forgó *én*-fogalmunk elhibázottsága – okán véljük (bocsánat: vélem) úgy, a Teletranszporter életről és halálról dönt – valójában amivel szolgál, az ott van inkább, ahol, eddig úgy véltük, semmi sincs, valahol a túlélés és a halál között. Úgy véltük, mert komolyan vettük, amit nem gondolhatunk komolyan: hogy azonosságunk az, ami számít, meg hogy valahogy semmi nem volna az igazi elménk dolgai közül, ha nem volnánk nélkülözhetetlenek, legalább *für uns*. Komolyan vettük, amit nem gondolhatunk komolyan, mert ebbéli hitünk fő ingrediensének, az *én*-nek, tulajdon magunknak képtelenek vagyunk a nyomára jutni – vagy pontosabban folyton a nyomát veszítjük: mindaz, amiről úgy gondoljuk, csalhatatlanul nyomra kell vezetnie – mindaz, ami, ahogy a dolgok állnak, általában persze följogosít rá, hogy *erről a valakiről* beszéljünk (pont rólam, vagy pont Rólad, Nyájas Olvasó), mármint arról, aki... –, kihullik a kezünkből vagy szétszalazódik, amint egy kicsit is túl messzire merészkedünk annak a labirintusában, hogy mit is gondolunk tulajdon magunk felől. Az *én* azonosságának kritériumai gúnyt űznek belőlünk, akkor hagyván cserben bennünket, amikor a legnagyobb szükségünk volna rájuk (persze, hogy akkor: azért volna rájuk oly igen szükségünk, mert bedöglöttek) – és ilyenkor úgy vagyunk tulajdon azonosságunkkal is, ahogy az azonosság kérdésével egyébkor is vagyunk néha: hogy

⁵⁹ Uo. 281–282.

ugyanis bár tudjuk, mi történt, akárhányszor is meséljük el a történetet, semmit nem tudunk kihámozni belőle, ami az azonosság tárgyában ügyet döntene. Cserben hagyatásunk voltaképp tulajdon elmebeli defektusunkról árulkodik, mármint arról, hogy abban, ahogy önmagunkról gondolkodunk, megrögzötten ragaszkodunk egy illúzióhoz, melyről egyébként gyanítjuk is, hogy nem több illúziónál – gyaníthatjuk már csak azért is, mert általunk nagy tiszteletben tartott filozófusok figyelmeztettek is már erre –: önmagunkról, az *én*ről a minden-vagy-semmi kalandor modorában gondolkodunk: úgy tartjuk, ha valami gondolat, vágy, emlék, fájdalom, és történetesen a miénk, akkor nem lehet valaki másé is; nem lehet *valószínűleg* a miénk vagy *többé-kevésbé* a miénk, nem vagyunk rávehetőek vagy rábeszélhetőek arra, hogy bármi ilyesmi a miénk volna, noha nem tudtunk róla, és minden külön értesítés nélkül is tudjuk, hogy az effajta leltári tételek közül mi van a birtokunkban.

Szóval, úgy gondolkodunk önmagunkról, mintha nélkülözhetetlenek volnánk gondolataink, emlékeink, érzéseink stb. számára. Komolyan csak akkor vehetnénk, ahogy magunk felől gondolkodunk – csak akkor tudnánk konzisztensen, megbízhatóan úgy vélekedni, ahogy vélekedni gondolunk –, ha megfoghatóan, bizonyíthatóan azok volnánk, aminek néha mintha gondolnánk is magunkat, noha olyankor voltaképp nem igazán értjük, mire is gondolunk –, vagyis ha valahogy valóban az a romolhatatlan (testünknel mindenképp, de ha szabad ilyesmit kérni, lehetőleg elménknél is romolhatatlanabb) „izé” volnánk, ami azonban föltehetőleg nem több egy *árnyék* árnyékánál (ha ez nem volna képzavar). Vagy legalább ha *én*ünk nélkülözhetetlensége mellett fölhozható volna valami További Tény (ama bizonyos További Tény), mármint valami, túl azon, hogy a testünk vagyunk meg az agyunk, meg hogy gondoljuk a gondolatainkat és megcselekedjük a cselekedeteinket (stb.). Egészen komolyan akkor vehetnénk magunkat (a magunk nélkülözhetetlenségében leg-

alább *für uns*, komolyan gondolván, hogy azonosságunk – meg azonosságunk tudata – számít), ha *én*ünk valami különös létező volna, túl a testi meg pszichológiai kontinuitás elemein, ha az „a láthatatlan valami” volnánk, „akik vagyunk”: ha, mondjuk, igazi karteziánus *egók* volnánk, mert ez tűnik a leginkább megfelelőnek e célra. Csakhogy történetesen nem sok szól amellet, hogy karteziánus *egók* volnánk – bár Parfit eljátszik a gondolattal, lehetne ez akár hihetőnek látszó empirikus hipotézis is, amely mellett történetesen semmi nem szól, ami – másfelől – akár szerencsének is mondható, ha tekintetbe vesszük, hogy nem értenénk, mi mellett szólnának azok az empirikus érvek, amelyek amellet szólnak, hogy pont derekas karteziánus *egók* vagyunk, merthogy utóbb mégiscsak el kellene gondolkodnunk rajta – nekünk, *egóknak* –, hogy mégis miért gondoljuk, azok (az az XY) vagyunk, *akinek* gondoljuk magunkat, és ha, hányan is vagyunk ő...⁶⁰

Persze, ha az, ahogy magunkról gondolkodunk, ilyenformán (mármint: mert nem lehetünk azok, akiknek pedig jobb volna lennünk) némiképp ábrándos is, az illúzió, melyet magunkban dédelgetünk (magunkról), nem oktalan – teszi hozzá Parfit, nem vizsgálatunkra ugyan, de legalább mentségünkre, magyarázatképp. Mindazt, ami elménk leltárában szerepel, valami R reláció fogja abroncsba: az, hogy tudatáramunk hullámai vagy csobbanásai között valamiféle pszichológiai kontinuitás vagy, jobbik esetben, összekapcsoltság forog fenn, amelyhez a megfelelő fajtájú okok társulnak, hogy általuk káprázat és érzékelés, látomás és emlékezés (stb.) között különbséget tehessünk – és megszokott, ha tetszik, normális körülmények között ez az R reláció és a megfelelő fajtából való okok szavatolnak azért, amit az én azonosságának mondunk az időben. Megszokott körülmények között – amikor tudniillik egyszerűen nem kényszerülünk tanúi lenni az ének olyasfaj-

⁶⁰ Uo. 227–228.

ta illetlenkedéseinek, amilyen, mondjuk, az osztódás – az számíthat személyes emlékemnek, aminek valaha tanúja voltam, amit valaha tettem vagy mondtam *én magam*. Megszokott körülményeink között tudatáramunk a megtestesült *énünk* szabta mederben csobog. És mert – megszokott körülmények között – így működik a dolog, hajlamosak vagyunk azt hinni, emlékeink (gondolataink stb.) nem lehetnének meg épp nélkülük. De a megfelelő fajta okok – amelyek, mondom, különbséget tesznek teljesen igazi emlékezés és vélt emlékek között – alakulhatnának voltaképp másképpen is: úgy, hogy valaki más is emlékezhessék arra, ami velem történt, és pont *azért* tehessen így, *mert* velem történt (és persze, mert megtörtént), amire emlékezik. Amely esetben emlékezésem kilépne *énem* határsorompói közül, és vele – „als wär's ein Stück von mir” – kilépnék én is egy picit, átplántálódván abba, aki ilyenformán valahogy épp én volnék, mármint ha még fontosságot kellene tulajdonítanom az ilyesminek.

De nem kell. Hiszen túlélni, az majdnem olyan rossz, mint lerontatni, majd Replikaként újból a világra jönni. Elmém dolgai, mindaz, amiről szeretném azt hinni, rám vall (holott, mint Hume-tól tudhatjuk, nem teszi),⁶¹ bizonyos értelemben saját magam is, mind, köszönjük, jól megvagyunk nélkülem. Amit az *én* azonosságának mondtunk – szoktunk volt mondani, amíg a normális körülményekről nem tudtuk, hogy *csak normálisak* – az időben, az az R relációhoz társult okok sajátos alakulása által vetett *árnyék*:⁶² annak folyománya, hogy a (megfelelő fajtából való) társult okok történetesen (normális körülmények között, szóval mindaddig, amíg nem kellett úgy gondolnunk, a Marson is meg az Ión is föltámadhatunk akár) kizárják, hogy önmagunkat tulajdon Replikánknak nézzük;

⁶¹ David Hume, *Értekezés az emberi természetről*, ford. Bence György, Gondolat, Budapest 1976, 339.

⁶² Az az árnyék, amelynek, ha volna ilyen, romolhatatlan *énünk*ről szőtt képzelgéseink az árnyékai.

de valóban: puszta árnyék, valami, ami elménk leltárában nem szerepel, és nem szerepel persze a világ bővebb leltárában sem, és nem is elégséges ok, hogy kétségbeessünk, ha a megfelelő fajta okok meg a szóban forgó R reláció úgy alakulnának netán, hogy attól *azonosságunkat illetően zavarba jöjjünk*. Rá kell jönnünk: *nem az azonosság az, ami számít*. Ami számít, az az R reláció, a pszichológiai kontinuitás (vagy összekapcsoltság) meg a megfelelő fajtájú okok, és megfelelő fajta oknak *bármilyen megteszi* (ha arról intézkedni tud, el ne mosódjék a különbség emlékezés és puszta káprázat között).

Ez talán egyfajta halhatatlanság. Mindenesetre olyasmi, ami sokkal jobb, mint meghalni. Ami majdnem olyan jó, mint túlélni. – „Szomorú volna az igazság? Vannak, akik így találják. Én fölszabadítónak tartom, és vigasztalónak. Amikor még úgy hittem, létezésem valami További Tény, mintha be lettem volna börtönözve önmagamba. Mintha valami üvegalagútban éltem volna, amelyben egyre sebesebben haladtam minden évvel, és amelynek a végén a sötétség várt rám. Amikor megváltozott a véleményem, az alagút üvegfa eltűnt. Ma a szabad ég alatt élek. Még mindig megvan persze a különbség a magam élete és másoké között. De csekélyebb. A többiek közelebb kerültek hozzám. Kevésbé aggaszt saját hátralévő életem, és jobban foglalkoztat a másoké. – [Azelőtt] jobban aggasztott saját elkerülhetetlen halálom. Halálom után nem lesz egyetlen eleven lény sem, aki én vagyok. De most új leírást adhatok e ténynek. Bár a jövőben sok-sok tapasztalat születik, ezeknek a tapasztalatoknak egyikét sem köti majd a közvetlen kapcsolatoknak olyan szoros lánc jelen tapasztalataimhoz, mint azokat, melyeket az emlékezetem őriz. Ezeknek a tapasztalatoknak némelyike azonban, ha kevésbé közvetlenül is, de kötődhetik jelen tapasztalatomhoz. Lesznek majd emlékek az életemről. És lehetnek gondolatok, melyeket az én gondolataim befolyásoltak, és történhetnek dolgok, amelyek az én döntésem hatására esnek meg. Halálom megszakítja ugyan a közvetlenebb

kapcsolatokat jelen tapasztalataim és a jövőbeli tapasztalatok között, de vannak másfajta kötelékek, melyeket nem szakít el. Ez minden, ami megváltozik attól, hogy nincs olyan eleven lény, aki én vagyok. Hogy ezt beláttam, halálom kevésbé tűnik rossznak.”⁶³

Ha hajlandók volnánk lenyelni, amit az *én* azonosságával akadt bajaink lenyeletni próbálnak velünk – így szól, ha jól értem, Parfit ajánlata –, valami halhatatlanságfélét kapnánk cserébe. Éppen csak egy kicsit másképp kellene gondolkodnunk önmagunk felől. Oly módon, ahogy nekünk kicsit nehezükre esik – de amely gondolkodásmóddal Buddha például, Parfit szerint, lelkesen egyetértene.⁶⁴

És én is lelkesen egyetértenék. Ha érteném.

Ha tudnám például, hogy ami majdnem olyan jó, az: kinek az?

Találni persze érveket, hogy segítségükkel Parfit konklúziói elől kitérjünk. És ezek előtt az érvek előtt voltaképp Parfit is tisztelettel fejet hajt.

Mert joggal ellene vethető, a sci-fi ötletek aligha árulkodhatnak olyasmiről, amitől meg kellene illetődnünk. Fogalmaink erre a világra vannak méretezve, és hogy bámulatba ejtő elmeéllal kiötlött határesetekben kezdjük nem követni tudni a szálát, melyet a kezünkbe adnak, az inkább magától értetődő, mintsem meglepő: ha minden másképpen volna, akkor persze némely meggyőződéseink tárgyaltanok volnának, olyannyira azok, hogy meg sem volnánk győződve róluk. Bátran megmaradhatunk abbéli hitünkben, hogy pusztán légből kapott (vagy legalábbis: nem elég súlyosnak talált, mert igencsak vitatott állagú vagy értelmű) okokból nem kell felednünk azt, ahogy magunkról gondolkodunk, az *én* fogalmát és annak meg-

⁶³ Derek Parfit, *Reasons and Persons*, 280.

⁶⁴ Uo. 273., 502–503.

szokott ingredienseit – a mondott fogalom és ingrediensei túl fontosak a számunkra, és túlságosan is fundamentális a szerep, amelyet fogalmaink építményében betöltenek, hogysen bölcs dolog volna megválni tőlük, csak mert kellemesen idegborzoló papírtigrisektől ijedezni.⁶⁵

És Parfit, mondom, voltaképp elfogadja az előbbieket, mindösszesen annyit vet ellenük, hogy ettől persze még nem tudjuk, mit is mondhatnánk annak, aki a Zöld Gomb előtt állna, ha volna Zöld Gomb, és tünődnék (hogy mit gondoljunk magunk a Zöld Gomb előtt tünődve, ha volna), mert amit akkor gondolnunk vagy mondanunk kellene, csak akkor mondhatnánk vagy gondolhatnánk, ha amúgy konzisztensen gondolkodnánk önmagunk felől – márpedig ő ott, a Zöld Gomb előtt, választ kér: nem konvencióink érdeklik őt, hanem hogy mi fog majd történni vele.⁶⁶

És az sem lehetetlen – és Parfit ezt a lehetőséget sem ejti el eleve –, hogy a Teletranszporter nem működhetik, és nem alkalmazhatók, mondjuk, az agysebész technikái sem, és nem technikai tökéletlenségek okán nem, hanem mert lehetetlenek, csak épp ezt nem vettük észre. Végül is fölöttébb csiszolt elmék gondolták úgy, és fölöttébb csiszolt elmék gondolják ma is, hogy a computerek majdnem gondolkoznak – hogy az agy valami computer, amelyen az elme dolgainak szoftvere fut, és egy elég bonyolult computer már valóban pont gondolkoznék is, vagy legalábbis nem találnánk rá okot, hogy azt higgyük, nem így tesz –, míg ellenben utóbb nem kevésbé csiszolt elmék emlékeztettek rá, hogy amit a computerek művelnek, olyannyira nem hasonlít a gondolkodásra, hogy nem több félreértésnél, ha úgy gondoljuk, hasonlít; vagy ha mégis, csak abban az értelemben, ahogy a kávéfőző működése

⁶⁵ Colin McGinn, i. m., 161–162.

⁶⁶ Derek Parfit, *Reasons and Persons*, 200.; e tekintetben Parfit voltaképp csak Bernard Williams nyomába lép: *The self and the future*, in: uő, *Problems of the Self*, 58–59.

is mutat a gondolkodással hasonmászabályú vonásokat, és a ma még elképzelhetetlenül bonyolult számítógépek is csak úgy gondolkodhatnak, ahogy persze elsülhet a kapanyél is, ha Isten úgy akarja.⁶⁷ Szóval meglehet, az információ, ha begépelhető, csak úgy lesz elme vagy az elme dolga, ahogy bizonyos értelemben az egy súlyos, tompa tárgy, a hidegfront vagy a lizergsav dietil-amid; ahogy az sem lehetetlen, hogy ha netán lekottázhatók volnának is elmém dolgai (késsel, vegyszerrel vagy számjegyekkel), gyermekkori emlékeim valaki más agyában mégis krónikusan három nyomtatott oldalnak mutatkoznának Leibniz *Újabb értekezéséből*, franciául, garamond betűkkel.⁶⁸ És, mondom, lehet, szükségképp volna így, bár óvatlanul elhisszük, hogy a Teletranszporter akár működhethet is.

És Parfit készségesen elismeri, jól elképzelhető, hogy csak mert óvatlanok vagyunk – mert nem vettük észre, hogy abszurd, elfogadhatatlan –, csak azért képzeljük, fantasztikus ötleteink valamelyike, mondjuk, a Teletranszporter működhethet is akár. Holott nem. Teletranszporter nincs, mert lehetetlen.

Amihez Parfit csak annyit fűz hozzá, hogy ellenben *van* (tehát lehetséges),⁶⁹ bár a történetnek ehhez a fordulatához már egy másik sci-fi társul, vagy tán csak félig-sci-fi, mindenestre egy másik gondolatkísérlet-sorozat – és ez talán némi további magyarázatot igényel. Érvelésének egy pontján tudniillik – persze – Parfit is föllépteti az effajta elemzések szokásos intrikusát, az agysebészt – aki eleinte voltaképp még csak azzal bíbelődik, hogy – gondolatkísérlet-féleképpen – apró karfioldarabkákat ültessen belénk (mármint idegen agyakból

⁶⁷ John R. Searle, i. m. 65 skk.

⁶⁸ Vagy csak recsegésnek, esetleg döngicsélésnek és zümmögésnek. (Mellesleg: mekkora vajon, mondjuk, egy emlék, ha vágni kell? És akkor nagyobb-e, ha magamtól eszembe jut, vagy ha emlékeztetni kell rá? Stb.)

⁶⁹ „What is a fact, must be possible” – Derek Parfit, *Reasons and Persons*, 247., 251., 278.

a tulajdon agyunkba), és persze ezzel más emlékeket, preferenciákat és beidegződéseket (mások emlékeit, preferenciáit és beidegződéseit), meg kissé hozzájuk szabja testünk némely alkotórészét, éspedig annak érdekében, hogy a csatolt érvekből és magyarázatokból kitűnjék: bár igazuk van azoknak, akik szerint pusztán a *pszichológiai kontinuitás* édeskevéis ahhoz, hogy bárkit is azonosnak mondjunk, mondjuk, azzal, akinek önmaga véli magát – vagy akinek az véli magát, aki azonosnak véli magát Guy Fawkeszal vagy Napóleonnal, csupán mert az ő (mármint Guy Fawkes vagy Napóleon) emlékeivel ébredt egy szép napon –, mondom, igazuk van, ellenben történetesen kevés a *testi folytonosság* is, merthogy testünk és agyunk is másképp szelelhető, mint *énünk* – amely nem szelelhető egyáltalán (bár talán csak azért nem, mert nincs is). Aminek folytán akár így, mármint sebészetileg is előállítható talán az a konstelláció, amelyben tulajdon azonosságunkkal már magunk sem volnánk másképp, mint az újfent megnyitott klubok a magukéval, azok a klubok – emlékszel, Nyájas Olvasó –, amelyek vagy ugyanazok, vagy ugyanolyanok, de ez esetükben egyre megy.

Az érvelés lépéseit most bátran figyelmen kívül hagyhatjuk, mert a dolog más szempontból fontos számunkra, éspedig annak következményeképp, hogy az ihletet (vagy igazolást) a műtétek sorozatához az agysebész is meg Parfit is, aki kitalálta őt, a *commissuritomia* néven ismert műtétből merítette – nem véletlenül, hisz az valóban alaposan zavarba hozta az elme filozófiáját. A szóban forgó műtéttel (melyhez semmit nem értünk, hadd essünk tehát túl minél gyorsabban a méltatásán)⁷⁰ valaha az epilepsziát próbálták kezelni (vagy kezelik talán ma is): útját állandó a görcs terjedésének, sebészi beavatkozással elvágták az agy két féltekéjét összekötő *corpus callosumot*. Aminek meghökkentő folyamánnyaként a páciensek, ha rafinált

⁷⁰ Thomas Nagel, *Brain Bisection and the Unity of Consciousness*, in: *uő*, *Mortal Questions*, 147 skk.

trükkökkel megakadályozták őket abban, hogy összekapcsolják, mondjuk, a jobb meg a bal szemük látóterét, mintha annak adták volna tanújelét, hogy esetükben a szó szoros értelmében nem tudja a jobb kéz azt, hogy mit csinál a bal: beszédre képes „felük” nem tudott számot adni arról, amit a másik észrevett vagy csinált, noha az valóban észrevett dolgokat, amiről pedig *valakinek* tudnia kellett, és olyan dolgokat csinált, amilyeneket nem tehetni anélkül, hogy *valakinek* szándékában ne állt volna megtenni őket – holott mindezenközben az, akiről úgy gondolnánk, ő vette észre, ami észrevéttetett, és ő művelte, ami megesett, legalábbis látszólag, mit sem tudott az egésze. (Az sincs kizárva persze, hogy nem is igazán ez a meghökkentő a szóban forgó műtétek kapcsán, hanem hogy a páciensek viselkedésében, ha amúgy nem voltak épp kísérleti körülmények között, noha valóban majdhogynem kettévágták az agyukat, műtét előtti állapotukhoz képest voltaképp nem volt érzékelhető különösebb változás.)⁷¹

Aligha meglepő: Parfit szemében a szóban forgó műtét megintcsak arról szól, hogy némelykor tanácstalanul meg kell vonnunk a vállunkat, ha valaki tapintatlanul azonoságunk iránt talál érdeklődni, olyasmit firtatva, mondjuk, hogy saját jobbfelemként az vagyok-e, aki baloldalam teteteinek tettese, és ha igen, hányan vagyok és milyen jogon, ha meg nem, mit keresünk mi, két elme, egy személyben, vagy két személy – esetleg egy személy meg egy elme – egy testben. Bármilyen izgalmas is a kérdés, és bármily vonzóan sokértelműek is a tények,⁷² minthogy Parfit szándékai enélkül is érthetők, hadd kerüljük meg a *brain bisection* okozta bökkenőket – hisz a szóban forgó műtét nemcsak azért jött Parfitnak kapóra, mert tanulságai szépen egybevágnak azzal, amire amúgy is kilyukadni akart

⁷¹ Azt hiszem, ez a replika (= visszaszúrás) is Thomas Nagelé – csak épp nem találom, hol ejtette szerét...

⁷² Egy csitítóbb értelmezés: Roderick M. Chisholm, *Questions about the Unity of Consciousness*, in: *Theorie der Subjektivität*, 95 skk.

(mármint hogy nem gondolhatjuk egészen komolyan, amit olyan halál komolyan veszünk, tulajdon magunk állagán eltűnődve). Hanem: mert *vannak*. És mert túl azon, ami a *brain bisection* nyomán fakadt tények értelmezésében amúgy is zavarba ejtő, voltaképp – így Parfit – talán csak aprócska haladás szükségeltetik hozzá a sebészi technikákban, és az agy tetszés szerint lesz vagdosható, és a test meg az agy hibátlanul összedugaszolható. Akkor pedig, minthogy mindkét agyfélteke valamiképpen tudja, amit a másik tud, és rávehető, hogy gyakorolja is az agyféltekék szokásos munkamegosztásában egyébként rejtőzködő tudását, lehetünk akár ketten is, mármint fejenként, ha a zseniális vagy tébolyult agysebész úgy akarja – és tanakodhatunk, akárcsak a Marson, vagy a Marson és az Ión a Replikátorból kilépve, hol az ördögben vagy ki az ördögnél is felejtettük ott az azonosságunkat. *Van* olyan – hisz csak technikai akadályai vannak –, hogy egyszer csak ketten leszek, és én egyik sem. Amely esetben arról, ahogy önmagunkról gondolkodunk, alaposan másképp kell gondolkodnunk, mert nem bújhatunk a mögé a különben helyes és bölcs megfontolás mögé, hogy mert hisz *én*-fogalmunk erre a világra és annak körülállásaira van méretezve, voltaképp nincs miért meglepődnünk azon, ha egy egészen másnak elképzelt világban kezdjük nem érteni, mit is akar nekünk mondani. Akkor le kell nyelnünk, hogy *én* voltunk mibenlétét (... izé: kiblenlétünket) illetően az azonosság nem számít. Akkor kitűnik, hogy az a További Tény, melyet *én* voltunk velejének gondoltunk – az, hogy épp azok vagyunk, akik, egyedülvalóan és oszthatatlanul, és túl azon, hogy persze, a tudat árama is vagyunk, valamiféle illő R reláció, mely pszichológiai kontinuitásunkat teszi –, nem több mellékkörülménynél, amelynek az *én* állagát illetően nem szükséges fontosságot tulajdonítanunk, még ha általában ezt tesszük is, csak mert megtévesztett bennünket az, ahogy az R relációhoz asszociálható megfelelő okok megszokott körülményeink között tudatunk áramát terelgetik. Akkor meg kellene bé-

kélnünk az *én* egy, a pillanatnyilag közhasználatban levőnél valamivel higiénikusabb fogalmával – vagy inkább ez volna a jutalmunk, amiért már nem gondoljuk úgy, hogy legalább tulajdon elménk dolgai számára (önmagunk számára tulajdon elménk dolgaiban) nélkülözhetetlenek vagyunk, vagy másképp: hogy belehibbannánk, és valahogy elhibbannának elménk dolgai is, ha egyre megy, hogy ugyanaz meg hogy csak ugyanolyan. Mert amit magunknak véltünk, lehet, mindig is többen voltak már, csak nem tudtuk (és nem tudták ők sem), és bármikor lehetne többen is, és hogy melyikük vagyunk, hogy vagyunk-e bármelyikük – a kérdés, amelyet olyan fontosnak tartunk –, megválaszolhatatlan, tárgyaltalan.

Ha jól értem őt, Parfit az ő (legalábbis engem meg-) ígéző gépezetével arról iparkodik meggyőzni minket, hogy talán jobb volna (majdnem-jobb?) nekünk úgy gondolnunk: bár önmagunkról valahogy úgy gondolkodunk, mintha még csak nem is érthetnénk, mit gondolunk, érzünk vagy teszünk – hogy mit is jelent az, hogy gondolunk, érzünk vagy teszünk valamit –, ha nem tudnánk minden külön értesítés nélkül is, hogy ezeknek a gondolatoknak, érzéseknek vagy szándékoknak a tulajdonosai épp mi vagyunk, és csak mi, meglehet: ha mindent leltárba vettünk, ami leltárba vehető – ha leltárba vettük testi lényünk tételeit, leltárba vettük továbbá annak a tudatáramnak a tételeit is, melynek mondott tételeit a magunk gondolatainak, emlékeinek stb. szoktuk nevezni –, nincs már mire ráböknünk, hogy *ezt* még semmiképp sem volna szabad kifelejtenünk; nincs értelme firtatnunk, vajon „rajta vagyunk-e a képen”. Bizonyos szögből nézvést (ahonnan nem szoktuk: *személytelenül*) persze, hogy rajta leszünk (bár talán csak véletlenül, legalábbis bizonyos értelemben): mert legalábbis normális körülmények között a leltárba vehető tételek kiszűrjék, vagy inkább összerakják azt, akit – ha épp ragaszkodunk kifejezésbeli

megrögzöttségeinkhez – gondolataink, érzéseink stb. tulajdonosának mondunk. Normális körülmények között nincs rá ok, hogy úgy gondoljam, nem értelmetlen azon tűnődnöm, vajon kinek az emlékeire is emlékezem, vagy elmerengem azon, hogy érdemes-e földéznem és alaposan megjegyezni valamely emlékemet, mert bár magam szívesen elfelejteném inkább, de valakinek még jól jöhet. Normális körülmények között: azaz, ha (vagy ahol) fizikai lényünket, tudatáramunkat meg a világot, amelyben forgunk, az okok megszokott lánc tartja egyben, ha (vagy ahol) nincs általános szokásban, hogy az elmék amőbaként megkettőződjenek vagy összeolvadjanak, ha (vagy ahol) a *brain bisection* pszichológiai következményeinek filozófia értelmezése még vitatott, és ha (vagy ahol) nincs – még – szokásban a teletranszportáció. Ha (vagy ahol) *ugyanaz* vagy *csak ugyanolyan* között különbséget tudunk még tenni. Csakhogy persze, bár a tételek, melyek leltárba vehetők – azok a szálak, melyeket követve valaki azonosságáról ítélünk –, legalábbis normális körülmények között, kiszúrják vagy összerakják azt, akit, ha ragaszkodunk a kifejezéshez, tulajdonosuknak szoktunk nevezni, valaki *énnek*, voltaképp egészen jól megvannak nélkülünk is, vagy legalábbis tudatáramunk meg tudatáramunk tételei egészen jól megvannak nélkülünk: ők tudniillik, jól konzervált leltári tételekként, nem romlanak meg attól, hogy mi alaposan zavarba estünk, csak mert nem tudunk különbséget tenni *ugyanaz* meg *ugyanolyan* között. Hisz a szálak, melyeket követve azonosságunkat nyomozzuk, másként vághatóak, mint mi, akik legfőljebb egyféleképpen, tudniillik *agyon*. De ha arra, amit nem tudunk leltárba venni, amúgy sem tudunk rámutatni, hogy íme, ez az, ami kimaradt, bár épp ezt nem lett volna szabad elfelejtenünk, akkor azonosságunk – egyedülvaló és egységes *énünk* – talán olyasmi, ami nem számít.

Hacsak nem úgy áll a dolog – a Zöld Gomb előtt álló önmagunk rémületére –, hogy kegyetlenül elrontottunk valamit. Eltűnődhetünk, példának okáért, azon, vajon va-

lóban van-e, hogy is mondjam, olyan, hogy pszichológiai kontinuitás (mármint ha ezen az emlékezet, a szándékok vagy, mondjuk, a büntudat volna értendő, szóval csupa olyasmi, amiről amúgy valóban úgy gondoljuk, hogy elménk leltárához tartozik) – nélkülünk.

Amiben ha netán nem volnánk egész bizonyosak, valóban meglehet, hogy kegyetlenül elrontottunk valamit.

Mondjuk, megfeleldeztünk valami További Tényről.

(*Mellékösvény*) Hogy miben is áll az a További Tény, melyben azok hisznek, akik hisznek valamiféle További Tényben, vagyis, mondjuk, nem egészen tartják hihetőnek, hogy *én*ünk majdnem-olyan-jó-mint-a-túlélése kikeverhető a megfelelő adag pszichológiai kontinuitásból, plusz a társult megfelelő fajta okokból, ha megfelelő fajta oknak bármi megteszi – hogy *bármiből is kikeverhető, ha azonosságunk nem számít* –, arra Parfit nem tér ki különösebb részletességgel; úgy találja, a További Tény Nézete csak szemérmes vagy tétova próbálkozás annak kompenzációjára, hogy már nem nagyon hiszünk abban, hogy *én*ünk derék, robusztus önálló entitás, és az is marad, bármi szakadjon elménk vagy testünk nyakába. Szóval, a További Tényről szóló Nézet mintha nem volna több valami dadogásfélénel arról, hogy jó volna hinnünk abban a láthatatlan valamiben, aki mi vagyunk. Ám a mi szempontunkból, házi használatra, ha tetszik, talán megfelel, ha úgy gondoljuk: akik hisznek valami További Tényben, azok úgy tartják, ahhoz, hogy legyen olyan, hogy *én*, aki nem is csak abban a – pillanatnyilag, számunkra – érdektelen értelemben valami szubjektum, hogy *ő* az, akinek, ha vannak fogfájások, mégiscsak lennie kell, hanem aki személy, empirikus *én*, ilyesmi, szóval ahhoz nem elég az elfogadható bőséggel áradó tudatfolyam – hogy, mondjuk, az emlékek belülről nézvést is emlékeknek fessenek –, és a tudatfolyamhoz társult megfelelő kauzalitás – hogy képzelt emlékek és igazi emlékezés között különbséget tehesünk –, hanem a

tetejébe valamiképp attól sem tekinthetünk el, hogy aki-
nek az elméjében a szóban forgó tudatáram tudatfolyik,
az valamiképpen tudja azt is, hogy *és ez ő*, valaki, aki nem
lehet bárki. Hogy nélkülözhetetlen, nemcsak mert valami
elmére mégiscsak rászorulnak a tudatáramok, hanem mert
a nélkülözhetetlen *ének* nélkülözhetetlensége nélkül eset-
leg nem is volnának tudatáramok, vagy legalábbis nem
volna, mondjuk, emlék meg emlékezés, ami valami elmé-
ben akár nélkülünk is tudatáramolhatik. Valahogy tudnia
kell akkor is, ha a szóban forgó További Tény sem a Parfit
által számba vett okok közt nem lelhető, sem abban, amit
az elme magában forgat, szóval, ha nem szerepel is az
elme leltárában vagy egy bővebb leltárban, vagyis talán
nincs is; bár furcsa mód, a mondott nélkülözhetetlenség-
get – tulajdon nélkülözhetetlenségünket saját öntudatunk
ügyleteiben –, mondjuk, az emlékezés és a vele társult
normális okok, úgy tűnik, mégiscsak ki bírják keverni.

Jobban szemügyre véve, azt hiszem, az alábbiak erről
fognak szólni: valami olyasmiről, hogy alkalmasint aligha
lehetne tudásunk a világról körülöttünk, ha amúgy nem
tudhatnánk magunkat személyeknek, akik tudatában
vannak azonosságuknak az időben.⁷³

Meglehet, Parfit Teletranszportere működésképtelen, és
nem is csak esetlegesen az, hanem mert csak valami ala-
pos fogalmi félreértés okán képzeljük úgy, hogy működ-
hetnék is akár. Noha talán tényleg: akár működhetik is
– talán megeshetik, hogy elménk minden leltári tételének
valami mutatóvány folytán búcsút mondhatunk, mármint

⁷³ A megfogalmazás Parfité, *Reasons and Persons*, 225, aki Strawson állás-
pontját foglalja össze a fenti formulában – noha a különben alább még
többször idézendő szerző (mármint Strawson) természetesen tökéletesen
ártatlan az elkövetkezendőkben, és magam is csak a hivatkozott Parfit-hely
x-edik elolvasásakor jöttem rá, mennyire pont erről lesz szó a továbbiak-
ban.

búcsút mondhatunk mi, akik még tudjuk (na jó, hozzávetőleg), kik vagyunk, és áttestáltatnak valaki másra (talán ránk). Csak épp ha működik – magam azt képzelem –, e gépezet mást őről ki, nem énünk valamiféle kitágulását. Es nem is csak azt az árat kéri, hogy megtérjünk – mert végre megtérhetünk – az én a megszokottnál vagy közel-fogadottnál valamiféleképpen áramvonalasabb fogalmához. Amellett szeretnék érvelni, hogy voltaképp valóban fogalmi képtelenség, hogy működhessék a gép – bár ettől mint technikai izé akár még működhetik is. Ami nem teszi bájosabbá.

Mert Föltámasztógép, melyről bátran föltehetnénk, hogy igazából az, az nem bír lenni belőle.

5 (Még mindig ugyanaz a két mondat az Anthropologie in pragmatischer Hinsicht elejéről, de most már néhány további mondat biztató társaságában) Azt hiszem, mondtam már talán: nemigen tudom, mit (mi bizonyosat) is mondhatnék annak, aki ott áll, ujjával a Zöld Gombon⁷⁴ (és aki esetleg én magam vagyok), és azon tűnődik, vajon a Marson föl-ébrednie (*being destroyed and replicated*) valóban majdnem-igazi ébredés-e (netán majdnem-igazi föltámadás), csak mert bárki ébred (támad) is föl a Marson, annak minden rezdülése rávall, a megkülönböztetetlenségig – még ha közben megeshetik az is, hogy mindezek a csodák ugyanakkor az Ión is megesnek, vagy igazából ott esnek meg, és ami a dologból a marsbéli krónikára tartozik, csak papírmásé másolat –, mondom, hogy ébredésféle-e, netán teljesen majdnem-igazi föltámadás, a látszat ellenére, hogy azonossága elveszett, mert bár tényleg elveszett, de azzal, hogy elveszett, *nem történt semmi* – vagy aki a Marson ébred, az mégiscsak *csak* Replika, következésképp *being destroyed and replicated* annyit tesz, mint meghalni. Olyan alaposan, hogy azon nem segít semmi *majdnemből* és *talánból* kikevert vigasz, a látszat ellenére,

⁷⁴ Vagy – ha valaki Parfit sci-fijét nem tartaná elég ellenállhatatlannak – mit mondhatnék a Bernard Williams képzelte képzelt betegnek: mondhatnám-e, hogy az agyából (elméjéből) kimetszett (kigépet) információkkal együtt ő maga is szerencsésen kiköltözött testéből, és ilyenformán hajdani porhüvelyének romlásán nincs miért aggódnia, azért aggódjék az új tulajdonos, ha van, vagy ellenkezőleg: bárki legyen is ő, aggódnia épp neki van oka... (lásd a 9. jegyzetet).

mármint a *látszat* ellenére, hogy noha meghal, azzal, hogy meghal, *tényleg* nem történik semmi: elméje dolgainak leltára hiánytalanul stimmel (állapítaná meg jóváhagyólag a Replika).

Meglehet, valóban az *R reláció* az, ami számít: a pszichológiai kontinuitás (vagy *connectedness*) meg persze a megfelelő fajtájú okok; megfelelő fajtájú oknak pedig bármi megteszi (vagy majdnem bármi, ha különbséget tesz vélt és valóságos emlék között, mármint a korábban már jelzett értelemben). Amely esetben, ami a Zöld Gomb megnyomása után ránk köszönt, valami olyasmi lesz, ami majdnem olyan jó, mint túlélni.

Mondjuk, olyan lesz, mintha valami felhőfoszlányon ücsörögnénk, és azon a frissen szerzett fölismerésen elmélkednénk, hogy pizszokul félreértettünk valamit...

Mert ott, akkor meglehet, úgy találunk, hogy volta-képpen nemigen van min töprengenünk – aligha lehetne tud(om)ásunk a világról körülöttünk –, ha amúgy nem tudhatnánk magunkat személyeknek, akik tudatában vannak azonosságuknak az időben, akik tehát aligha tartják úgy, hogy azonosságuk nem számít; ott, a felhőfoszlányon ücsörögve, lehet, úgy találják: ha nem számít, alaposan elromlott bennünk valami.

E tárgyban ott tartottunk, hogy...

„Hogy az ember képes képzeletében megragadni az *ént*, ez őt végtelen magasságokba emeli minden más, a Földet lakó élőlény fölé. Mert ezáltal *személy*, és pedig, a tudat egységének köszönhetően, essék meg vele bármi változás, egy és ugyanaz a személy, azaz valami, a *dolgok*-tól, amilyenek még az esztelen állatok is, kikkel tetszés szerint tehetni bármit, rangban és méltóságban teljességgel elütő lény.” – Így hangzik Kant antropológiai előadásainak első mondata, melyet már idéztünk, és amely az önmagunk tudatának szentelt paragrafusból való. A tudat egysége, melyet a mondat fölemlít, állítván: neki köszönhetően (*vermöge der Einheit des Bewußtseins*) vagyunk a velünk esett minden változás ellenére mégis egy

és ugyanaz a személy – és fölteszem, személy *egyáltalán*, aki egy-és-ugyanazság híján, gondolom, aligha lehetnénk –, szóval a tudat egysége emitt vélhetőleg empirikusan meghatározott öntudatunk egysége (empirikusan meghatározott magunk tudatáé empirikusan meghatározott saját magunkról). Az *Anthropologie* (vagy legalábbis az Első könyv) végül is erről szól, az ember maga-megismeréséről (mert ez az antropológiára tartozik);⁷⁵ és: az azonoság problémája éppen mint probléma nem igazán a tiszta intelligenciák alakjára szabott ügylet, minthogy ők talán még csak nem is értik, miért lehet elakadni azon a bökkenőn, ami számunkra, empirikus *ének* számára olyan igézőnek tetszik – noha persze magunk, akik némelykor és szórakozottan szeretjük magukat annak gondolni, gondolhatjuk magunkat akár tiszta intelligenciának is, bár nem tudom, ilyenkor értjük-e, amit gondolunk (ám e bizonyodalmakról már esett szó). Hogy az idézett fordulatnak, mármint az idézett mondat ama részének, hogy a „tudat egységének *köszönhetően*”, mennyire volnának ellene szegezhetőek Butler püspök vagy Thomas Reid Locke-nak címzett ellenvetései, az talán alkalmat adhat a tűnődésre, de ezt az alkalmat most hadd szalasszuk el, és hadd kezdjük inkább a másik végénél a dolgot, mármint ott, hogy a kifejezés maga más kontextusból és más alakban tán ismerősebb: az öntudat transzcendentális egységeként tudniillik (minden empirikus tudattartalomtól függetlenül tekintve). Ilyenként lehetőségfeltétele mindennemű tapasztalatnak (mert *én* nélkül nincsen *az* –, hogy Stephan Körner aforisztikus összefoglalásában idézzük a kategóriák transzcendentális dedukcióját). Szóval: mindennemű appercepció feltétele. Nem szól, pusztán csak arról, hogy

⁷⁵ Mármint arról, hogy „...az ember önmagáról belső tapasztalatra tesz szert, és hogyha oly messzire követi e kutatás fonalát, amilyen messzire csak képes, akkor hisz meg kell vallania, az önismeret föltárhatatlan mélységekbe vezet, szakadéka természetének kutatását illetően.” – Immanuel Kant, *Anthropologie...*, 426.

lehetségesnek kell lennie, hogy az „én gondolom” együtt járjon valamennyi képzetemmel, hiszen „különben megjelennék bennem valaminek a képzete, amit egyáltalán nem lenne mód elgondolni, s ez ugyanannyi, mintha a képzet vagy lehetetlen volna, vagy legalábbis az én számomra nem léteznék.”⁷⁶

Az appercepció szükségszerű egységét kimondó tétel analitikus,⁷⁷ aligha semmitmondó azonban. Első pillantásra persze mintha valóban nem szólna többről, mint hogy „minden képzethez hozzátársítom a tudatát”,⁷⁸ minthogy a képzetek nem, mondjuk, cipőszerű dolgok, melyeket azonosíthatni anélkül is, hogy képzetei volnának legalább valami elmének (pont ennek meg ennek az elmének), illetve előnyösebbik esetben valakinek, és pont annál az oknál fogva képzetei, hogy történetesen tud róluk – mert bár a birtoklás ragjaival, igéivel és névmásaival beszélünk róluk, a képzet állagú létezőknek valahogy nem elég merőben a jogi tényálladékot tekintve a birtokában lennünk. Csakhogy Kant, olybá tűnik, nem egyszerűen erre, vagy éppen nem erre gondolt – mármint nem arra, hogy „minden képzethez hozzátársítom a tudatát”, és vélhetőleg Hume okán és ellenében nem, hiszen „a különböző képzeteket kísérő empirikus tudat önmagában szétszórt valami, és nem függ össze a szubjektum azonosságával”, amely utóbbi, mármint a szubjektum azonossága – hogy minden képzetemet elkíséri, és elkísérheti, hogy *én gondolom* –, nem olyasmi, aminek úgy juthatnánk nyomára, ha képzeteinkre függesztjük elménk szemét: úgy ugyanis éppen nem juthatnánk nyomára. Arról van szó inkább, hogy „a szemléletben adott sokféleség appercepciójának

⁷⁶ TÉK, 143.; bár ezt a kiadást idézem (lásd a 32. jegyzetet), az „ich denke” fordításában mégis hadd ragaszkodjam a korábbi fordítás „én gondolom”-jához, a különben valóban fölösleges *én* kedvéért.

⁷⁷ Jonathan Bennett, *Kant's Analytic*, Cambridge University Press, Cambridge etc. 1966, 103.

⁷⁸ TÉK, 144.

ez az átfogó azonossága... magában foglalja a képzetek valamilyen szintézisét, és csupán egy szintézis tudata által lehetséges”⁷⁹ – azaz „csak azáltal tudok képzetet alkotni magáról tudatom azonosságáról a sok képzet közepette, hogy adott képzetek sokféleségét képes vagyok egyazon tudatban egybekapcsolni, vagyis az appercepció *analitikus* egysége csupán valamilyen *szintetikus* egység előfeltétele alapján lehetséges”.⁸⁰ Ha tetszik: hogy képes vagyok gondolkodni, az bizonyítja meg tulajdon előfeltételét (előfeltételének teljesültségét), hogy ugyanis valóban praktikus dolog, mondjuk, a premisszáknak meg a konklúzióknak egy elmében ütni tanyát – különben hogyan is tudhatnánk rólok, hogy ők konklúziók meg premisszák? – „Más szóval csak azért nevezhetem valamennyi képzetemet az én képzeteimnek, mert sokféleségüket egyazon tudatban vagyok képes fölfogni, hisz máskülönben oly sokszínű és változatos *énem* volna, amilyen sokfélék a képzetek, melyeknek tudatában vagyok.”⁸¹ Szóval, a tapasztalat lehetősége, a kategóriák állványzatának alkalmazhatósága és a tiszta appercepció képessége kölcsönösen föltételezik egymást – „ez a transzcendentális dedukció esszenciája”.⁸²

Tovább és részletesebben is idézhetnénk *A tiszta ész kritikájának* okfejtését, és ha a kategóriák transzcendentális dedukciójának érvelését akarnánk rekonstruálni, nyilván bőségesen volna is még mit idézni és kommentálni, lévén a transzcendentális dedukció a *Kritika* fejtegetésének a „veleje” (Alexander Bernát), az a rész, amellyel Kant kivált sokat bíbelődött.⁸³ Ám ami az érvelésből szá-

⁷⁹ Uo. 144.

⁸⁰ Uo. 144.

⁸¹ Uo. 145.

⁸² Stephan Körner, *Kant*, Penguin Books, London 1955, 65.

⁸³ Mondjuk, legalább annyit meg kellene jegyeznünk róla, hogy „bizonyos, hogy az egész mű megértése nagymértékben függ e fejezet mindkét változatának minél szöveghibb értelmezésétől. ... a dedukció alap gondolata minden homályosság és toldozgatás-foldozgatás ellenére jól kivehető.

Kant világosan megmondja, milyen feltételt kell kielégítenie a kategóriák objektív érvényességét bizonyító bármely érvelésnek. Ezeket a fogalmakat, melyek minden tapasztalatnál *a priori* módon tartalmazzák a tiszta gondolkodást, a kategóriáknál találjuk meg, és ha be tudjuk bizonyítani, hogy csak a segítségükkel gondolhatunk el egy tárgyat, az már elégséges módon biztosítja dedukciójukat és objektív érvényességük igazolását. (A 644.) Azt kell tehát bizonyítanunk, hogy kategóriák nélkül nem gondolható tárgy, és ez már a kategóriák dedukciója. – A bizonyítandó tétel (kategóriák nélkül nem gondolható tárgy) alátámasztására Kant egyetlen premisszát használ: a descartes-i *cogitót*, illetve az öntudat egységének (az appercepció szintetikus egységének) tényét. A számba vehető érveknek az a feladatuk, hogy a tételt és a premisszát összekössék... Az öntudat egységének és a transzcendentális tárgynak a korrelációját kifejezhetjük úgy, hogy az öntudat egységét megteremtő szintézisek egyben a tudat tárgyának egységét is megteremtik. Mindez összefoglalható abban a kardinális jelentőségű azonossági tételben, hogy valamely egyáltalában lehetséges tapasztalat *a priori* feltételei egyúttal annak is feltételei, hogy a tapasztalat tárgyai lehetségesek (A 652.). Innen már csak egy lépés, hogy a transzcendentális dedukció fő célját elérjük. Ha ugyanis a tárgyról való tudatnak az öntudat egysége a feltétele, s ha az öntudat egységéhez nélkülözhetetlenek a kategóriák, akkor bizonyítottan vehető, hogy a tárgyak nem gondolhatók kategóriák nélkül, vagyis a kategóriáknak objektív érvényük van. A második kiadásban elesik a transzcendentális tárgy fogalma, és csökken, illetve kétértelművé válik a képzetnek mint harmadik (vagy talán eredendő) ismeretforrásnak a szerepe. A spontaneitás immár teljesen az értelem meghatározottságaként jelenik meg, s a szintézis – bármit kapcsoljon egybe – értelmi cselekedetnek minősül. E jelentős változtatások ellenére érintetlenül marad a transzcendentális dedukció alapgondolata, mely a két kiadás különbözőségeire való tekintet nélkül talán a következőkben foglalható össze. Kant abból indul ki, amire az empirikus filozófusok – így a név szerint említett Locke és Hume – figyelmeztettek: a különböző időpontokban adott tapasztalati tartalmak között nincs logikailag is megköthető kapcsolat. Ez azt jelenti, hogy az objektivitás rendje bármelyik pillanatban felborulhat. Az egymást követő érzéki benyomások önmagukban semmi biztosítékot sem adnak arra, hogy világunk nem káosz: »Hisz a jelenségek lehetnének olyanok is, hogy az értelem úgy találja: egyáltalán nincsenek összhangban tulajdon egységének feltételeivel, ebben az esetben akkora zűrzavar uralkodna mindeneken, hogy például semmit nem lehetne felfedezni a jelenségek sorában, ami bármiféle szabályt adna a szintézishez...« (TÉK, 137.) Világunk azonban nem káosz, és ez annak köszönhető, hogy teljesülnek bizonyos feltételek. A legfőbb feltétel – a legfelső pont, melyhez az értelem bármimű használatának kötődnie kell (TÉK 145.) – abban jelölhető meg, hogy

munkra fontos, az úgy tűnik, már ennyiből is kitapint-
ható: hogy tudniillik azonosságunk tudatának aligha vol-
nánk birtokában (és aligha mondhatnánk öntudatnak,
amit magunkról tudunk), ha – elismerem, ez így némileg
idétlenül hangzik – nem gondolkodnánk (bármilyen olyasmi-
ről, amiről gondolkodni szoktunk), mármint – ez talán
kevésbé hangzik majd hülyén – ha a *tapasztalat lehetősége*
révén nem ébredhetnénk tudatára annak, hogy spontane-
itásunk, az értelem spontaneitása pont nélkülözhetetlen-
né tesz *bennünket*⁸⁴ az elme ügyleteiben, *föltéve, hogy ezek*
az ügyletek nem csak merő döngöcsélés meg zümmögés: „...
azonos énemnek ... a szemléletben adott képzetek sokfé-
lesége kapcsán vagyok a tudatában, mert valamennyit az
én képzeimnek, egyetlen valamit alkotó képzetnek ne-
*vezem”.*⁸⁵ Ez esetben persze „*a priori* tudatában vagyok...
az appercepció eredendő szintetikus egységének, mely-
nek a számomra adott képzetek mind alárendelődnek, de

a szétszórt benyomások és tapasztalati adatok egyetlen tudatban kapcsolódjanak össze. A tudat egységét és az időben való azonosságát kell tehát feltennünk. Ez a legfelső pont nem más, mint az appercepció szintetikus egysége. A szemléletben adott sokféleség szintézisét az egység és azonosság feltétele alatt álló tudat végzi el, lehetővé téve ezáltal a képzetek egyes tárgyakra való vonatkozását. A tiszta appercepció egysége, a kategóriák alkalmazhatósága és a tárgyról mint tárgyról való tapasztalat: mindez összefügg, s ez az összefüggés – mint Körner joggal hangsúlyozza – a transzcendentális dedukció lényege. A transzcendentális dedukció tehát abból indul ki, hogy érzéki benyomásaink önmagukban szétszórtak, s csak akkor lehetséges tapasztalat, ha valamiféle időbeli rend és kapcsolat alakul ki közöttük. Az általános eredmény az, hogy a tapasztalat ennek ellenére adott egysége egy előzetes egységből: az öntudat egységéből, ez pedig a kategóriák által biztosított szintézisből fakad. A kategóriák érvényesek, alkalmazásukra jogosultak vagyunk, mert nélkülük nem lehetséges az a tapasztalat, a jelenségvilágnak az az egysége, mely számunkra kétségbevonhatatlan tény.” – Kelemen János, „Korlátozni” és „merni a tudást”, in: Buksz 1996., 399. skk.

⁸⁴ ... bár a „bennünket” – az elme birtokos személyragozhatósága – itt még talán hengegés számba megy, később azonban talán hihetőbbé válik majd: valóban bennünket...

⁸⁵ TÉK, 146.

csak akkor, ha valamilyen szintézis rendeli őket alá amaz egységnek”.⁸⁶

Az előbb idéetlennek aposztrófált átfogalmazás idétlensége persze abból fakadt, hogy egyszerre akartunk óvatosak is lenni, meg kellőképp pongyolák. És az óvatosság oka (túl persze azon, hogy Kant esetében persze illendő a körütekintés) ugyanaz, mint ami, úgy képzelem, talán a pongyolaságnak is némi jogosultságot kölcsönöz. A szövegben elbújtatott vita (ha az, ha van ilyen), mármint azokkal, akik felől akár annyi *énem* lehetne, és oly tarkabarkák, ahány empirikus képzetem, azt sugallja, hogy az *én*, akiről az idézett lapokon szó esik, *mi* vagyunk, mármint a *mi énkünk* (kinek-kinek a magáé), akinek az azonossága (az időben) filozófusi körökben némiképp vitatottá lett (tudvalévőleg). Holott nem.

Illetve talán mégis.

Bár az idézett lapokon többször előfordul, hogy *én*, meg hogy *azonos énem*, a fejtegetések nem az *én* azonosságának fogas kérdését taglalják: ezeken a lapokon „nekünk” semmi keresnivalónk, merthogy az „én gondolom” *énjéről* ránk asszociálni alig több mint (legalábbis majdnem teljes) félreértés.⁸⁷ „Akiről” szó van, az „a” gondolkodás

⁸⁶ Uo. 146.

⁸⁷ Legalábbis Kant egy igen befolyásos értelmezője, tudniillik Peter F. Strawson szerint nem több félreértésnél úgy vélni, Kant az „Ich denke” *énjéről* szót ejtve az említett problémára célozna – történetesen egyébként Kant egy másik remek interpretátorának, Jonathan Bennettnek (*Kant's Dialectic*, Cambridge University Press, Cambridge stb. 1974, 95. skk.) a félreértése, amelyet Strawson, igaz, egy másik szöveghely, a paralogizmusok kapcsán tesz elemzés tárgyává: *Kant's Paralogism: Self Consciousness and the „Outside Observer”*, in: *Theorie der Subjektivität*, 203. skk. – Bennett „félreértése” persze nem félreértés, csak épp Bennett egy korábbi könyvének meggondolásaira támaszkodva (*Rationality*, London, Routledge & Kegan Paul 1964) már a 13. skk. §§ kommentárjában egy életrajzt asszociál a hivatkozott lapokon szereplő öntudathoz, távolról sem oktanul, ugyanakkor ezzel némileg háttérbe szorítva, hogy az appercepció eredeti egységét, illetve folyamányait taglaló okfejtésben az öntudatról voltaképp csak fölöttébb elemelkedett (vagy csökevényes) formában esik szó.

szubjektuma, s róla beszélvén Kant némileg zavarba ejtő szabadossággal (így Strawson) használja az egyes szám első személyű névmást, noha nem jó ok nélkül, hisz öntudatunk általában véve általában vett öntudat is vélhetőleg (a szintetikus egység képességének megteremtése, értelem),⁸⁸ habár hogy elhitesse, ő maga (mármint Kant) is úgy hiszi, hogy az az „én” mégiscsak valóban magam vagyok (illetve hogy azok, akik példának okáért e bekezdést olvassák, maguk is azok), ahhoz még neki (mármint Kantnak) is csinos magyarázkodásba kell bonyolódnia. Merthogy bár persze az appercepció eredendő szintetikus egysége föltétele bárminemű öntudatnak, ha egy kicsit is hasonlít ahhoz, ami emberileg elképzelhető (s nem egy olyan értelem tulajdona, mondjuk, melyben az öntudattal „egyszersmind adva volna a szemlélet sokfélesége is, melynek képzetével mindjárt e képzet tárgyai is léteznének”), de míg empirikusan meghatározott öntudatunk a *mi* öntudatunk, *önmagunk* tudata, nem éppen függetlenül attól, hogy amúgy – mármint túl azon, hogy fölteszem, legalábbis saját gondolkodásunknak alanyai vagyunk – tárgyai is vagyunk belső érzékünknek, azt az öntudatot illetően, amelynek egységéről az idézett oldalon szó esik, csak némi fönntartásokkal és csak további magyarázatok árán használhatjuk az egyes szám (vagy a retorikai többes szám) első személyű névmást, illetve birtokragot: annak az „én gondolomnak” az *énje*, amelyik minden képzetemet el kell, hogy kísérje, nem szúr ki senkit a lehetséges és lehetetlen gondolkodók közül, nem valamelyikünkre utal, nem azt firtatja, ki is voltaképp, aki gondolkodni méltóztatik,⁸⁹ amikor örvendetes módon megesik a gondolkodás, arra utal csupán, *hogy* gondolkodunk; logikai tartozéka a gondolkodásnak, és mint ilyen

⁸⁸ TÉK, 145., jegyzet.

⁸⁹ Uo. 160., jegyzet.

teljességgel tartalmatlan („akiről mindent tudunk, ha csak elgondoljuk”).⁹⁰

Ami vélhetőleg annyit tesz: nem mutat be senkit, s hogy ezt nem teszi, az a racionális pszichológia magasröptű igényei fölött gyakorolt kritikában döntő érv – hisz ha ismerősek lehetnénk azzal, aki csak mert gondolkodásunk tévedhetetlenül kiszúrható alanya (mert nem áll módunkban eltéveszteni) empirikusan meghatározott magunk *háta mögött*, egyszerű, romolhatatlan, immateriális szubsztanciaként állítólag mi magunk vagyunk, szóval, ha be volnánk mutatva neki, akkor a tiszta ész kritikájából megkönnyebbült sóhajjal ekevasat kovácsolhatnánk.⁹¹ Ha tetszik: az „én gondolom” *énje* valahogy úgy „ragozódik”, ahogy annak a száján vagy annak az elméjében ragozhatni személyragokkal, aki egy baleset folytán tökéletes emlékezetkiesésben szenved, meg van fosztva attól a képességtől, hogy érzékelni tudja tulajdon testét, és egy sötét kórterembe zárták, és (ezek után igencsak érthető módon) azt találja gondolni vagy mondani: pocsékul érzem magam. Ami az ő szájából elhangozván vagy az ő elméjében megfordulván alig jelent mást vagy többet, mint hogy „létezik valami rosszullét”, valahogy így, a Lichtenberg proponálta nyelvtan szerint: legalábbis Peter F. Strawson ezzel az idegborzoló konstellációval próbálja kitapinthatóvá tenni, mit jelenthet az *én* ott, ahol a kifejezés használatának illő és elfogadott föltételei teljesíthetetlenek, vagy annak a szájából, aki képtelen eleget tenni

⁹⁰ Immanuel Kant, *Anthropologie...*, 428.

⁹¹ „Egész kritikánk botrányos végét jelentené – ehhez fogható botrány több nem is fenyegeti –, ha *a priori* úton bizonyíthatnánk, hogy valamennyi gondolkodó lény önmagában egyszerű szubsztancia, s mint ilyen (ez már következnie ugyanabból az érvből) feltétlenül személyiség is, és tudatában van mindennemű anyagtól elkülönült létezésének... Ez az eredmény egész kritikánk végét jelentené, és azt követelné tőlünk, hogy mindent hagyjunk úgy, ahogyan van.” – TÉK, 327.

a föltételeknek,⁹² még ha cserében vagy kompenzációféleképpen ott és az ő számára a „vajon én voltam-e, aki...”-szerű kérdések elvesztik a súlyukat (meg értelmüket).

Noha persze nem teszi egyszerűbbé a dolgot⁹³ – már-mint annak a megértését, mit is kellene gondolnunk róla, aki nem minden további megkötés nélkül azonos velünk, noha mégiscsak az, mert bár „ő” nem valaki, de mégiscsak mi vagyunk, ha gondolkodunk (amit föltehetek) –, hogy ez az „én” Kant szerint mégiscsak utal, vagy inkább talán *céloz* valakire, mármint valakire, akit ez az *én* persze mégsem szűr ki, hisz csak elgondolni tudjuk, megismerkedni vele (bármit is tudni róla) nem tudunk: valakire, aki nem egészen azonos azzal, akit én a tükörben látni szoktam (ha optikai föltevéseink helyesek), vagy akit Te, Nyájas Olvasó, úgy üdvöznél adandó alkalommal, „mennyre örülök, hogy találkoztunk”, mert bizonyára örülnél – arra a noumenális *énre* *céloz* tudniillik, „aki” bennem gondolkodik. És akiről nem tudom, voltaképp hálásnak kellene-e lennem neki árnyékszerű jelenléteért, vagy inkább bosszant és feszélyez. Bár hogy (néhánykor, esetleg voltaképpen) tiszta intelligenciák volnánk, azt – úgy vettem észre –, akárcsak (ellentétben az Északi- és Déli-sarkkal) a Nyugati- és Keleti-sarkot (Róbert Gida szerint), az emberek újabban mintha nem szívesen hoznák szóba, azért találni okot a hálára, vagy legalábbis Kant talál,⁹⁴ aminek

⁹² Másképp: hogy hogyan is érti Kant az „én gondolom” frázis *énjét*, amikor hisz e fejtegetésekben éppen hogy nem tulajdonít referáló szerepet neki, noha egyébként mégiscsak tulajdonít... – Peter F. Strawson, *Kant's Paralogism...*, 218–219.

⁹³ Igaz, miért is kéne egyszerűbbé tennie?

⁹⁴ „Ha azt hallom, hogy egy kiváló elme bizonyítékaival halomra döntötte az emberi akarat szabadságát..., kíváncsian várom, hogy könyvét elolvassam, mert tehetségétől tudásom gyarapítását remélem. Annyit eleve teljes bizonyossággal tudok, hogy... ígéretét nem fogja teljesíteni; nem mint-ha azt hinném, hogy birtokában vagyok e nagy fontosságú tétel cáfolhatatlan bizonyítékainak, hanem azért, mert a transzcendentális kritika, mely a tiszta ész egész vagyónát föltárta előttem, teljességgel meggyőzött róla,

folyományaképp találhatunk mi is, mármint Kant iránt, amiért emlékeztetett rá, hogy „*gyakorlati használata* során az ész joggal föltételez valamit, amit a puszta spekuláció tartományában nem volna szabad elégséges bizonyítékok híján föltennie: mert az efféle föltevések mind csorbát ej-

hogy miként az ész egyáltalán nem elegendő az efféle állító tételek megalapozásához, ugyanúgy, sőt, még kevésbé képes tagadó állításokat tenni e kérdésekről... Viszont egyáltalán nem olvasnám el a jó ügy dogmatikus védelmezőjét, aki ezen ellenséggel harcba száll, mert eleve tudom: csak azért támadja meg ellenlábásának hamis bizonyítékait, hogy a saját bizonyítékai előtt megtisztítsa az utat, és ráadásul egy köznapi látszat jóval kevesebb anyagot kínál az új felismeréseknek, mint az agyafúrtan kimódolt, különös látszatok. ... Az embereket, akárcsak az észet nélkülöző teremtményeket, véletlen körülmények között nemzették; ezek a körülmények az alkalomtól, gyakran a táplálkozástól, az életmódtól, annak szeszélyeitől és különbségeitől, sőt, vétkektől függenek; és ez komoly nehézséget jelent ama vélekedés számára, mely szerint örökké fennmarad a lény, kinek élete pedig oly kevésse felemelő és oly tökéletesen szabadságunkra bízott körülmények között vette kezdetét... mindenképpen kérdéses, hogy az egyes egyén vonatkozásában oly hatalmas okozatot várhatjuk-e oly jelentéktelen okoktól. Ám ezzel szemben a következő transzcendentális hipotézishez folyamodhattok: valójában minden élet intelligibilis természetű, egyáltalában nem rendelődik alá az időbeli módosulásoknak, nem veszi kezdetét a születéssel, és nem ér véget a halállal; a földi élet csupán jelenség, tehát a tiszta, szellemi élet érzéki képzete, s az egész érzéki világ nem egyéb a jelen megismerő-képességünk előtt lebegő puszta képnél, és olyan, mint az álom: önmagában nem illel meg objektív realitás; s ha úgy tekintenők a dolgokat és önmagunkat, ahogyan vannak, azt találnók, szellemi lények világában vagyunk, s e lényekhez fűződő, egyedül valódi viszonyunk nem a születéssel veszi kezdetét, miként nem is ér véget a testi halállal (minthogy születés és halál puszta jelenségek), és így tovább. – Bár mindaz, amit itt a támadások ellen hipotétikusan előadtunk, tökéletesen ismeretlen a számunkra, és nem állítjuk komolyan, s bár még csak nem is az ész ideájáról van szó, hanem csupán védekezésül kieszelt fogalomról, mindazonáltal teljességgel ésszerűen járunk el: ellenlábásunknak, aki úgy hiszi, minden lehetőséget kimerített, jöllehet csak annyit bizonyított be, hogy az empirikus feltételek nincsenek együtt ahhoz, amiben hiszünk..., tehát ellenlábásunknak megmutatjuk, hogy éppoly kevésse képes kizárólag tapasztalati törvények segítségével átfogni a a lehetséges dolgok egész magábanvaló tartományát, miként mi sem tudunk a tapasztalat körén kívül megalapozott ismereteket szerezni eszünknek.” – TÉK, 571–572., 588–589.

tenek a spekuláció tökélyén, mely iránt azonban a gyakorlati érdek tökéletesen közömbös. Vagyis aminek az ész gyakorlati téren birtokában van, azt nem kell bizonyítania – és valójában nem is tudná bizonyítani, hogy jogos tulajdonát képezi. A bizonyítás feladata, következésképpen, az ellenfelet terheli.”⁹⁵

Másfelől és ellenben: ez persze nemigen változtat azon, hogy akár bosszankodhatnék is „miatta”, aki bennem gondolkodik, és akivel, mint az előbbiekből kitűnhetett, nem adatott meg ismeretséget kötnöm. Mert empirikusan meghatározott elmémmel persze valahogy úgy képzelem, *attól lehetek személy, hogy „képzeletemmel meg tudom ragadni az ént”*: szóval hogy tudni vélek egyet s mást magamról, emlékezni vélek egyre s másra abból, ami velem történt, és hogy az efféle ügyletek fölött némelykor eltűnődöm, és nem szeretem, ha ilyenkor zavarnak, ha akár ő zavar is, aki „igazából vagyok”, bár nem tudom, ki ő, és még csak nem is értem, ki lehet (lehet-e „ki” egyáltalán), aki mindig is tudta, hogy ami velem történik, látszat, és sohasem értette, mi történik vele. Magam azt gondolom, hogy (legalábbis számomra) becses személyem mibenlétét illetően nem közömbös, miképp gondolkodom felőlem. Amin ő legföljebb mosolyog. Akárhogy is, úgy tűnik, bárminemű közbeavatkozását aligha tarthatnám inkább a sajátomnak, mintha az Alzheimer-kór kezdene el gondolkodni bennem. És még azt sem tudom, hányan van.

⁹⁵ „De mivel – folytatódik az idézett szöveg – ez éppoly keveset tud a vitatott tárgyról, melynek nemlétét kellene kimutatnia, mint a másik fél, aki a tárgy realitását állítja, ezért itt az van előnyösebb helyzetben, aki gyakorlati-szükségszerű előföltéves gyanánt állít valamit (*melior est conditio possidentis*). Szabadságában áll ugyanis, hogy mintegy önvédelemből ugyanazokat az eszközöket állítsa a jó ügy szolgálatába, melyeket ellenlábasa a jó ügy ellen fordított, azaz hipotéziseket, melyek egyáltalán nem arra valók, hogy az ügye mellett szóló bizonyítékokat megerősítsék, hanem csupán annak kimutatására, hogy az ellenfél fölöttébb keveset tud a vita tárgyáról, s így nem hízelelget magának azzal, hogy spekulatív tudása felülmúlja a miénket.” – TÉK, 586–587.

Meglehet, persze, hogy az előbbi bekezdésben némi-képp elvettem a súlykot.

Mert, persze, az „én gondolom” *énje* pont rám referál mégis, mármint legalábbis olyankor, amikor én gondolom (mondjuk azt, hogy az „én gondolomnak” célirányos minden gondolatomat elkísérhetnie), és közben pont magamra gondolok, rám, akit a magam empirikusan meghatározott öntudatában némelykor a belső érzék tárgyaként veszek szemügyre „elmém szemével”, miközben azt gondolom felőle – ne vedd hengegésnek, Nyájas Olvasó –, hogy gondolkodik, és olyankor aligha csak tárgya a gondolkodásnak, olyankor tudniillik alanya (is). Különböztetnivaló volna a konsternáció, melyet a belső érzékről, illetve az általa megjelenített *énről* szóló tanítás keltett Kantban magában is, aki hisz azt maga is paradoxnak és meghökkentőnek nevezte,⁹⁶ noha saját tanáról van szó. Ha a (talán csakis hengegésből és ennyiben tévesen, de mégiscsak) nekem tulajdonított állítmányoknak tulajdonított alany nem lehetnék pont saját magam, akivel, úgy képzem, belső érzékem tárgyaként is találkozni szoktam, aligha tetszhetnék paradoxnak, „amire a belső érzék tárgyalásakor bárki fölfigyelhetett: az ugyanis, hogy a belső érzék önmagunkat is csupán úgy állít a tudat elé, ahogyan megjelenünk, nem úgy, ahogyan önmagunkban létezőnk, mert csak úgy szemléljük magunkat, ahogyan belülről *afficiáltatunk*, ami ellentmondásnak látszik, hisz ily módon önmagunkkal kellene szenvedő viszonyban állnunk – ezért aztán a pszichológiai rendszerek többnyire azonosítják a *belső érzéket az appercepcióval* (míg mi gondosan megkülönböztetjük a kettőt)”.⁹⁷ Ami nem csupán önmagában tűnik „empörendnek” (nem egészen oktalanul, lásd a bekezdést, amelyben talán elvetni találtuk a súlykot), hanem mert a sarkára hág a másik kérdés, melyet egy oldallal hátrébb Kant föl is tesz: „de miként lehetsé-

⁹⁶ Immanuel Kant, *Anthropologie...*, 426.

⁹⁷ TÉK, 157.

ges, hogy a »gondolkodom« *énje* különbözik az önmagát szemlélő *éntől...*, és mégis egybeesik vele mint ugyanaz a szubjektum?" – noha vagy ráadásul a kérdés így még némiképp félrefogalmazottnak is tűnik, hisz vélhetőleg az utóbbi *én* az az *én* kellene, hogy legyen, akit az önmagát szemlélő *én lát* (hacsak a belső szemléletet nem akarjuk valaki, a gondolkodó szubjektumtól különböző alannyal társítani, amivel csak értelmetlenül súlyosbítanánk amúgy is kellemetlen terheinket, mármint *kettőnkét*).

A következő mondat mindenesetre helyreütni tűnik ezt a tollhibát – ha az volt –, tudniillik így szól: „Miként mondhatom tehát, hogy én mint intelligencia és mint *gondolkodó szubjektum* megismerem *önmagam*at mint *elgondolt objektumot*, amennyiben túl a gondolkodáson, a szemléletben is adva vagyok önmagam számára, mégpedig a többi jelenséghez hasonlatosan – nem úgy, ahogy az értelem számára létezem, hanem úgy, ahogy önmagam előtt megjelenek?”⁹⁸ Hogy „miként mondhatom tehát”, annak bonyodalmairól egy bekezdéssel alább még esik szó; az azonban így is kitetszhetik: az „én gondolom” *énjének*, ha magam gondolom, *muszáj* rám utalnia, aki amúgy belső érzékem tárgyaként elmém szemébe szoktam ötleni – ellenkező esetben értelmetlenné foszlanék a személyes és visszaható névmások utalásszövedéke. Ha ketten volnánk, aligha lephetne meg, hogy aki e sorokat körmöli, az ugyan lelki szemeim előtt megjelenhetik, ő viszont aligha gondolkodhatnék úgy, hogy azt egyes szám első személyben *értsem*. Ha csak látszat, hogy akire mint önmagamra tekintek (belső érzékem tárgyaként), én magam vagyok, akkor magam intelligenciaként csak bitorlom a helyet, amelyet a nap alatt az egyes szám első személyű névmás (rag, birtokrag) kiszab – hisz, példának okáért, értelmetlenség volna számon kérni rajtam (ha tiszta intelligenciaként „rajtam” bármi számon kérhető), hogy szavatoljak valaki viselt dolgaiért, aki csak *látszik*. Érthető, ha Kant

⁹⁸ Uo. 159.

a mondott tétel kapcsán („daher erkenne ich mich durch innere Erfahrung immer nur wie ich mir erscheine”) tiltakozik az ellen, hogy tételét gonoszul akképp fordítsék el, mintha azt mondaná: csak *olybá tűnik* nekem (*mihi videri*), *mintha* bizonyos képzetekkel és érzetekkel rendelkeznek, sőt, egyáltalán léteznék.⁹⁹ Nem két *én* van, vagy ha *ének*, nem két *énem* (*énjeink*, pontosabban), csak valamiféle „doppeltés Bewußtseinünk” van tulajdon magunkról;¹⁰⁰ elménk szeme kancsítva bámul ránk: egyszerre láttat „nézőpontnak”, elmének, ha tetszik (vagy láttatna, ha látni való volna az ilyesmi, persze, merthogy erről inkább csak tudunk), és valakinek, akinek kívülről is látszhatunk, csak persze ő, elménk szeme, ezt is belülről mutatja. Mi meg okosabb ha belátjuk, hogy ha nem kancsítana, nem lehetne a *mi* elménk szeme, vagy legalábbis mi nem látnánk, amit ő – talán – néz.

(*Mellékösvény*) Nem éppen melleleg, de mégiscsak közbevetésféleképp: *A tiszta ész kritikájának* (a „tiszta értelmi fogalmak transzcendentális dedukciója” címet viselő szakasznak) hivatkozott lapjain olvasható okfejtés ama tárgyban, hogy tudniillik „miként mondhatom tehát, hogy én mint intelligencia... (stb.)”, bevallom – ama tűnődnivalók miatt, melyekre a „jelenség” kifejezés ad okot, meg a belső és külső érzék ingerlő hasonszabályúsága –, föltöretlen dió a számomra, valami, amit legalábbis fölöttébb zavarba ejtőnek találok. Az értelem korábban már emlegetett közbeavatkozásáról tudniillik – amelynek az értelem az „érzékelés nélkül is tudatában van”, ám amelynek révén „képes belsőleg meghatározni az érzékelést a sokféleség vonatkozásában”¹⁰¹ – Kant a hivatkozott oldalakon mint hatásról beszél, hatásról, amely azt a *passzív* szubjektu-

⁹⁹ Immanuel Kant, *Anthropologie...*, 430.

¹⁰⁰ Uo. 427.

¹⁰¹ TÉK, 157.

mot éri, akinek képességeként az értelem működik, és e hatásról joggal mondhatjuk: „e cselekvés afficiálja a belső érzéket (ezt nevezzük a képzelőtehetség transzcendentális szintézisének)”.¹⁰² Hogy belső érzékünket önmagunk afficiáljuk, az Kant szerint olyasmi, aminek kapcsán aligha érthető, miért is okozná lehetőségeinek elfogadása bárkinek is a legcsekélyebb nehézséget, hiszen „a figyelem bármely aktusa példával szolgálhat erre. Itt mindenkor az történik, hogy az értelem az általa elgondolt kapcsolatnak megfelelően alakítja a belső érzéket belső szemléletté, mégpedig olyan szemléletté, amely megfelel az értelmi szintézisben adott sokféleségnek. Hogy a figyelem aktusa rendszeren milyen erővel afficiálja elménket, azt bárki megfigyelheti önmagán.”¹⁰³ És ha csak erről volna szó, valóban minden fenntartás nélkül elfogadhatnánk: értelmünk szokott efféle ügyletekbe bonyolódni, és miért is ne nevezhetnénk ténykedését épp afficiálásnak. Csakhogy a szóban forgó oldalakon nem csupa olyasmiről esik szó, amihez a figyelem instruktív analógiaként szolgálhatna: Kant fejtegetései itt, bár meglehet, csak egyebek között – végül is a transzcendentális dedukció paragrafusai a kategóriákat vannak hivatva fölvezetni –, de mert hát szóba hozta, a körül a kérdés körül (is) forognak, „miként lehetséges, hogy a »gondolkodom« *énje* különbözik az önmagát szemlélő *éntől*..., és mégis egybeesik vele mint ugyanaz a szubjektum”.¹⁰⁴

A válaszként érkező magyarázat valami olyasmit érint, amit utóbb az idealizmus cáfolatában exponál Kant, hogy tudniillik önmagunkról is csak egy időbeli rendben, a belső szemlélet saját rendjében és ennyiben a külső érzékre is támaszkodva szerezhetünk tapasztalatot; ám ezenközben – és a dolog e részén találtunk fönnakadni –, mint a fejezet végén használt analógiából kitűnik, értelmünk-

¹⁰² Uo. 157.

¹⁰³ Uo. 159., jegyzet.

¹⁰⁴ Uo. 158–159.

nek – szavatolandó azért, hogy belső érzékünk empirikus öntudat gyanánt nem valaki (valami?) más jelenségeivel amüszál bennünket – úgy kellene hatnia belső érzékünkre, ahogy külső érzékünket afficiálják a tárgyak, melyeket megismerünk¹⁰⁵ – holott itt alkalmasint nem áll fönn hasonszabályúság. Példának okáért azért nem, mert amit a külső érzékek afficiáltatása produkál, az éppen nem tapasztalat, csak az anyaga annak. Vagy – még sokkal inkább – azért nem, mert ettől szikrányit sem világosabb, hogy mi is az, amivel belső érzékünk olyankor, amikor a tárgya épp mi vagyunk, mint sajátlagosan neki rendelt *Vorstellung*gal szembetalálkozik, és hogy legalább körülbelül merre is feküdhettek az, aminek az ilyesmi a jelensége lehet. Ami persze mind kicsinység, amely fölött bátran szemet hunyhatnánk, ha nem arról volna szó inkább, hogy azért kellene joggal elmondhatnunk – mármint *ebben az összefüggésben* azért, mert egyébként afficiálja valóban –, hogy az értelem hatása a passzív szubjektumra *afficiálja* voltaképp a belső érzéket, hogy megvonható legyen a párhuzam: „ha tehát az utóbbiak [a külső érzék meghatározásai] kapcsán elfogadjuk, hogy csak annyiban ismerünk meg tárgyakat, amennyiben ezek kívülről afficiálnak bennünket, úgy a belső érzék kapcsán is el kell ismernünk, hogy csak annyiban szemléljük magunkat belülről, amennyiben *saját* valónk belsőleg afficiál bennünket [*wie wir innerlich von uns selbst affiziert werden*]. Ami tehát a belső szemléletet illeti, tulajdon szubjektumunkat csak mint jelenséget ismerjük meg, nem pedig aszerint, hogy önmagában micsoda.”¹⁰⁶

Ha jól értem, az érvelés oda akar kilyukadni, hogy ha így állanak a dolgok, *akkor* persze valóban bizonyosak lehetünk felőle, hogy én mint intelligencia és mint gondolkodó szubjektum valóban *önmagamat* ismerem meg önismeretem objektumaként, amennyiben túl a gondolkodá-

¹⁰⁵ *Ha* azok afficiálják – de Kant itt ezt írja.

¹⁰⁶ TÉK, 159.

son, a szemléletben is adva vagyok önmagam számára: így tudniillik mint jelenség, persze hogy annak a valaminek a jelensége (megjelenése: *Erscheinung*) volnék, ami belső érzékemet afficiálja, azaz ez esetben amit empirikus öntudatom rólam elárul, az valóban arról szólna, aki gondolkodásom szubjektuma (vagyok), mármint róla (rólam) – ha nem volnának további bökkenők. Példának okáért, hogy értelmem csak akkor cserélhető föl „saját valómra”, arra, amire Kant itt váratlanul cseréli, ha közben, mint valami rosszul szerkesztett körmondatban, alanyt váltunk. Hisz az értelem képességünk, vagy legyen: a gondolkodó szubjektum képessége (az enyém, vagy ha ez így hibás önismeretre vallana, szóval rosszabbik esetben: azé, „aki bennem gondolkodik”), olyasmi, ami bátran afficiálhatja belső érzékünket, ha éppen arra szottyán kedve, csak épp ez nem derít fényt rá, miként vallhatna az, ami belső érzékünk tárgya, „tulajdon szubjektumunkra”: arról az *én*ről, aki csak „a” gondolkodás logikai tartozéka, csak abból az örvendetes alkalomból mondhatom el, hogy pont rám utal, hogy történetesen épp magam gondolkodom a magam empirikusan meghatározott elméjével, amely képzeletében megragadva az *ént*, konstatálni képes az említett örvendetesség fönnforgását. Az értelem ráadásul, ahogy van (vagy: aszerint, hogy „önmagában micsoda”) megismerhető: *A tiszta ész kritikája* maga is erről szól például. Ami kívül fekszik megismerésünk határain, az az a feltevés vagy fölismerés, hogy tiszta intelligencia *vagyok* – de hát a tiszta intelligencia kicsodasága felől mintha amúgy sem igen volnánk képesek ítélni; és mintha nemigen volna képes ő sem, akinek a számára csak „valami rosszullét létezik”, de nem létezik személyragozás, így hát, hogy ő *saját* valónk volna, sajnos, hencegésnek tűnik az is.

Távolról sem lehetetlen, hogy félreértettük, amit idéztünk; de...

...amilyen áttekinthetően világos a legalábbis megdöbentőnek vagy megbotránkoztatónak (*empörend*) tűnő tanítás – hogy tudniillik „abban az önismeretben, amelyet a belső tapasztalat révén szerez”, az ember úgy ismeri meg önmagát, „ahogy önmagának megjelenik, nem pedig ahogy önmagában van” – negatív fele – mármint hogy „ha az utóbbi módon szeretné megismerni magát, akkor a tiszta spontaneitás tudatát (a szabadságfogalmat) kellené alapul vennie (amit meg is tehet, csak éppen az nem lehetne a belső érzék észlelete, nem lehetne ez utóbbin nyugvó empirikus ismeret tulajdon magáról, csak önnön ténykedése szabályának ébredne így a tudatára, anélkül hogy ezzel természetének elméleti, pszichológiai ismeretéhez jutna...)”¹⁰⁷ –, annyira nem tűnik áttekinthetőnek a válasz a kérdésre, hogy voltaképpen miért is gondoljuk: két *én*ünk – akik nincsenek is – legalább köszönő viszonyban van egymással, ha kölcsönös üdvözlésüket „saját valónknak” kell átadnia; ha csak azért nem, mert úgy tartjuk (hogy Kant maga is úgy tartja), hogy: úgy tűnik, jobb volna az „én gondolom” *énjének*, ha én gondolom, pont rám referálnia – amit különben Kant szerint is tesz, hisz, idéztük, nem két szubjektum forog fenn emitt, csak valamiféle *doppertes Bewußtseint* dédelgetünk elménkben magunkról –, mármint rám, akiről tudni vélem, példának okáért, hogy némileg elkeseredvén az előző bekezdések bonyodalmai miatt, szívesen abbahagyná most a körmölést. Jobb volna, mondjuk, mert gondolkodó *énem*, úgy tűnik, rászorul arra az empirikusan meghatározott ütődöttre, aki tévedhet is akár, amikor önmaga fölött tűnődik, mármint: rászorul, ha gondolkodó *énem* egyes szám első személyben óhajt diskurálni.¹⁰⁸ Rászorul, még

¹⁰⁷ Immanuel Kant, *Anthropologie...*, 427.

¹⁰⁸ Például mert: „Megkülönböztetem önmagam mint gondolkodó lény egzisztenciáját más, rajtam kívül létező dolgoktól (ezek közé tartozik saját testem is), és ez ugyancsak analitikus tétel, hiszen *más* dolgok azok, amelyeket mint tőlem *különbözőket* gondolok el. De ebből még nem tudom

ha mint gondolkodó *énnek*, vannak is előjogai: minthogy a nézőpontom én vagyok, letagadhatatlan előttem, hogy épp gondolkodom – míg másnak, meglehet, hiába is bizonygatnám ezt – stb.¹⁰⁹ Rászorul, példának okáért, mert hogy személyek lehessünk, ahhoz valóban nélkülözhetetlen, hogy képesek legyünk „képzeletünkben megragadni az *ént*”. Ami, ha jól értem, annyit tesz, hogy bár mindenféleiben tévedhetünk is akár, még önmagunkat illetően is, mit több, megtéveszthetők lehetünk még a tárgyban is, vajon valaki *ő* mi magunk voltunk vagy leszünk-e, vagy éppenséggel nem, de az nem lehet, hogy eleve és mindenképpen eltévesszük magunkat – hogy ne legyen *értelme* a különbségtevésnek, hogy *én* vagy *más*.

Az „én gondolom” *énje* („aki” bennem – vagy mögöttem – gondolkodik, és aki talán gondolkodó *énem*, de aki talán inkább magam vagyok, föltéve, bár nem föltétlenül megengedve, hogy gondolkodom) mintha (legalább) két úr szolgálja volna. Mert részben híd *ő*, át a túlsó partra (ahová nem vezet semmiféle híd).¹¹⁰ Rá gondolván vagy róla beszélvén valami olyasmi kerül szóba, amit nem tudunk megmagyarázni, de ami nem is szorul magyarázatra, mert maga az ok. Az kerül szóba, amiről azt gondoljuk, hogy igazából vagyunk.¹¹¹ És voltaképp tényleg azt

meg, hogy önmagamnak ez a tudata egyáltalán lehetséges-e rajtam kívül létező dolgok nélkül, melyek által képzetek vannak adva nekem, hogy tehát én magam létezhetem-e pusztán mint gondolkodó lény (anélkül hogy ember lennék).” – TÉK, 326.

¹⁰⁹ Lásd erről *Az égi computerről* hivatkozásait.

¹¹⁰ „Itt azonban csak gondolkodó mivoltomban kívánom tudatosítani önmagamat; félreteszem a kérdést, hogy miként van adva tulajdon *énem* a szemléletben, ahol az *én*, aki gondolkodik – de nem amennyiben gondolkodik – pusztá jelenség lehet; míg amidőn pusztán a gondolkodásban tudatosítom *énemet*, *én maga a lény* vagyok, melyről azonban ezáltal még természetesen semmi nincs adva gondolkodásom számára.” – TÉK, 338–339.

¹¹¹ És innen nézve talán valóban úgy tűnhetik (egy pillanatra), hogy „a tudat képzettársítás útján létrejövő, empirikus egysége” egészen más lapra tartozik: „maga is jelenség, és teljességgel esetleges.” – TÉK, 148.

gondoljuk, habár nem föltétlenül ama rejtelmes kauzáció okán, amely azt, ahogy megjelenünk, pont annak a megjelenésévé teszi, amik vagyunk, noha ez a bűvészműtárvány nemcsak átláthatatlan, de olybá tűnik, épp Kant nyelvén semmi értelme sincs; hanem épp mert az ember „képzeletében képes megragadni azt *ént*”. Ami persze már inkább a dolog másik feléhez tartozik, hogy tudniillik másfelől az appercepció eredeti szintetikus egysége nemigen nélkülözhető föltétele annak, hogy tapasztalat lehessen, aminek fejében (mármint annak a fejében, hogy tapasztalat pedig van) a gondolkodó szubjektivitás fejében is megfordulhat a gondolat, hogy maga netán öntudat is lehetne. Amihez persze az is szükségeltetik, hogy amit az „én gondolom” (szükségképp, mindig) elkísérhet, az pont valakinek betudható legyen,¹¹² vagy másképp: hogy az *én*, ha történetesen be akarná tudni valakinek tulajdon gondolatait, tudja, hogy pont *ő* az a valaki, és valakiként persze maga is kiszúrható, mármint „ahogy megjelenik” (és társaságával bátran beérhetjük). Enélkül nem lehetne személyes hozzáférhetésem ahhoz, amit a jelenségek világának gondolok, vagy ha tetszik, nem volna nézőpontom, ahonnan valahova kilátni: ami elmémben fennforogna, kevesebb volna, mint egy álom, talán csak döngicsélés volna meg zümmögés. Az elme szeme, mondtuk, kancsalít, de ez – nála – nem defektus. És így nézve gondolkodó *énem* empirikus magamra erősen rászorul: *jobb, ha nem ketten vagyunk.*

Mondtam már, *A tiszta ész kritikájának* (a „tiszta értelmi fogalmak transzcendentális dedukciója” címet viselő szakasznak) idézett lapjain olvasható okfejtés ama tárgyban, hogy tudniillik „miként mondhatom tehát, hogy én mint intelligencia...” stb., föltöretlen dió a számomra – vagy ha, mert hízelegni szeretnék magamnak, mégis úgy gondolnám, sikerült bármit is kezdenem vele,

¹¹² Természetszerűleg: Peter F. Strawson, *The Bounds of Sense*, Methuen and Co., London, 1966, 162. skk.

legföljebb is csak ripityára törnöm sikerült. Ami a törme-
lékhalomból mégis kipiszkálhatónak tűnik, az talán arról
szól, vagy arra int, hogy ahhoz, hogy önmagamról való
tudattal hengegessék, több szükségeltetik, mint csupán
hogy „ideáim” legyenek (a szó nem Kant használta ér-
telmében), vagy képzeitem, és legyen egy elme, ahol ta-
nyát verhetnek a képzetek, melyekről hisz úgy tudjuk,
ritkán teszik ki a lábukat az elméből. Amiért is valóban
figyelmetlenségre vall azonosítani a belső érzéket meg
az appercepciót, amire a pszichológiai rendszerek, mint
Kanttól tudjuk, hajlanak (míg Kant, mint Kanttól tudjuk,
élesen megkülönbözteti a kettőt). Mert bár ideáink való-
ban dicsekedhetnek egynémely figyelemre méltó tulaj-
donsággal, mondjuk azzal, hogy ha róluk találnék beszél-
ni, épp tévedhetetlen lennék, meg hogy legalábbis a saját
ideáimmal meghittebb viszonyban vagyok bárki másnál,
mégis, hogy joggal hengegessünk önmagunkról alkotott
tudatunkkal – ahhoz, hogy „képzeletünkben képesek le-
hessünk megragadni az *ént*” –, ahhoz az értelemnek kell
közbeavatkoznia (ami, persze, nem hangzik éppenséggel
meglepően), hogy elménkben a képzetek ne csak döngi-
cséljenek meg zümmögjenek, hanem amit elménkben for-
gatunk, az tapasztalattá álljon össze, tapasztalattá, amely
szólhat éppenséggel rólunk is – ha nem tapasztalat, alig-
ha szólhat –, tapasztalattá, amely továbbá (mint tapaszt-
alat) egy olyan világról is szól, amely nem az elménk
álma csupán. Mert hogy öntudattal hengegessék, ahhoz
alighanem magam is el kell, hogy fészkelhessem magam
az időben telő világban, és úgy kell érzékelnem magam,
ahogy mások is, noha az ilyesmit persze magam a saját
látószögemből szoktam megejteni, onnan, ahonnan má-
sok nem. Ha pedig képzeletünkben nem ragadhatnánk
meg az *ént*, akkor persze tiszta intelligenciaként soha sem
ókuhlálhatnánk ki, kik is vagyunk. Legalábbis a magas-
ból nézvést, erősen hunyorítva, mintha valami ilyesmiről
szólna a tan, hogy empirikusan meghatározott *énemet*
magam is csak úgy ismerhetem meg, ahogy az számom-

ra megjelenik, számomra, aki nem annyira ennek dacára, mint inkább épp ezért, pont ő vagyok, illetve ő pont én, senki más. (Még ha a mondat második felére vissza is kell még térnünk alább.)

Észrevehetted már, Nyájas Olvasó – vagy legalábbis remélem, észrevehetted már, mert éppenséggel szándékaim ellen való volna, ha lepel fedné még mindig –, miben meszterkedem: empirikusan többféleképp is meghatározott elménk ügyében tartott védőbeszédféleképpen a transzcendentális dedukció „Denkfigurját” majmolom, amelyben ugyanis gondolkodó énem azonossága (az appercepció eredeti egysége), a kategóriák és a tapasztalat lehetősége kölcsönösen föltételezik egymást (merthogy azonosságom tudata mint gondolkodó éné igencsak állagtalan vagy állhatatlan valami volna a tapasztalat lehetősége híján). Csakhogy persze ott, *A tiszta ész kritikájának* hivatkozott lapjain, „a” gondolkodás szubjektumáról esett szó, vagy inkább a gondolkodás formális föltételéről, és Kant a hátát egy analitikus tételnek vethette. Empirikusan meghatározott énünk azonosságát illetően az időben (hogy, mondjuk, a tábornok, aki nem emlékszik, meg a hadnagy, akire nem emlékszik, vajon ugyanaz a személy-e, ha történetesen: igen) nem támaszkodhatunk efféle segédletre: ami analitikusan belátható e tárgyban (mondjuk, hogy *ha* a tábornok netán mégiscsak emlékeznék a hadnagyra, vagy legalább az őrnagyra emlékeznék, aki még emlékezett a hadnagyra, továbbá *ha* amit a tábornok mível, vagy amit *ők ketten* az őrnaggal mívelnek, valóban *emlékezésnek* mondható, *akkor* ő meg a hadnagy, akire *ha* ő nem is, de az őrnagy legalább emlékszik, ugyanaz a személy), az legalábbis nem tűnik különösebben érdekesnek. Mégis *ha* amit önmagunkról gondolunk, és az, hogy „képzeletünkben képesek vagyunk megragadni az *ént*”, nem merő félreértés csupán (ám *ha* merő látszat, ahogy önmagunkról gondolunk, vajon mi jogon használhatja tiszta intelligenciám az én személyragozásomat?), akkor úgy tűnik, valaminek, ami a tiszta értelmi fogalmak transz-

cendentális dedukciójának fölidézett érveléstöredékével hasonszabályú, mégiscsak működni kell annak tekintetében is, ahogy empirikus *én*ünkről gondolkodunk.

Az *én* azonosságával akadt bökkenők akkor izgalmasak, ha empirikusan meghatározott *éne*knek akad fölöttük töprengenivalójuk – „a” gondolkodó szubjektum azonosságáért analitikus tétel szavatol, „öt” nem kell, hogy múltja vagy jövője érdekelje (szerencsére, mert hosszan törhetné a fejét, mit is ért saját múltján meg jövőjén) –, ellenben hogy empirikusan meghatározott *éne*k lehessünk – olyanok, amilyenek hisszük magunkat –, ahhoz az szükségeltetik, hogy legyen tapasztalat (a tapasztalat lehetősége szükségeltetik, meg egy csomó empirikusan meghatározott „izé”, amely mind arról szól, hogy ezt meg ezt tettük, ez meg ez történt velünk stb.), meg hogy e tapasztalatba magunk is „bekötődjünk”, hogy a mi tapasztalatunk lehessen, ne bárkié: és hogy értsük, miről szól, hogy valahonnan nézzük – mert vélhetőleg nézzük valahonnan, ha nem valahonnan néznénk, vélhetőleg nem lehetnénk „nézőpontok” sem (nem lehetne nézőpontunk, azaz aligha láthatnánk valamit). Enélkül többé-kevésbé értelmetlennek tetszik a kérdés, hogy kik vagyunk (vagyunk-e egyáltalában *valakik*). És hogy bekötessünk a tapasztalatba, az nem lehetne meg, ha nem volnának az elmének intézményei, amelyeknek épp ez a rendeltetésük: ha nem volna *olyan*, hogy emlékezet vagy bűntudat stb.¹¹³ S annak,

¹¹³ Az emlékezés – és a provízió, amelyet Kant (később még idézni fogjuk), ugyancsak fölemlít –, persze, elménk *képessége*, de ahogy aligha beszélhetnénk fütyülni tudásról, ha nem volna olyan, hogy dallam, emlékezőtehetségünket sem fitogtathatnánk, ha nem állna szilárdan az emlékezés intézménye, az emlékezésé, amely *mint emlékezés* nemcsak az eseményeket rakja rendbe, de belefűzi az emlékezőt is az események menetébe. – A későbbiekben remélhetőleg érthetőbbé válik, mint amennyire e pillanatban lehet, hogy miért az emlékezet *intézményét* emlegetjük, egyszerűen emlékek, emlékezés és emlékezet helyett; e pillanatban elég talán annyi magyarázat, hogy mert az emlékezés intézménye többet involvál, mint csupán mentális állapotokat, eseményeket, esetleg a pszichológiai kontinuitás – valami

hogy lehessenek, hogy fülük-farkuk legyen, hogy értsük őket, annak az *én* azonossága az időben, úgy tűnik, föl-

stream of consciousness – uszadékait. Nem igazán akaródzik itt, a 113. jegyzetben eldöntetnem, nem lehetséges-e valóban a tudat áramát tökéletesen „lekottázni” és előadni egy másik koncertteremben (számsorokká alakítani és lefuttatni egy, vagy akár több másik gépen is, kémiai képletté párolni és sorozatgyártani felőlem), és hogy valóban értjük-e, mire is gondolunk, amikor ezt elképzelhetőnek tartjuk. Talán valóban van olyan, hogy valaki tökéletes amnéziában szenved, olyannyira, hogy voltaképp értelmetlen róla azt mondani, ha felépül, hogy *visszaidézték* az emlékeit, merthogy inkább *megtanulta* őket, noha *emlékezni vél* rájuk, és ez esetben ahányszor csak emlékezni vél, *valóban emlékszik is*. Ha van ilyen, akkor elképzelhető persze az is, hogy valami furcsa kísérlet vagy ostoba véletlen folytán valaki más emlékeit tanítatják meg vele, aki akkortól ahányszor emlékezni vél, mindig téved is, bár tévedése nehezen lesz tetten érhető, mert mindaz, amire emlékszik, volt, megesett, elhangzott, mutatta magát, csak éppen ő nem volt ott, nem neki mondták stb. Am ha mindez lehetséges volna is, legalábbis számomra olybá tűnik, akkor is figyelmetlenségre vallana arra a következtetésre jutni a dologból, hogy akkor tehát merő önámítás *róla* beszélni, meg arról, hogy mi történt *vele*, és mi az, ami *nem vele* történt, meg arról, hogy van különbség a közt, ami tényleg vele történt meg, és amire csak emlékezni vél: hogy oktalanul hisszük, *én*ünk nemigen lehet meg nélkülünk, vagy hogy mi nem lehetünk meg anélkül, hogy legyen különbség ugyanaz és ugyanolyan között. Mert lehet, hogy nincs (lehet, hogy van, ami majdnem olyan jó, mintha én volnék), mert amúgy *én sem voltam különb* – mert, hogy úgy mondjam, eleve a saját Replikám voltam –, de azt hiszem, mégis figyelmetlenségre vall azt hinni, hogy az emlékezés, szándék, büntudat és az elme más tárgyba vágó intézményei túlélnek a szóban forgó (talán észrevehetetlen) különbség kimúltát. Lehet, hogy a pszichológiai kontinuitás konzervdobozba zárható, miközben az *én* azonosságának értelmét semmiféle dobozból nem tudjuk előkeríteni; csak épp – azt hiszem –, azok elméjében, akik az előbbi megkötés mellett konzervdobozból gondolkodnak, a pszichológiai kontinuitás dacára sem, mondjuk, emlékek motoszkálnak. (Ám erről esik még szó). Másképp: meglehet, hogy már mindig is tulajdon Replikám voltam, hogy mindenki önnön mása, de ahhoz, hogy a szándék szándék, az emlékezés emlékezés legyen, kell, hogy ezt ne tudjam, sőt, rá se ébredhessek: hogy úgy lássam, nincs különösebb értelme vagy izgalma ennek a feltevésnek, és ekképp vélekedjék mindenki más is (hogy csak az isteni Teletranszporter gazdája tudja, mit is jelent voltaképp, hogy már eleve tulajdon Replikám voltam, és soha nem is voltam az az eredeti, akinek én, mondjuk, csak látszom).

tétele. (Hogy lehessen olyan, hogy összefüggő személyes tapasztalat.)

Amely esetben (ha az, hogy „képzeletünkben képesek vagyunk megragadni az *ént*”, nem merő félreértés) az *én* azonossága aligha lehet olyasmi, ami nem számít.

A hivatkozott oldalak (a transzcendentális dedukció) egy kitűnő kommentátora,¹¹⁴ akire korábban hivatkoztunk már egyébként, azzal próbált vigasztalni (engem, akinek a számára a szóban forgó tétel föltöretlen dió marad), hogy Kant mai olvasói a kortársaknál könnyebben nyelik le a gondolatot, hogy önmagunkat magunk is csupán jelenségként ismerjük meg, és közben vélhetőleg arra gondolt, hogy persze Freud után, meg azután, amit már pszichológusoktól vagy éppen neurológusoktól megtudtunk, már távolról sem vagyunk biztosak benne, ki az úr elménk házában. És be kell látnunk, hogy amit Freudtól, más pszichológusoktól vagy éppen neurológusoktól tudunk, ahhoz képest még éppen örvendetes volna, ha aki a hátam mögött áll, és belebeszél abba, ahogy magamról gondolkodom, az legalább *talán* az én igazi *énem*, halhatatlan lelkem, teljesen karteziánus szabású *egóm* lehetne – még ha ez utóbbi jeles úr létezése legjobb esetben is csak kevésbé megokolt tapasztalati föltevés (mint Parfit egy pillanatra fölteszi, hogy aztán rögvest el is ejtse a föltevést, hogy lehetséges föltennünk, amit fölített), rosszabbik esetben olyasmi, aminek mibenlétét fogalmi defektusok okán nem áll módunkban érteni. Merthogy meglehet, csak drótok, kerekék meg madzagok rejtőznek a hátam mögött (annak a háta mögött, akinek lenni tűnök olyankor, amikor a kerekék, drótok és madzagok a dolgukat végzik). Amiért is a hír, melynek pedig minden szerző örülne, mármint hogy az utókor inkább érti őt kortársainál, Kantot aligha örvendeztetné meg igazán. Hiszen akiről ő gondolta, hogy tán a hátunk mögött áll, arról egy dolgot vélt biztosan tudhatónak: hogy szabad; ezért

¹¹⁴ Stephan Körner, i. m. 67.

is ragaszkodott igazi valónk különös státusához (ahhoz, hogy a *Ding an sich* tán épp én vagyok), mármint hogy *gondoljuk őt*, de megismerkedni vele, amíg érzékeinkre utalt véges elmék vagyunk, nem áll módunkban, mondom, azért ragaszkodott, hogy nevethezzük azok hiábavaló próbálkozásait, akik, hivatkozással holmi drótokra és madzagokra, ok voltunk elméleti cáfolatába fognak. Ám akárhogy is, ha közülünk, emberek közül, bárki *személy* – mint azt, példának okáért, Kant föltette rólunk –, akkor az az empirikusan meghatározott szerencsétlen, aki belső érzékünkben megképződik előttünk, igazán mi kell, hogy legyünk, vagy ő igazán a mi *énünk*, mert lehet, hogy van igazibb, de neki – hisz személyünk állagát illetően aligha mellékes körülmény, mit gondolunk magunkról – ebben a játékban nem osztottak lapot.

Meglehet, drótok és kerekék kattognak vagy surrognak mögöttem, amikor azt gondolom, példának okáért, hogy: annak idején fölöttébb kedveltem a nagymamám eltette ribizlilekvárt (málnát és ribizlit tett el vegyesen, csak hogy ne ejtselek tévedésbe, Nyájas Olvasó), mi több, bizonyos értelemben vélhetőleg valóban kattognak és surrognak; továbbá az sem lehetetlen, hogy amikor azt gondolom, amiről az előbb azt írtam, hogy arra gondolok, akkor valami jelenségről emlékezem meg (pontosan ezt teszem), és még az sincs kizárva, hogy tévedésben leledzem; sőt, ha már ilyen engedékeny hangulatba ringattam magam, hadd engedjem meg azt is – bár nem értem –, hogy mindezenközben igazi *énem* (vagy valaki másé?) finnyásan húzogatja az orrát, és empirikus önmaga parlagi ízléséről tesz epés megjegyzéseket – csak az nem lehet meg, hogy miközben magam gondolkodom e tárgyról, és azt gondolom, van értelme úgy gondolnom, hogy én, és hogy éppen a magam ügyletein tűnődöm, olyankor voltaképp valaki más helyett teszem belső érzékem tárgyává magam, valaki helyett, aki még csak nem is „valaki”, de én vagyok. Mert hogy akár csak gondolkodó *énünk* fölött is eltűnődhessünk, hogy akár csak annyit is gon-

doljunk felőle, hogy *valaki*, aki épp mi vagyunk, szükségünk van arra a már unalomig emlegetett szerencsétlenre, akiről azt képzeljük, ő épp mi (és aki nem is olyan szerencsétlen: hisz például abból a málnával vegyesen eltett ribizlilekvárból is jutott neki, bár ezen persze tiszta intelligenciák csak nevetnek). Hiszen ha elvonatkoztatunk a tapasztalat empirikus tartalmától, az „én gondolom” *énjének* énsége nem több, mint utalás a tudat puszta formájára,¹¹⁵ az elme természetére általában, az elméére, mely ebben a formában nem visel birtokos személyragot, ami nem baj, hisz nem volna alkalom, melyre fölvehetné – csak egy formális föltételt mond ki, amely nélkül persze birtokos személyragozható elmék sem volnának lehetségesek, s amely nélkül az a szürke pép, amelyet a fejünkbe fújtak, nem lehetne elme.¹¹⁶ Őt meg, mármint a szerencsést, akik *én* vagyunk, vagy legalábbis aki vagyok (a málnalekvárból kifolyólag), hiába keresnénk elménkben, ha nem volna tapasztalat, amely rá vall, vagy róla szól, mert valami nézőponthoz kötődik, és a tapasztalat világába beköti őt magát is, akinek tapasztalata. Ahol nincs tapasztalat, oda hiába is próbálnánk *énünk* nyomát követni: „gyermekéveink *emlékezete* azonban – írja Kant az *Anthropologie in pragmatischer Hinsicht* elején, a gyermekész furcsaságait széljegyzetelve – messze nem ér el eddig a korig [mármint a korai gyerekkorig]; mert ez nem a tapasztalatok, hanem pusztán az elszórt, az objektum fogalma alatt még nem egyesített észleletek kora volt.”¹¹⁷ Az emlékezés dolga éppen ez: hogy tudniillik – a provi-

¹¹⁵ Peter F. Strawson, *Kant's Paralogism...*, 212.

¹¹⁶ Meglehet, ennyit voltaképp már „az idealizmus cáfolatának” híres fejtegetéseiből is kitalálhattunk volna, hisz az azzal zárul, hogy ha csak annyit is elfogadni óhajtunk magunkat illetően, hogy maradandók vagyunk, mármint *képzeteink hullámveréséhez képest még épp elég maradandók*, ahhoz is a külső érzék nyújtotta mankókra kell nehezednünk, elgondolandó a maradandóságot az időben tovatűnő változásban.

¹¹⁷ Immanuel Kant, *Anthropologie...*, 408.

zióval szövetkezve: az idézendő hely együtt tárgyalja az emlékezés és az előrelátás képességét – az *én* „múltbeli és eljövendő állapotának képzetét jelen állapotával” társítsa, hisz bár sem az emlékezet, sem az előrelátás „maga nem észlelés, mégis az észleletek összefűzését szolgálják az időben, hogy ami már nincs, azt azon keresztül, ami van, azzal, ami még nincs, összefüggő tapasztalattá fűzzék.”¹¹⁸

Legalábbis így szól (némi kurtítással) az *Anthropologie in pragmatischer Hinsicht* definíciója az emlékezetről (és provízióról), és éppoly kevésbé hangzik meglepően, mint az előadások már többször idézett nyitómondata. A korábbiakkal összeolvasva azonban mintha pont arról szólna, amire ki akartunk lyukadni. Merthogy arra akartunk kilyukadni, némiképp – no igen: némiképp nagyképpusködve – a kategóriák transzcendentális dedukciójának *Denkfigurját* imitálva, hogy empirikusan meghatározott *énünk* (szóval becses személyünk) azonossága tárgyában fölösleges volna kutakodnunk (márpedig csak az ő azonossága tárgyában érdemes aggodalmaskodnunk egyáltalán), fölösleges volna azt képzelnünk, tudatának egységétől („melynek köszönhetően egy és ugyanaz a személy vagyunk”, azaz személy) bármi is függ, ha ami elméjében kóvályog, az nem áll egybe összefüggő tapasztalattá – akkor tudniillik az *én* nyomát nincs hová követnünk, és nem érti „ő” sem, miért kellene követnünk bárhova –, és pedig persze személyes tapasztalattá, melyet az emlékezés (és provízió) fűz olyanná, hogy rávalljon arra, aki emlékezik (vagy előrelát). És akkor onnan, abból a szögből nézvést is fölösleges az aggodalmaskodás, ahonnan nézvést az *énünk* azonosságának tárgyában akadt bökkenők különben olyan szívdobogtatónak tetszenek: belülről – mert akkor csak „valami rosszullét létezik”, vagy csak valami döngicsélés és zümmögés, és nincs senki „bent”, vagy aki bent van, az nem *valaki*. Hogy valami túlélésnek számíthat-e, hogy fölébredés-e, netán föltámadás, csak

¹¹⁸ Uo. 486.

olyasvalakit izgathat, akinek elméjében tapasztalattá áll össze, ami „elméjének szeme” előtt vibrál. És akit „elméjének szeme” észrevehet egyáltalán, és nemcsak észrevenni *vél*. Akinek a fejében „működnek” az elme olyan intézményei, amilyen az emlékezet is (vagy a provízió vagy a bűntudat, a szándék stb.).

Márpedig, legalábbis nekem úgy tűnik, az elme említett intézményei, vagy legalábbis az emlékezésé, aligha állhatnak meg nélkülünk. Amivel nem arra akarunk kilyukadni persze, hogy aligha neveznénk emlékezésnek, ha valaki olyasmit halászik elő állítólag saját múltjából, ami nem vele esett meg (amit nem ő érzékelt vagy tett stb.), vagy meg sem esett, hisz persze, hogy nem nevezhetnénk – vélhetőleg már Locke sem azzal kívánta szórakoztatni olvasóit, hogy effajta szómagyarázatokkal kápráztassa el őket, rábírandó – állítólag – a publikumot, hogy a semmiért cserébe vesse el a halhatatlan lelke sorsáért érzett felelősség terhét. Pusztán ennyinek bátran ellene vethetnénk, hogy persze normális körülmények között *így megy ez*, vagy *így ment* eddig legalábbis: normális körülmények között arra emlékszünk, ami velünk történt (amit mi láttunk vagy tettünk stb.) – ám mi van (mármint: „hová” tűnünk mi, vagy hová tűnik *énünk*), ha tudatunk árama kapja magát, és elágazik, ha emlékeimre akár többen is emlékezhetnek személyesen, ha akár más is emlékezhetik rájuk, talán *valaki* más, bár ebben nem volnék bizonyos egészen, mindenesetre *valami más* vagy *valami mások* emlékeznének emlékeimre (ha még a helyükön vannak a ragok), ha bizonytalanná válnék, ki is, aki emlékszik, és fölösleges is volna eldönteni: mert nem az azonosság az, ami számít. Magam azt képzelem, bár ebben persze derekasat tévedhetek, hogy figyelmetlenségre vallana azt, ami azoknak az elméjében (azokban az elmékben) döngicsél vagy zümmög, akik az én emlékeimre emlékeznek, de akik nem én vagyok, emléknek nézni, a döngicsélésről vagy zümmögésről pedig azt gondolni: ez emlékezés. Az elme egynemely intézményének, vagy leg-

alábbis, mondjuk, az emlékezés intézményének az *én* azonosága az időben logikai föltétele – hogy valamiféle összefüggő személyes tapasztalatunk lehessen (kinek-kinek a magáé, persze) arról, ami fölött (a tudat egységének, szóval az apperpció eredeti egységének meg, persze, a kategóriáknak köszönhetően) mint tapasztalati világ fölött tűnődhetünk, és amit, ha nem volna róla személyes tapasztalatunk, vélhetőleg nemigen tarthatnánk tapasztalati világnak; következésképp az elméknek azt a testgyakorlatát (lélekgyakorlatát), melyet akkor eszközölnének, ha azonosságuk nem számítana, némi óvatlansággal mondhatnánk csak emlékezésnek: nem tudom, mi volna, vagy minek is kellene nevezni, amit azok forgatnának elméjükben, akik arra emlékeznek (vagy inkább akik elméjük szemével arra bámulnak, kissé meglepődve talán), amire én személyes emlékként gondolok, de azt hiszem, még csak nem is hasonlít az emlékre, nem hasonlít még akkor sem, ha netán ők én volnék, *csak nem tud(hat)nám...*

Csupán ez okból, azt hiszem, sajnos aligha állíthatom, hogy tehát *lehetetlen*, hogy valami zseniális vagy hibbant sebész (vagy akárki) a hasonmásomat produkálja, vagy a fölismerhetetlenségig valaki mássá operáljon.

Remélem, van érv az efféle machinációk sikerét kizárni.

Azt sem merném állítani – bár ezt bevallottam már, azt hiszem –, hogy amit mondtam, meggyőző vigaszul (illetve: meggyőző intelemül inkább, a hangsúly a *meggyőzőn* van) szolgálhat annak, aki a Zöld Gomb előtt tűnődik. Végtére is, valóban minden könyvesboltban akad vagy három polcfolyóméternyi könyv, minden égi csatornán legalább három film hetente, amelynek hőjét poritják, mágneslemezre viszik vagy más úton-módon kivonatolják, hogy aztán kilőjék vagy föladják máshova vagy más korba, és mi boldogan elhisszük, hogy aki forró vízzel föleresztve és gondos kavargatás után vagy a lombikból kikecmeregve elébünk áll, az *ő*. Ráadásul, voltaképp

magam is kedvelem az effajta meséket. Mégis, ha valamennyi is stimmel abból, amiről beszéltem – ha valóban úgy áll, hogy ahhoz, hogy ének lehessünk, mármint igazi, *empirisch bedingt ének* (akiknek számít az azonosságuk, és hogy azt iparkodnak észben tartani), egyetemben mindazokkal az esendőségekkel, amelyek az efféle lényeket oly becsessé teszik (legalább egyet közülük oly becsessé tesznek) előttünk, elengedhetetlen, hogy állapotaink képzetét tapasztalattá fűzze össze az emlékezés (és a provízió), ami aligha lehetne meg, ha nem volna értelme annak, hogy „személyesen emlékezni valamire”, vagy „bűntudatban fetrengeni” – szóval, ha nem állnak az elme olyan intézményei, mint, mondjuk, a szándék, emlék, bűntudat stb., márpedig hogy működhessenek az elmének ezek az intézményei (vagy óvatosabban: legalábbis azzal a belső szabályzattal, ahogy előttünk ismerősek), ahhoz az én azonossága az időben logikailag szükségeltetik –, mondom, ha valamennyire is stimmel, amiről beszéltem, akkor valami borzasztóan nem stimmel a recepttel, amellyel előállíthatni engem (bárkit) úgy, hogy nem tudni, ki is vagyok (előállítani bárkit úgy, hogy ő *talán* én vagyok), mert nem tehetni különbséget *ugyanaz* és *ugyanolyan* között, és talán nem is számít, hogy ha valóban én volnék, aki előáll, akkor ki. Akkor nem stimmel, hogy minden megvolna: megvolnának az emlékek, szándékok, a pszichológiai kontinuitás (abból több is), és megvolnának mind a „belülnézetek”: nem változnék semmi, csak mindez nélkülünk volna, akik számára tulajdon azonosságuk pont valamiféle ötödik kerék – és közben gondolhatnánk is (vagy gondolhatná valaki, aki a helyünkben van, vagy legalábbis úgy gondolja, eléggé a helyünkben), hogy valóban, pont valamiféle ötödik kerék. Elményeink lehetnének valaki „más” emlékei, elhatározásaink bírhatnának valaki „mást” a mozdulásra – vagy ha nem is föltétlenül valaki más vagy valaki más, de legalább valami elme vagy valami elmét (mert ennyi azért kell, hogy a gondolat ne veszítse el gondolat nevét). Esetleg: valaki „más” vagy

valaki „mást” „bennem”. És mindezenközben én magam gondolhatnám úgy is, hogy ez a „más” nem én vagyok, de gondolhatnám azt is, hogy én vagyok talán mégiscsak, mert voltaképp tanácstalan volnék a tekintetben, van-e még értelme egyáltalán az azonosság fogalmának értelme után tapogatódzni, és hogy nincs, az sem számítana (ki-nek is nem?).

6 (A Kékszakállú herceg vára) Ha csak körvonalaiban is értem, amiről úgy gondoltam, az *Anthropologie in pragmatischer Hinsicht* idézett mondataiból kihámozható, akkor, úgy tűnik, az idézettek arra emlékeztetnek bennünket: ahhoz, hogy empirikusan meghatározott ének képzeletükben megragadhassák az ént, egyáltalában, hogy efféle szerzetek bármi ilyesmivel is foglalatoskodhassanak (hogy foglalatoskodhassanak, példának okáért, azonosságuk bökkenőivel, és ezenközben akképp vélekedhesenek, azonosságuk az időben számít talán), ahhoz számukra valamiféle összefüggő tapasztalat szükségeltetik, melyben magukat lehorgonyozhatnák, avagy hogy benne az, ami pusztán elme vagy merő képesség, empirikusan *bedingt* öntudatként (elmeként, amely elbírja a birtokos személyragot) horgonyt vethessen; hogy pedig lehessen ilyen állagú tapasztalat, ahhoz az elme sajátos *intézményei* szükségeltetnek, olyanok, amilyen az emlékezet is (meg a provízió, a lelkiismeret etc.), amelyik, miközben társítja a szubjektum valamely múltbéli állapotának képzetét jelen állapotáéval, a világról emlékezik meg, persze, de szól magáról az emlékezőről is óhatatlanul: beköti őt a tapasztalt világba. Az effajta elmebeli intézményeknek pedig – amilyen az emlékezés is –, úgy tűnik, bár meg lehet, ebben tévedünk, az én azonossága az időben: *logikai előfeltétele*. Aligha olyasmi tehát, ami talán nem számít.

Mondtam, csak ennek okán aligha merészelném állítani, hogy valami zseniális (vagy hibbant) sebész (vagy informatikus vagy akárki) ne tehetné meg velünk, hogy

részben vagy egészben vagy *talán* valaki másra testáljon minket, valaki másra, aki akkortól fogva, meglehet, részben vagy egészben vagy *talán* akár mi is lehetnénk; vagy hogy ne operálhatna bennünket a fölismerhetetlenségig valaki önmagunkká. Amiről meggyőzni (próbállak, Nyájas Olvasó, vagy inkább: amiről meggyőzni) próbálom magam (vagy még inkább: amit hihetni remélek), az enél jóval kevésbé merész – annyi csupán, hogy talán úgy áll a dolog, hogy meglehet: ha azonosságunk az időben valóban valami olyasmi volna, ami nem számít, akkor le kellene arról is mondanunk, hogy megértsük elménk egy-némely intézményeit, egyebek közt, hogy megértsük, *mit is művelünk olyankor, amikor emlékezünk*; és hogy *ha* búcsút intettünk már ezeknek az intézményeknek, akkor persze már *ének* sem volnánk, legalábbis ahogy az *ént* képzeletünkben megragadni szoktuk: nem volnánk olyan empirikusan meghatározott elmék, melyeket (*akiket*) aggaszthat egyáltalán, kicsodák is ők, és hogy azonosak-e önmagukkal, mármint a kifejezésnek egy nem magától értetődő értelmében, szóval: azonosak-e az időben. Amely esetben persze, mármint ha valóban ez az eset forogna fönn, az sem igen vigasztalhatna bennünket – vagy „azokat”, akik akkor volnánk –, hogy „állagunknál” fogva sok mindenben részünk lehet, ami majdnem olyan jó, mint túlélni: amennyire látom, *nemigen értjük majd, micsoda az, hogy túlélni, és miért is jó voltaképp.*¹¹⁹

¹¹⁹ A megfogalmazás („amennyire látom”) azért olyan óvatos, mert nem tudom, miként gondolkodnak birtokos személyragokkal nem társítható elmék – elmék, amelyek nem társíthatnak magukhoz személyragot, legalábbis nem úgy, hogy az rájuk illjék mint valakire-a-tapasztalatban – tulajdon nemlétük felől. Én, ha erről képzelegnék – amit persze igyekszem elkerülni –, úgy tartanám a helyükben is, hogy bármi jobb, mint nem létezni, bármi jobb, mint az a bizonyos örökké tartó villanyoltás – de persze ezt az én empirikusan meghatározott elmémrel gondolom így, abban az elmeállapotban, melyben (állítólag, illetve: még, amíg be nem köszönt a teletranszportáció) képes vagyok megragadni képzeletemben az ént; és hogy mondott (elme-)állapotom korlátozza képzelőerőmet, azt mi sem jel-

Ha jól értem, amivel a Teletranszporter (szerzője szerint a Teletranszporter) kecsgett, voltaképp majdnem ingyért ígér majdnem-halhatatlanságot. Amit a nyílásba be kell pottyantanunk – mármint abba a nyílásba, amely fölött egyszerűbb szerkezetek esetében olyasmi szokott állni, mint hogy „a készülék csak új ötforintossal működik” –, csupán megtérésünk az *én* a megszokottnál higiénikusabb fogalmához: csak annyi, hogy végre lenyeljük, nem azonosságunk az, ami számít (ami számít, az az R-reláció). Márpedig ez aligha eshetik nehezünkre, ha tekintetbe vesszük, hogy *én* voltunk nem szerepel tételként elménk leltárában, és nem mondható valamiféle További Ténynek sem, melynek – ha az említett leltárban szerepel már pszichológiai kontinuitásunk (vagy inkább ha fennáll az a pszichológiai kontinuitás, melyet bizonyos körülmények közt akár saját pszichológiánk kontinuitásának is tarthatnánk vagy tarthattunk volna), és fönnállnak bizonyos „megfelelő fajtájú okok” – szabad vagy indokolt volna bármi jelentőséget tulajdonítanunk (minthogy a További Tény nem több annál a *hűlt helynél*, melyről azt hittük, karteziánus *egónkat* látnánk trónolni ott, ha ellátnánk odáig – ha tudnánk egyáltalán, merre kellene fordítanunk a tekintetünket). És ha a fentieket sikerül lenyelnünk, akár olybá is vehetnénk, mintha emlékezetünkben tovább élnénk valóban (emlékezetünkben, bűnbánatunkban vagy előérzeteinkben), mármint emlékezetünkben, amely azt őrzi, ami számunkra emlék, noha nem magunk emlékezünk, hanem valaki más, aki akár mi magunk is lehetnénk, vagy valaki a *valaki más* és az *akár mi magunk is lehetnénk* között.¹²⁰

zi inkább, mint hogy az említett villanyoltásról abban a paradox formában gondolom úgy vélhetni, nála bármi jobb, hogy tudniillik bármi jobb, mint amilyen (mint amilyen érzés) az a villanyoltás lehet – holott persze a kurzívval szedett fordulat tökéletesen értelmetlen.

¹²⁰ Vagy valakik – hiszen akár a Teletranszporter Zöld Gombján babrálunk, akár a zseniális sebész kezére adtuk magunkat (kerültünk), pszichológi-

Amely esetben emlékeink különösebb testi vagy lelki megrázkódtatás nélkül lehetnének tételek bárki (különös állagú) emlékezetében – és egyelőre engedjük meg, az ott, emlékeink másik végén, bárki –, ha épp úgy terelgetik a tudat áramát a megfelelő fajta okok (melyeknek hisz nem tartozik kötelességeik közé, hogy drágalátos azonosságunkért szavatoljanak), bár persze – ha tetszik, cserében – aki emlékeink túlsó végén tűnődik elménk dolgain, bármi állagú szubjektivitás legyen is, picit talán mi volnánk...

...hacsak nem úgy állnak a dolgok, hogy emlékeink (például) mégsem lehetnek meg épp nélkülünk – mondjuk, mert mégiscsak kétségbe vonható, hogy személyes emlékeként emlékezhetik-e személyes emlékeimre bárki is, aki csak talán-én vagyok (talán). Mondjuk, mert amit az ő elméje (az az elme, ha ez így számon tartható) forgatna a fejében, az nem bírna emlék lenni, csak valami döngicsélés volna (vagy zümmögés).

Hogy az emlékek valamiképp „megromlanak”, ha tulajdonosuk elveszíti őket (vagy ők vesztik el gazdájukat), arra a *Reasons and Persons* hivatkozott fejezetében kifejtettek egy korábbi változatának¹²¹ bírálatában Gareth Evans bökött rá:¹²² a *Reasons and Persons* hivatkozott fejezetében egy tancélos sci-fi-szkeccsel (a konstelláció átalakításával) Parfit az ő érveire próbál ellenérvet keresni.¹²³ Az említett tancélos szkeccsben a fölismerhetetlenül mássá (aki még-

ai kontinuitásunk (az a pszichológiai kontinuitás, amelyről valamikor azt állíthattuk, a miénk) egészében vagy szeletelve is sokszorosítható (ha azonosságunk fonala kicsusszan a kezünkől, s egyre menni tűnik, az most épp mi vagyunk vagy valaki ugyanolyan, mint mi, lehetünk bátran akárhányan is – ez már valóban egyre megy) – lásd Bernard Willams, *Bodily continuity and personal identity*, in: uő, *Problems of the Self*, 19. skk.

¹²¹ Derek Parfit, *Personal Identity*, *Philosophical Review*, 80., No. 1., Jan. 1971, újra: in: John Perry (szerk.), *Personal Identity*, University of California Press, Berkeley 1975.

¹²² Gareth Evans, *The Varieties of Reference*, Clarendon Press, Oxford, 1982, 246.

¹²³ Derek Parfit, *Reasons and Persons*, 220. skk., 516.

is én vagyok) operálás epizódjaként valaki, aki soha nem járt Velencében – történetesen egy Jane nevű hölgy –, örökli meg – agysebészeti – egy, a jelek szerint Velencét megjárt Paul nevű úr velencei emlékeit. Utóbb, mármint az említett történethez fűzött jegyzetekben, Parfit kitér rá: Gareth Evans joggal bírálta az emlékezetnek azt az, immár Parfit által is elhibázottnak tartott leírását, mellyel korábban szolgálni tudott, és hozzáteszi:

„Evans azt is kétségbe vonja, hogy létezhetnék valami olyasfajta elméleti képesség, »amely, egyfelől ugyan hasonlítana az emlékezetre, amennyiben a múltról szóló tudás támasztékaul szolgálna, másfelől azonban az emlékezeti állapotok tartalmaival ellentétben egyáltalában nem volna mit mondania azt a kérdést illetően, hogy kinek a múltjáról is van szó«. Ez ellenkezik azzal az állítással, hogy a kváziemlékek igenis egyfajta tudással szolgálnak mások múltbéli tapasztalatairól. Evans érve a következő: »tegyük föl, hogy sebészeti úton 'emlékeket helyezünk át' valaki S' szubjektum agyából valaki S agyába. És tegyük föl, S nem tud róla, hogy mi történt vele. S természetesen a szokott módon ítél a saját múltjáról. Ám tegyük föl, hogy fölfedezi, valójában nem volt F , nem volt G sem... – vagyis hogy nem támaszkodhatik emlékezetére, mert az nem szolgál megbízható följegyzésekkel a múltról. Tegyük föl továbbá, merőben kitalációféleképpen: ezek után arra szorítkozik, hogy kizárólag csak *általános* múltidejű ítéleteket alkosson, ilyenformán: 'valaki F volt és G volt...' Ezek az ítéletek nem alkothatnak tudást. Hogy valamennyire is értelmes vállalkozás legyen efféle ítéleteket alkotnia, ahhoz S -nek legalább hipotézisként mondania kellene valamit arról, mi történt valójában; de aligha mondhatnánk róla, hogy tudná, igaz-e, amit föltételez. Egyszerűen találgatna. Következésképp azt sem mondhatnánk róla, hogy valóban tudna bármi olyasmit, ami ezekre az ítéletekre támaszkodik... Nem lelünk tehát hihető okot, mely földadni készítené abbéli nézetünket, hogy önmagunkról alkotott eszméink nem engedik szakadékot támasztanunk

annak az emlékezetre támaszkodó tudása közt, hogy *valaki* látta a fát égni, és annak tudása közt, hogy magunk voltunk az, aki látta.”

„Elfogadom Evans abbeli vélekedését – írja ellenvevés-ként Parfit –, hogy az általa elképzelt személy, *S*, *S'* tapasztalatairól szerzett kvázi-emlékei révén nem tesz szert tudásra ezekről a múltbéli tapasztalatokról. Mint Evans írja, »a tudáshoz nem elegendő, hogy valami igaz hit kauzálisan függjön azoktól a tényektől, melyek igazá teszik«. Ezek a kváziemlékek nem ruházzák föl *S*-t tudással, mert *S* mit sem tud okaikról. Senki sem mondta meg neki, hogy sebészek az agyában létrehozták az *S'* agyában föllelt emléknyomok másolatait. Jane esete azonban különbözik ettől. Ő tudja, hogy Paul tapasztalatáról szóló kváziemlékei okozatilag függenek ezektől a tapasztalatoktól. Evans érvelése nem bizonyítja, hogy ezek a kváziemlékek nem nyújthatnak Jane számára tudást. Nem ássák alá állításomat, hogy a kváziemlékek egyfajta tudással szolgálnak mások múltbéli tapasztalatairól.” Ha elménk ajtaján kellő szabályszerűséggel rontanak be a kváziemlékek, és a szóban forgó szabályszerűségről tudjuk is, hogy így-meg-így fest, és nem másképp (mondjuk, hogy épp ekkor-meg-ekkor operálták bele agyunkba épp *X* vagy *Y* agyának ezt-és-ezt a karfioldarabkáját), a kváziemlékek révén mégiscsak valamifajta tudásra tehetünk szert mások múltbéli tapasztalatairól(-ból).

Parfit replikája (a kifejezésen ez esetben visszavágás értendő) megvesztegetőnek tűnik. A kváziemlékek végül is egészen emlékezetformán festenek, és otthonra is leltek valami elmében, történetesen Jane-ében, s ha ő maga, mármint Jane, tud róla, hogy emlékezete néha mintha félrebeszélne, és azt is tudja, miért tesz így – legalábbis első ránézésre úgy tetszhetik –, nem kell rögvest hibbantnak vélnie magát, ha fölötlik benne, amint tükörképe figyelmesen visszanéz rá egy *velencei tükörből*, azon tűnődve, ő, mármint Jane, voltaképp miért is borotválkozik. Ilyenkor elég, ha a zavarba ejtő mintha-emlék tulajdonosának eszé-

be jut, emlékezetének idétlenkedése azzal magyarázható, hogy – némi lányregényességgel –, ha nem is a szívébe, de elméjébe „örökre bevésődött egy férfi képe” (aminek vagy örül, vagy sem, ám az első esetben az előbbiek te-
tejébe, az utóbbiban mintegy ezt kompenzálendő szert tett a férfias tökéletességnek arra a tapasztalatára, mely a Gillette Sensor Plusszal történt találkozás szokásos velejárója köztudomásúlag).

Habár mintha már e ponton is némi fenntartásokkal viseltetnénk ama tapasztalatok iránt – bárhogy működjenek is Paul emlékei Jane emlékezetében –, amelyekre valaki emlékezni vél, bár nem ő szerezte őket; azt hiszem, fenntartásokkal szemlélnénk őket, még ha amúgy – a föltevés szerint és hála az operációnak – aki emlékszik, olyasvalamire emlékszik is, amiről személyes tapasztalatra tett szert (ha a „tett szert” kifejezésnek itt a szokásostól némiképp eltérő is az értelme).

Tanúnak például, azt hiszem, nem fogadnánk el a tan-
célós fikcióbéli Jane-t, mármint ha arról kellene tanúskodnia, amit emlékeinek korábbi tulajdonosa látott. És nem mintha nem volna igaz, amit a „kváziemlékszik arra, hogy ...” frázis „hogy” után álló része állít – a föltevés szerint legalábbis az emlékek első tulajdonosa valóban látta, hallotta, amire emlékezett, tehát amit emlékezete őriz, az igaz. Ellenben mindaz a hókuszpókusz, amely a tanúkat a bíróság előtt valóban tanúkká teszi, a példázatbeli Jane esetében merő értelmetlenség volna: ő nem szavatolhat emlékei első tulajdonosának elfogulatlanságáért, alaposágáért vagy figyelmének fölbontóképességéért. Talán mint valami elméjében vetített dokumentumfilmet, úgy érzékelné Paul emlékeinek pergését, csakhogy amit dokumentumfilmekben látunk, azt nem szoktuk személyes emlékeink között számon tartani, és jó okkal nem: amit emlékeinkkel szokás szerint „elménk gyomra” művel, arról a dokumentumfilmek esetében az ilyesféle alkotások műfaji szabályai, rendezők, vágók, operatőrök szándékai (s más effélék) intézkednek.

Úgy fest, ha személyesen emlékezni annyi, mint adandó esetben akár tanúnak is lehetni, viselni annak következményeit vagy terhét, hogy „ott” voltunk, továbbá annak következményeit vagy terhét, hogy ezt tudjuk is, vagyis a tetejében még valamiképp felelősnek is lenni azért, amire (és ahogy) emlékezünk, akkor persze aligha emlékezés, ha bármire emlékezhetünk, ami bárkivel megesett.

Amiért is – úgy fest – föltámadhat bennünk a gyanú: Parfit példabeszédének kváziemlékezője kváziemlékeit aligha érzékelheti emlékként. Ha nem akar megbolondulni. Akkor ellenben azon akad tűnődnivalója, miféle lomra akadt tulajdon elméjében (hogy milyen állagúak a kváziemlékek, és mit is csinál olyankor az ember, amikor kváziemlékezik).

Mert olybá tűnik: ha a tétel, amelynek Evans a védelmére kelt, úgy hangzott, hogy emlékeink képtelenek volnának ép elmével elviselni, ha sikerülne szakadékot támasztanunk az ilyenformán hontalanná vált személyes emlékek („emlékszem, hogy valaki emlékszik”) és aközt, hogy történetesen a szóban forgó valaki mi magunk vagyunk, aki valamire mint személyes emlékére emlékszik, akkor nem biztos, hogy Parfit ellen-ellenvetése hibátlan munkát végzett. Ha valamennyire is értem Gareth Evans ellenvetését, akkor az valami olyasmiről szól, hogy furcsa, elménkbe operált emlékeink különösfajta *emlékezetvesztést* okoznának annak, aki hajlandó volt örökbe fogadni öket: *különösfajta* emlékezetvesztést, amely tudniillik nem az emlékek hiányában állna – ellenkezőleg, ez esetben bőviben volnánk az emlékeknek, vagy legalábbis bőviben volnánk olyasmiknek, amik akár emlékeknek is számíthatnának –, hanem amelyet az emlékezet *értelmének* a megbomlása vált ki. Mert a kváziemlékek nem bírnak emlékek lenni, kváziemlékezni meg mi vagyunk képtelenek (amivel annak a fakultásnak a lehetőségei, amelyik majdnem olyan, mintha csak emlékezet volna, körülbelül ki is merültek).

Ha a tanmesebeli Jane azért nem hibban bele furcsa emlékeibe – mert vélhetőleg ha valaki konzekvensen a „valaki *F* volt és *G* volt...” modorában emlékszik emlékekre, az legjobb esetben is valamifajta rendkívül zajos amnéziának esik áldozatul, rosszabbik esetben (ha engedve beidegződéseinknek, emlékeknek találná nézni őket) apránként elmezavarba ejti őt emlékezetének zavarba ejtő működése –, mondom, ha csak azért nem hibban bele furcsa emlékeibe (ha csak akkor van elviselhető értelme annak, ami az emlékezetébe idéződik), mert tudja, hogy emlékei nem róla szólnak, nem rá vallanak, szóval, nem az ő emlékei, akkor azok valóban nem az ő emlékei, és nemcsak abban az értelemben, ahogy ezt a föltevés megengedi, hogy tudniillik nem saját tapasztalatának köszönhetően emlékezhetik rájuk, hanem hogy *nem is bánhatik velük emlékeként*: észben kell tartania, hogy „nem ér a nevük”. Aligha üdvözölheti a zseniális agysebészeti beavatkozásban *énje* határainak kiterjesztését, sőt, kifejezetten ellenjavallt effajta hóbortoknak áldoznia (amivel a szóban forgó agysebészeti beavatkozás bájának nagyobbik részét el is veszíti). Engedjük meg, Jane (vagy *S*) valamiképp akár tudhatna is arról, amit valaki más tapasztalt, ám amire ő emlékszik – tudhatná, hogy ekkor meg ekkor ilyen meg ilyen szögben süttött a Szt. Márk tér kövezetére a nap stb. –, de ha nem akar egyszerűen hibbantnak tűnni a saját szemében (hibbantnak, aki emlékszik rá, hogy látta, miközben tudja, hogy sose járt ott, hogy láthatta volna), és nem akar komplikáltan sem meghibbanni – tudván, hogy „valaki *G* volt”, de már nem emlékezvén rá, *mit is jelent, hogy emlékezni* –, akkor (s hisz ezt Parfit ki is köti) mindkettejüknek (mármint Jane-nek is, *S*-nek is) tudnia kell azt is – lehetőleg megbízható forrásból –, hogy olyankor, amikor történetesen nem saját emlékeikre emlékeznek, nos, olyankor pont valaki más emlékeivel cselekednek ekképp, mondjuk Pauléval vagy *S'*-ével. És hogy tudhassák, persze tudniuk kell, hogy mikor kell megtudakolniuk, most éppen mire

(kinek a mijére) emlékeznek is voltaképp: ami körülbelül annyit tesz, hogy jobb, ha el sem engedik orvosuk kezét.

Aligha előre megjósolható tudniillik, mi, milyen összefüggésben, kivágtatban bukkan föl az elméjükben, ahogy aligha garantálható az is, hogy minden részlet, kivágtat és átírat a hóna alatt cipeli majd a származását igazoló okiratokat – ellenben minden részlet, kivágtat és átírat pont úgy fest majd, mintha valami teljesen igazi személyes emlék részlete, kivágtata, átírata volna: „belülnézetben” illegeti majd magát az „elme szeme” előtt. És akkor Jane is meg S is pont kezdek úgy gondolkodni emlékeik felől, mintha egyszerűen – vagy komplikáltan – meghibbantak volna. Pont ők tudniillik aligha fogják tudni, mikor kell óvakodniuk az emlékezéstől. Hisz a mesebeli Jane-nek (hadd maradjunk meg nála: vonzóbbnak látszik S-nél) voltaképp honnan is kellene tudnia, hogy „ez” most voltaképp Paul eszéből jutott az eszébe? Persze, ha összeegyeztethetetlenek saját kronológiájával, Paul ex-emlékei óhatatlanul lebuknak. Ahogy lebuknak akkor is, ha nyilvánvalóan összeegyeztethetetlenek azzal, amit Jane önmagáról tudni vél: ha, mondjuk, fáradságos utánjárással végre birtokába jutott egy kifogástalanul szőretartónak tetsző borotvaecsetnek (mert Velencében a régi pamacs fele szőrzete a képére ragadt, és elhatározta, kicseréli), bár a legszigorúbb önvizsgálat után sem leli önmagában azt a szükségletet, melyet pedig egy megbízhatóan szőretartó borotvaecset hibátlanul kielégíthetne (stb.). Ilyenkor vélhetőleg konstatálni volna kénytelen, hogy emlékei, melyek cselekedeteit diktálják, az orránál fogva vezették. Am föltehetőleg nincs minden kváziemléknek ennyire a homlokára írva, hogy jobb vigyázni vele – már csak azért sincs, mert hisz a kváziemlékek báját, a föltevés szerint, épp az adja, hogy noha fura módon jutottunk hozzájuk, belülről pont emlék-képűek. Aminek folytán Jane biztosan tudhatja, hogy nem szabad reflexszerűen balra fordulnia a ruhatárnál, a férfi mosdó felé véve a lépteit, bár járt már ott, és nem kell ellenőriznie kifelé jövet (nem on-

nan), hogy nem felejtette-e el begombolni a nadrághasítékát, bár emlékszik rá, hogy nevelték már ki emiatt az öregemberes ügyetlenség miatt; ezek a mű-emlékek *kellemesen* – mármint elmebeli rendben tartásuk szempontjából kellemesen – *inkonzisztensek* mindazzal, amit (saját magáról) saját emlékezete a saját jogán őriz. Ezzel szemben saját saját jogon szerzett emlékei persze *kellemetlenül konzisztensnek* látszanak (azzal, amit saját magáról saját emlékezete a saját jogán őriz), megkülönböztethetetlenül attól, mintha valóban csak konzisztensnek *látszanának*. Amiért is helyesebb úgy gondolkodnia felőlük, hogy „valaki úgy emlékszik”, és mielőtt ehhez esetről esetre hozzátenné, hogy „és az a valaki én vagyok”, vélhetőleg föl kellene lapoznia, mondjuk, a naplóját, ha vezet ilyet (vagy inkább naplójának egy ideális változatát, amelyet anélkül írt, hogy emlékezett volna arra – hogy emlékezni lett volna kénytelen arra –, amit ír), nem annyira azért, hogy kiségitse vagy ellenőrizze az emlékezetét, hanem hogy így *teremtse meg*. Amely esetben azonban nem egészen jogtalan a kérdés, hogy vajon voltaképp mire is való az a fakultás, vagy inkább izé, amelyet ugyan valamiért emlékezetnek mondanak, de csak ahogy motorokban a gyertyát gyertyának, vagyis mert nem hasonlít rá, és nem is úgy működik – ha egyszer értelmetlen a fordulat, hogy „emlékezetem szerint...”

Ha bármire emlékezhethünk, ami akárkivel megesett, az akkor persze aligha emlékezés: kváziemlékeink fölött (kvázi-) elmerengvén aligha is érzékelhetjük emlékként őket, mármint ha nem akarunk megbolondulni, ellenben, ha ez előbbieik valamennyire is stimmeltek, mintha a kváziemlékezéssel sem igen volna érdemes bajmolódnunk, legalábbis amíg e fakultás működése alig megkülönböztethető a bedögléstől. Amely esetben – kváziemlékeink fölött (kvázi-) merengvén –, mondom, eltűnődhetünk, mi az a lom, amelyre tulajdon elménkben akadunk.

Ha pedig így van, akkor valami hiba van a kréta körül: akkor az emlékek, amelyeket, mondjuk, Parfit sebé-

sze akár formalinba is tehet, hogy alkalmas pillanatban valaki más elméjébe ültesse őket (vagy valaki másokéba), nem emlékek, és a mentális tornagyakorlat, melyet akkor művelünk, amikor az ilyesfajta formalintól bűzlő „izéket” háborgatjuk elménk spájzának polcán, nem emlékezés – *majdnem* pedig nem emlékszünk semmire.

Mert meglehetősen bonyodalmaink, amelyek azokkal az emlékekkel támadnának, melyek személyes emlékeknek mutatkoznak bár, és a mi elménkben ütöttek tanyát (s tetejébe még „stimmelnek” is), mégsem a mi személyes emlékeink, vélhetőleg feneketlenebbek annál, mint hogy történetesen nemigen parádézhatnánk tanúként valami bíróság előtt; vélhetőleg ha halkán beléjük bolondulnánk, az is a kellemesebb eshetőségek közé tartoznék (bár ennek az eshetőségnek a kellemes vagy kellemetlen voltáról tulajdonképp nem áll jogomban nyilatkozni – legalábbis ezzel áltatom magam). Bonyodalmaink feneketlenebbik része voltaképp akkor adódnék elő, ha az operatív úton beszerzett (vagy belénk gépelt) emlékek okán magunk elmulasztanánk a meghibbanást, helyettünk azonban az emlékezés intézményének esnék ki valamelyik kereke (mely utóbbi esetben, fölteszem, ebbe hibbannánk bele). Márpedig az emlékezet, legalábbis a személyes emlékezés kereke kieshetik akkor is,¹²⁴ ha amúgy történetesen igaz, amit emlékezetünk állít, mert emlékezni vélhetőleg több, mint (valami úton-módon) birtokában lenni valamiféle tudásnak oly dolgokról, melyek megestek, és történetesen ezt a múltban tették: az emlékezés rólunk is szól, akik emlékezőnk – ahogy és amire emlékezőnk, kirajzolja azt a nézőpontot, ahonnan „elménk szeme” bámul, elménk,

¹²⁴ Kieshetik másképp is, lásd Normann Malcolm *Három előadását az emlékezetről* (*Knowledge and Certainty*, Englewood Cliffs, N. J., Prentice Hall 1963, 187–302.). A szóban forgó tanulmány, emlékezetem szerint, nem egészen ártatlan abban, ahogy Parfit ötleteinek szorításán itt lazítani szeretnék, de bűnrészessége túl áttételes, hogysem komolyan gyanúba gondolhatnám keverni őt.

egyres szám első személyű birtokraggal. Amihez, olybá tűnik, kevés csupáncsak annyi, amennyit Parfit megenged (vagy megkövetel), hogy tudniillik amúgy tudjunk arról is, milyen nem egészen normális okság következményeképpen jutottunk emlékeinknek a birtokába. Kevés ahhoz – vélem én –, hogy emlékezetünk, mert ránk vall, vagy rólunk is szól, *bekössön minket magunkat is a tapasztalatba*, azáltal hogy „a szubjektum állapotainak képzete”, köszönhetőleg az emlékezetnek, valami összefüggő személyes tapasztalattá áll össze, sajátos változattá arról, ami mások tapasztalatának is tárgya. Ha emlékeim elvesztenének engem (útközben, valahogy) vagy kivetköznének belőlem, aligha bírnák megcsinálni a fenti mutatványt (én legalábbis nem értem, hogyan csinálnák).

Visszakötve: ha valamennyire is értettem Gareth Evans korábban idézett ellenvetését, akkor az valami olyasmiről szólt, hogy furcsa, elménkbe operált emlékeink különösfajta emlékezetvesztést okoznának annak, aki örökbe fogadja őket: különösfajta emlékezetvesztést, amely éppen nem az emlékek hiányában áll, amelyet tudniillik voltaképp az emlékezet értelmének a megbomlása vált ki, mert a kváziemlékek nem bírnak emlékek lenni, kváziemlékezni meg mi vagyunk képtelenek. Nem lehetetlen persze, hogy egyszerűen félreértettem, amit Evans Parfitnak ellene vetett – bár a konklúziót, amelyet talán csak ráerőltettem, védhetőnek tartom. Ahogy meglehet az is, amit az ellenvetésből értettem (vagy fabrikáltam), nem stimmel; vagy ha stimmel is, túlságosan kötődik ahhoz a képzelt betegséghez, amelyet az vált ki, hogy valakiknek – akik, mint Jane vagy S, persze személyek, és akik persze emlékeznek is (a szó megszokott értelmében) – az elméjébe kváziemlékeket fűjnek: összegabalyodnak bennünk az emlékezés és kváziemlékezés szálai, ami – mármint: tulajdon emlékeik – megakadályozza őket a zavartalan kváziemlékezésben. Holott talán van ilyesmi, mármint zavartalan kváziemlékezet, amely tudniillik kváziemlékeket dédelget, emlékeket, amelyek, ezek szerint, jól megvan-

nak nélkülünk, és akinek elméjében jól megvannak, az zavartalanul átadhatja magát nekik: a kandalló előtt emlékei állagán merengvén, ellentétben Descartes-tal, nem a kétely tör rá, hanem az *én* korlátainak leomlása fölött érzett öröm. És zavartalan kedélye bennünket ejtethet zavarba, elültetve elménkben a gyanút, hogy ha hisz elménk dolgai – mondjuk, emlékeink – szépecskén elboldogulnak akár nélkülünk is: vannak (*és emlékek*), akkor aki – mint-hogy elménk dolgai – az „elme szemével” lesi meg őket, az talán legalább rész szerint – vagy szélsőséges esetben (emlékmásunkéban), szőröstül-bőröstül – akár mi is lehetnénk, vagy legalábbis ő alig kevesebb joggal lehet mi, mint ahogy magunk vagyunk¹²⁵ – szóval, hogy emlékeink is meg *magunk is* megvagyunk nélkülünk, holott azt hitük, legalább az ő szemükben számítunk.

Hadd kanyarodjam vissza ahhoz a *tudománytalan* fihez (misztériumjátékhoz), amely, legalábbis szerintem, akár pont a bennünket elvesztett emlékekről is szólhatna: A *Kékszakállú herceg várához*. Melyet is (persze, miután Balázs Béla meséjén megejtettük botrányos beavatkozásainkat) hajlamos vagyok valamiféle átalánydíjas segédletnek tartani a bennünket elvesztett emlékek kinézetének – elismerem: frivol tudománytalanságként űzött – fenomenológiai leírásában. Ha azonosságunkat – *énünk* azonosságát az időben – valami olyasminek gondolhatnánk, aminek módjában áll talán nem igazán számítani (esetleg: ha okunk volna azt gondolni, már rég nem is számít azonosságunk), elménk vélhetőleg úgy festene, mint a Kékszakállú termei, miután a herceg könnyelműen engedélyt adott rá, hogy más is az ő szemével (az „elme szemével”) lássa, amit így látni odáig az ő előjoga volt. Mintha a vár termei valamiféle közgyűjteménnyé alakultak volna át, hogy oda bárki besétáljon, és emlékezetébe vésse a herceg emlékeit. Beléphetne akárki, legalábbis akárki, akit a zseniális se-

¹²⁵ Emlékeztetnék rá: „túlélni majdnem olyan rossz, mint lerontatni, majd Replikaként újból világra jönni”.

bész (vagy valaki) úri kedve a herceg emlékeivel – az én emlékeimmel, vagy a Tiéddel, Nyájas Olvasó – megajándékozni gondol; beléphetnének – berepülhetnének – akár, mondjuk, Thomas Nagel denevérjei is, akik már tudják, milyen érzés az, denevérenek lenni, és most szeretnék megtudni, milyen az, teszem föl, Mesterházi Miklósnak lenni, belülről. Elménk dolgai különös állagú nyilvános ügylettekké lennének – belülnézetetekké, melyeknek kitétek a szűrét –, és ebben a formában alighanem valahogy lekopna róluk minden, ami bennük rólunk szól (és ami persze, ha már formalinba tették őket, láthatatlan is).

Aminél fogva kezdenénk nem érteni, emlékezvén mi az ördögöt is művelünk. Ami a fejünkben motoszkálna – azokat az izéket, amik emlékek állítólag, bár nem kötnek senkit sehova, vagy legalábbis számunkra érthetetlen, mint is tehetnék most már, a mi elménkbe tévedten –, emlékek aligha néznénk.

Nem igazán tudom, mihez hasonlíttanának. Az emlékekre, melyekre idősebb rokonaink szerint talán emlékeznünk illenék,¹²⁶ bár nem emlékszünk, mert oly korból valók, mely számunkra még nem volt a tapasztalat kora, nem emlékszünk voltaképp. Amire tévesen emlékszünk, vagy amiről tévedésből hisszük, hogy emlék (mert csak rossz álmom volt), az nem „stimmel”. Az emlékek, amelyek igazat szólnak, de nem rólunk, noha a mi fejünkbe ütöttek szöveget, (belülről nézve) különösfajta lidércálmok talán. Ellentétben a lidércálmokkal, melyekről gyanítjuk, hogy – illetve melyekről pszichológusok állítják, hogy megfejtve őket – ránk vallanak, ezek a lidércálmok nem

¹²⁶ Mert némelykor úgy vagyunk a dologgal, hogy ki kell okítani bennünket emlékeink felől. Idősebb rokonok például előszeretettel mesélik el nekünk, mire kellene emlékeznünk abból az időből, amely a számunkra nem a tapasztalat kora volt, s amelyre – Kant szerint, idéztük: ezért – nem is emlékszünk; s oly sokszor mesélik, hogy végül valóban emlékezni vélünk – arra, ami különben megtörtént velünk valóban. De persze azért gyanítjuk olyankor, hogy nem saját elménk szemével látjuk saját történelem előtti korunkat.

vallanak ránk, semmilyen értelemben. Ellenben amiről hírt adnak (mármint: amiről hírt adhatnak, épp mert nem rólunk adnak hírt), mármint a „hogyp”-felük, ellentétben a lidércálmokkal: „stimmel”. Ennek ellenére, akárcsak a lidércálmok, alkalmatlanok rá, hogy higgyünk nekik. Ugyanúgy nem hihetünk nekik, ahogy a lelkembe látogatott denevér is legföljebb ha bizarr álomnak tarthatja, ha tudatára ébred annak, mily nagy becsben tartom én a valaha nagymamám eltette ribizlilekvár emlékét. Én azóta is keresem azt az ízt (meg a gombaleveséét, meg a krump-listésztáiét) – és valószínűleg nem csak ennivalóban –, aminek következtében úgy gondolom, a világ általános és orvosolhatatlan tévedésben van – egyebek közt – a grenadírmars lényegét illetően is. Fogalmam sincs azonban, miféle következtetésre juthat egy denevér e belátás birtokában. Egyáltalán, mire véli majd, hogy emlékszik rá, amint ott ül nálunk a hallban, és a borzalmas téli reggel inzultusát azzal próbálja csitítani, hogy a lehető legkisebb kenyérfelületre próbál minél több lekvárt applikálni, mármint a tisztesség rugalmasan értelmezett határai szerint, szóval úgy, hogy azért ne lehessen fölronni neki, egyszerűen az üvegből kanalazza a lekvárt. Amit nem volt szabad, és én, sajnos, jól nevelt voltam (amenynyire rettenetes téli reggelen egyáltalában az bír lenni az ember). Amit ma már bánok. Vajon bánja a denevér is?

És ha nem bánja – ugyanarra emlékezünk?

Jó, hagyjuk a denevéreket. Csak azért kértem őket a *What is it Like to be a Bat?* szerzőjétől kölcsön, mert bár nem igazán tudhatjuk, milyen érzés lehet denevérenek lenni, annyi föltehető talán, hogy gyermekkori emlékeim nem nyújthatnak valódi kontribúciót ahhoz a (denevéri értelemben) „összefüggő tapasztalathoz”, amelyre bárki denevér jogot formálhat, bármilyen érzés is legyen más-különben denevérenek lenni. Persze a denevérek – akikről tudjuk, hogy nem tudjuk, milyen érzés nekik lenni –, fölteszem (bár voltaképp én sem tudom, milyen érzés denevérenek lenni), azzal a magyarázattal sem tudnak mit

kezdeni, amely tudtukra adná emlékezetük igaz történetét – mint valami kiállítási katalógus a Kékszakállú műgyűjteményéről: a ... szám alatt kiállított emlékképet pont én festettem, eredetileg, kedvtelésből, a magam számára, utóbb X-nek, majd Y-nak a tulajdonában volt, ellopták, de szerencsésen megkerült, megrongálódott, de sikerült restaurálni stb. De ha a magyarázatot értenék is – az emlékekből ettől még aligha hámozhatnának ki többet holmi döngicsélésnél és zümmögésnél. És ezzel, fölteszem, nemcsak a denevérek volnának így (akiket iparkodom a továbbiakban tényleg nem háborgatni többet), hanem olyan elmék is – mondjuk, mi –, akik amúgy értik a magyarázatot, és akik akár érthetnék a kváziemlékeket is, legalábbis amíg beljük nem botolnak, addig érthetnék is akár. Hisz attól függetlenül is, hogy milyen az, denevérnek lenni, aki szereti a ribizlilekvárt, és azzal kárpótolja magát az iskolakötelezettség okozta bántalmakért: személyes emlékezés-e, ha lábam emlékének nem hihetek, mert az a láb nem fér a cipőmbe? Ismerős-e az a hely, ahol ha balra fordulnék, mert emlékszem, hogy arra kell mennem, véresre verném az orromat? Meggondolt lépés volna-e, tekintettel pénzügyi nehézségeimre, ha kivándorolnék, és beállnék matadornak, csak mert emlékezetem szerint szép sikerrel műveltem a bikaviadori mesterséget, noha nem igazán vagyok képes élvezni a bikaviadalok szépségét (Hemingway iránt érzett nagyrabecsülésem dacára sem), továbbá vélhetőleg megijednék a bikától – azért csak vélhetőleg, mert noha emlékezetem szerint számtalan diadalt arattam fölöttük, nemigen láttam effajta állatot úgy, hogy ne lett volna kerítés közöttünk?

Hajlandó vagyok elismerni: ennyi – hogy igazán emlékek nézzük őket – kváziemlékektől el sem várható. Ám ha emlékként semmi értelmüket nem láthatjuk, kváziemlékként annyi vélhetőleg mégiscsak joggal elvárható tőlük (ha egyszer kváziemlékek), hogy értsünk belőlük egy kukkot legalább: többet, mint amennyit a denevérek értenek abból, mi az, hogy utálni iskolába menni.

*Csak*hogy, azt hiszem, *pont ennyire festenek értelmesnek*: *pont annyira, mint a denevér elméjében az iskolába menés utálata.*

Amely hittételt alátámasztandó az alábbiakban, be kell bevallanom, mindössze egyetlen érvfélélet sikerült összerakolnom, amely mellé azonban, azt hiszem, az emlékezet kicsit is alaposabb elemzésével – és ilyenmel szolgálni aligha nagy kunszt – találni továbbiakat, és amely esendősege dacára sem egészen mellékes talán, minthogy – úgy tűnik – az időben való tájékozódásunkat érinti.

Ahogy Parfit az emlékezésről és az emlékekről beszél, aszerint vannak események, az események közt van valamiféle kauzalitás, szóval, létezik az események kronológiája is, továbbá a kauzalitás emlékeket is okoz, és elég okot ad arra is, hogy valaki emlékezzék az emlékekre, még továbbá az okozás rendje azért is szavatol, hogy aki emlékszik, az a dolgok kronológiájával szinkronba hozhassa emlékeit. Valahogy úgy, ahogy, mondjuk, a tanúk vallomásából kikerekedik valamiféle történet. Valamiféle történet, amelyet a tanúk, akiknek a vallomásából összeállt, nem föltétlenül láttak úgy, ahogy a többi tanúvallomással összevetve utóbb összeállt. Ok, adandó esetben, *pont* azért lehetnek tanúk, mert nem állt össze előttük a történet úgy, ahogy *utóbb* összeállt: hitelt érdemlő tanú voltuknak kiküszöbölhetetlen velejárója, hogy ők, mondjuk, csak annyit láttak, amennyi az ágy alól látható volt (mert oda kellett elbújniuk), vagy csak lépéseket és valami pukkanást hallottak (mert sötét volt). Ha a történet összeállt, akkor, ha épkézláb, persze „belefér” a tanúk „fejébe” is, már csak mert a történet – *akkor* persze az – ad magyarázatot arra, amit az ágy alól láttak, vagy amit a sötétben hallottak; ha tetszik, az összeállt történetből értik meg, mit is láttak vagy hallottak. Hogy mindig valami történetnek vagyunk a tanúi, az azonban távolról sem jelenti, hogy mindig lehetnénk nemcsak tanúi, de mesélői is a történetnek; sőt, logikai okokból *pont* 1001 (plusz végtelen számú) éjszaka meséjének nem lehetünk egy-

szerre tanúi (szereplői) és mesélői.¹²⁷ Azért hozakodtam elő azzal a fölöttébb magától értetődő ténnyel, hogy tanúként belefér a fejünkbe az a történet, amelynek a tanúi vagyunk (ha összeállt), mert ez mintha hajlamos volna elfedni az utóbb említett és nem kevésbé magától értetődő tényt, hogy tudniillik jobbára mégsem lehetünk egyszerre tanúk és mesélők, illetve csak némely történeteknek lehetünk magunk a mesélői is, ellenben lehetnek és lesznek is történetek, amelyeket magunk, akik tanúi voltunk, aligha mesélhetnénk el.

Amikor fejünkben összeáll a történet, akkor, ha tetszik, egy „magasabb nézőpontra” emelkedünk, mint amely tanúként a sajátunk lehetett. Ám attól tartok, az a helyzet, amelybe akkor keverednénk, ha olyan emlékekre emlékeznénk, amelyek elvileg képesek magukat jól érezni nélkülünk is, vagy másképp: ha úgy emlékeznénk, hogy amúgy nem számítana az azonosságunk, mondom, az a helyzet nem emlékeztetne semmi olyasmire, amit úgy nevezhetnénk, hogy „magasabb nézőpontra szert tenni” (vagy úgy, hogy „énünk határainak kitágulása”). Emlékezőként – emlékeink mesélőjeként – akkor rakhatnánk össze a történetet, ha emlékeinket tanúvallomásnak vennénk. Ami, mármint hogy emlékeink (az emlékek) afféle tanúvallomások vagy tanúságtételek, esetleg: leletek, elsőre talán hihetően hangzik; de azt hiszem, nem az. A törvénykezési hasonlat félrevezető tudniillik – bár csak magamra vethetek, én hozakodtam vele elő –, a tanúvallomásokról ugyanis föltesszük – és ahogy velük kapcsolatban fogalmaztunk, abban föltettük –, hogy mozaikok egy képhez, vagy inkább magukban értelmetlen, esetleg kifejezetten félreértett nyersanyagok (még-nem-epizódok) egy történethez, amelynek persze belőlük kell összeállnia. De az én emlékeim, fölteszem, nem egy, valaki *más* szemében, *utóbb* értelmessé összeálló történet nyersanyagai (még-

¹²⁷ Arthur C. Danto, *Analytische Philosophie der Geschichte*, Suhrkamp, Frankfurt a. M. 1974, 207., 230.

nem-epizódjai): ha tudniillik azok volnának, akkor *magam* egy árva szót sem értenék belőlük. (Ők egy általam – is – mesélhető történet epizódjai.) A magam emlékeit (azt, ahogy én érzékeltem és érzékelem, amit az emlékezetem őriz) az határozza meg, ahogy az „égtájak között” magam tájékozodom: hogy mi van tőlem bal, meg jobb kéz felé, meg előttem és mögöttem, amúgy: időben is. Aki ellenben az én, állítólag nélkülem is egész jól meglevő emlékeimre emlékszik, attól persze más van jobbra meg balra, illetve előtte meg mögötte, akár az időben is. Illetve és pontosabban: *ha ezek az emlékek jól megvannak akár nélkülünk is, tőle jobbra és balra nemigen van semmi*, és az időben sincs története, legföljebb van egy egyetemes történeti kronológia, amelyet föl tud mondani. Ő, aki emlékszik, és aki talán én vagyok, vagy talán valami talán-én, aligha *én*, ha ahhoz a mentális tornagyakorlathoz, amelyet óvatlanul emlékezésnek is nevezhetnénk, emlékek szükségeltetnek: amit ő az emlékezetében őriz, az talán valami fényképgyűjtemény – legalábbis a fényképekről föltesszük, hogy a „pillanat rögzítéseként” pont úgy festenek, mint dokumentumokként, ami meglehet, az ellenben nem lehet meg, hogy az a fordulat, hogy „fényképként rögzült bennem az a pillanat”, több volna metaforánál. Ha meg *fogalmi okokból* nem lehetnek emlékei, akkor legalábbis maga nem tud magáról semminemű történetet, aminél fogva nem *én* (akár én vagyok, akár sem).

Másképp: hogy történeteket megértünk, megértünk olyan történeteket is, amelyeket tanú (vagy szereplő) magunkról mesélünk (vagy mesélnek), és hogy olyankor persze már másképp látjuk (tanú vagy szereplő) magunkat (és amit tanú vagy szereplő magunkként láttunk), távolról sem annyit tesz, hogy ettől már „bárkik” lettünk, vagy „mindenkik már mindig is”, akik számára – mert ez valamiféle isteni állapot – tetszés szerint hozzáférhető bárki elméje, egyes szám első személyben, anélkül hogy éteri nézőpontjából ki ne pottyanna. (Ami persze nem azt jelenti, hogy mások emlékezetére hagyatkozva ne tágít-

hatnánk ki *én*ünk határait: e célból szoktunk beszélgetni egymással, meg olvasni, továbbá – a másik végéről nézvést – memoárt írni vagy éppenséggel életünkéből vett epizódokat tancélosra kalapálni gyermekeink számára, szélsőséges esetben ilyeneket kitalálni.) „Akárkikként” – és „aki” a Kékszakállú herceg várában szerzi be emlékeit, leginkább valamiféle „akárkik”, „akiket” ez esetben haboznék többes számban ragozandó *valakiknek* tartani – aligha mesélhetnek érthető történeteket: *ahhoz valami „nézőpont” szükségeltetnék, ahonnan mesélhetni*; következésképp aligha is emlékezhetnek (és aligha érthetik, mit csinálnak, amikor kváziemlékeznek). Ha meg, merőben a történet kedvéért, „akárkik” mégiscsak szert tenne valami nézőpontra – hadd lehessen valami mesélője a történetnek –, és mintha kezdene hasonlítani valami *valakire* (aki talán duálisban ragozható?), vélhetőleg olyasfajta nehézségei támadnának kváziemlékezetével, mint támadtak Jane-nek vagy S-nek is. Olybá tűnik: kváziemlékezni fölötté megérőltető. Vagy le kell nyelnünk, hogy akár-emlékek-is-lehetnének-emlékeinknek egyszerre van több, logikailag egymással meg nem férő „kinézetük” – egy, amelyet azért öltenek, hogy beleilleszkedjenek személyes tapasztalataink mintázatába, meg egy vagy több vagy sehány másik a *bárhonnan mesélhető* történetekhez –, vagy egyszerűen csak nem néznek ki emléknek. Márpedig – megint csak: olybá tűnik – *emlékeink így elmaszatolódnak*, ha föltesszük róluk, hogy talán egész jól megvannak akár nélkülünk is: ha „belülnézetük” is közkincs, ha egyes szám első személyű ragozásuk csak félreértett többes harmadik, mert nem számít az azonosságunk; példának okáért azért nem, mert nem tudunk különbséget tenni *ugyanaz meg ugyanolyan* között.

Emlékmásomat persze efféle, az emlékek bizarr pofázmányja okozta gondok, legalábbis látszólag, nem gyötörnék. Replikám – ha tisztességgel megcsinált emlékmásomat tisztelhetem benne – nem fanyaloghat, ha eszébe jut, mennyire kedveltem a ribizlilekvárt: ő is kedveli. A határ

a közt, mi lehet(ne akár) személyes emléke (is), és mi az, amiről ezt egy percig sem képzelheti, nála ugyanott húzódik, mint nálam magamnál (eltekintve attól a kicsinységtől, hogy csak erős megkötésekkel lehetnek személyes emlékei egyáltalán – de e megkötések őt nem kell, hogy zavarják). Nem kell hát belebolondulnia a rászakadt örökségbe, és bátran gondolhatná talán, és első látásra talán azt gondolhatnánk magunk is, hogy az emlékezés mint emlékezés iránt sem kell elméjében gyanúnak ébrednie. Legalábbis amíg emlékmásomként egyedül tudhatja magát; ha nem, akkor persze megeshetik, emlékmásom/másaim sem lehet(nek) emlékeimmel felhőtlenül boldog(ok): akkor óhatatlanul konstatálnia (konstatálniuk) kell az emlékezet (intézményének) meghibbanását. Mondjuk, mert: engedjük meg, bűnbánatomban (ha érzek ilyesmit) van valami erkölcsileg helyeslendő. A mondaton, elismerem, volna mit csiszolni, végül is van olyan, hogy valaki kéjjel fetreng a bűntudatban, és az is megeshetik, hogy csak valami rosszabbnak szolgál alibiül az önostorozás. Mégis, hogy valaki képes megbánni tettét, többre értékeljük, mintha csak röhögne a markába, ha disznóságaira gondol. Emlékmásaim bűntudata azonban nyilvánvalóan komédiába fordul – csapatostul kellene fölkeresniük a megbántottakat, akik a kórusban fölhangzó bocsánatkéréssel még kevesebbet tudnának kezdeni, mint amennyit ilyesmivel egyebekben lehet, és a megkövetettek és megkövetők mind tűnődhetnének rajta, hogy ha van *bocsánat*, utolérheti-e a tettet valaha is. Csak épp: ha megbánásom nem tehet jóvá semmit, még annyira sem, amennyire megbánás (normális körülmények között) tehet, s ha a bocsánat sem érhet utol – akkor emlékmásaim éppoly döbbenet kell, hogy emlékeimre (emlékeikre – arra, amit tulajdon emlékezetük művel velük) bámuljanak, akár, mondjuk, a denevérek, akikben fölötlik, valaha ott kuco-rogtak nálunk a hallban, és nem akartak iskolába menni.

Úgy tűnhetik, a botrány el is maradhatna akár – mármint a botrány, mely akkor pattanna ki, ha kiderülne, em-

lékeim mégsem lehetnek meg nélkülem, és amit a tudat árama sodor, akármi, nem emlék, ha azonosságom nem számít –, mondom, úgy tűnhetik, a botrány talán elmaradhatna mégis, ha Replikáimból nem lehetne, *csak egy*, és persze ő is csak akkor lehetne, ha én már biztosan nem vagyok (mint a Teletranszporter körül zajló történetek első változatában). Emlékmásom bátran tarthatja úgy, meglehet, emlékezete (valamilyen, számára közömbös értelemben) kváziemlékezni bír csak (avagy hencegve: *bír kváziemlékezni*), ám az ő esetében a kváziemlékezés egyebekben nem különösen ígéretesnek tetsző vállalkozása, határesetként, a megkülönböztetetlenségig emlékeztet az emlékezetre. Nekünk ellenben – úgy tűnik – ott, a Zöld Gomb előtt, akad tűnődnívalónk. Ahogy mi látjuk a dolgot (ahogy én látom) – gombnyomás előtt –, aszerint elménk dolgai számára, hogy működhessenek, vagy legalábbis, hogy lehessen olyan, hogy emlékezés, és értsük is, mire akarunk kilyukadni vele, mondom, ahogy mi látjuk a dolgot, aszerint elménk dolgai számára pont nélkülözhetetlenek vagyunk: azonosságunk logikai előfeltétele annak (legalábbis), hogy emlékezés lehessen. Ha elménk dolgai – emlékeink – akárcsak félig is levetkezik egyes szám első személyű ontológiájukat, ha azonosságunk nem számít, ha elménk akár olyan is lehetne, mint a Kékszakállú hercegé volt, aki, elég óvatlanul, de megnyitotta termeit, akkor (így gondolnánk a Zöld Gomb előtt) *abból vetkeznének ki, ami a lényegük*: hogy ahogy előttünk ismerősek, valaki én összefüggő tapasztalatának konstituenseiül rendeltettek, cserébe vagy ellenszolgáltatóként pedig mi értjük őket, mármint értjük, hogy mire is valók, mire való emlékezni, mondjuk, vagy bűnt bánni. Ha ez azon a másik világon, ahová a Replikátor szolgál, mellékkörülmény, olyasfajta esetlegesség, amely persze, hogy lehetne másképpen is, *de ez nem számít*, akkor ott nekünk nem sok keresnívalónk akadhat: ott nincs különbség *ugyanaz* és *ugyanolyan* között – ami meglehet, pont az a klíma, melyet a birtokrag igáját nem tűró elmék ked-

velnek, de számunkra, empirikus ének számára legalábbis elviselhetetlen. Ott vagy akkor az emlékek, példának okáért, nem arra valók, hogy bekössenek bárkit is a tapasztalat világába, abba a közös világba, amelyről hogy van összefüggő személyes tapasztalatunk, attól vagyunk valaki *én*, aki izgulhat az olyanfajta rejtélyeken, hogy vajon valami „az” akkor most ő maga-e, avagy sem. Amiért is a Zöld Gomb előtt én legalábbis kételkednék abban, van-e bármi érthető értelme azt gondolnom, emlékmásom lehetne (lehetnék) akár én magam is, vagy lehetne valami legalább majdnem olyan jó; mert túlélni (fölébredni, mondjuk, vagy teljesen igazán föltámadni) talán mégsem majdnem olyan rossz, mint lerontatni, majd emlékmásként újból világra jönni: amikor kikászálódunk az ágyból, olyankor még különbséget tudunk tenni *ugyanaz* meg *ugyanolyan* között (vagy legalábbis nem tűnik különösebben izgalmasnak a föltevés, hogy „valójában” kicseréltek bennünket), és amikor kikecmergünk onnan, ahonnan akkor kecmergünk ki, amikor eljön a feltámadás, remélhetőleg akkor is így állnak majd a dolgok. És, olybá tűnik, ez a csekélység – számít.

És talán Replikám sem érez másképp.

Talán benne is fölhorgad a gyanú: csak *úgy tűnhetik*, hogy elmarad a botrány, hisz akkor nem volna tapasztalat, amely eldöntené, joggal állítja-e ő, egy szem emlékmásom, hogy ő én (vagy majdnem-én) vagyok (majdnem), és persze én sem igen tudnék semmi okosat mondani neki e tárgyban. Vélhetőleg *ő is úgy tartaná*, nem érthetetlen módon – tudniillik saját jól fölfogott érdekében, még ha ebbéli óhajában volna is némi következményterhes következtelenség –, fölöttébb szükséges a Teletranszportert úgy megkonstruálni, hogy (velünk együtt vagy nélkülünk, de) az emlékek „állaga”, az emlékezés értelme túlélje a teletranszportációt. Hogy még rakoncátlan és szkeptikus elmékbe se fészkelhesse be magát a gyanú, hogy meglehet, a Teletranszporter túloldalán előkecmeregve egy mukkot sem értünk elménk oly meghittén ismerősnek vélt dolgai-

ból. Ám mielőtt eltűnődnénk azon, hogyan volna lehetséges a Teletranszportert önmérsékletre szorítani, korrigálni próbálva, ami, bárhogy nézzen is ki egy Teletranszporter, mindenképpen konstrukciós hibája, tehát mielőtt megpróbálnánk a lehetetlent, nem árt, ha eszünkbe jut, hogy a Teletranszporter bárhogy működjék is, épp attól működik, hogy megkülönböztethetetlené teszi az *ugyanazt* meg a csak *ugyanolyant*. Aminek okán, legalábbis számomra úgy tűnik, egyetlen és emlékeimet, valamint földi dolgaimat – viselt dolgaimat és elmém dolgait – kizárólagos joggal birtokló Replikám sem lehet igazán boldog azzal, amit tőlem örökölt, mármint eggyel több okból nem lehet az, mint amiért földi, viselt, valamint elmebeli dolgaim már nekem sem tetszettek maradéktalanul. Ha emlékeim lehetnének neki is *emlékei*, akkor is csak mert ő maga az azonosság parazitája *lehet*; de hogy az lehessen, ahhoz az szükségeltetnék, hogy az előbbi különbség megtehető legyen – amit pedig a Teletranszporter működése kizár.¹²⁸

Meglehet, emlékmásom azt képzelheti, ő én vagyok; vagy legalább, hogy akár lehetne is én – de *nem képzelheti, hogy képzelheti csak*.

Vagy meglehet, képzelheti, de ez esetben emlékeim rossz helyre kerültek az ő emlékezetében.

¹²⁸ Nem állítom, hogy az *én* fogalmának mondanivalójára fűelve ne volnánk alaposan zavarba ejthetők, ha nekünk szögezik a kérdést, hogy mármost akkor ők – mondjuk, Thomas Nagel *series-personjei*, akik 30 éves korukban mind belépnek valami Replikátorba, hogy rögvest ki is lépjenek „ugyanazzal” az, éppen csak defektusaitól megszabadított testtel (*The View from Nowhere*, 45.) – ugyanők-e, vagy csak valami ugyanolyan másolatok; csak hogy ha komolyan zavarba jönnénk – mondjuk, mert kiderülne, a Teletranszporterek, köszönik szépen, működnek, sőt, már használatba is vettük őket, szóval, mert egyszerűen már nincs értelme különbséget tennünk ugyanaz meg ugyanolyan között –, nemcsak az *én* azonosságát firtató kérdés okozta szorongásunk szűnnék meg, de, pont ezzel egy időben, elülne lelkünkben (a lelkekben) az *én* határainak kitégítése által kiváltott ujjongás is; a dolog folyományféleképp megszokandó fogalomreparálási munkálatokat pedig nem merném reformoknak nevezni.

Lehet, hogy ő akár én is lehetnék – ellenben ő nemigen lehetne empirikus *én* (empirikus bárki), hacsak ki nem veri fejből az emlékeimet, vagy inkább: engem, meg a gondolatot, hogy talán csak tréfa, hogy emlékezni vél rám (akkor „megjavulhatna” még – már ha empirikus *én*-nek lenni jó).

(*Mellékösvény*) (Nem is egészen) melleleg: az az érzésem, még valamit – még *legalább* egy valamit – ki kellene kötni a Teletranszporterek működését illetően, mármint túl azon, hogy, ha ilyesmire egyáltalában megkérhető, csak egy példányban reprodukáljanak (vagy csak egyetlen példányban tegyenek ki a Replikátorból) bennünket, s ha lehet, „egy tömbben”, anélkül hogy mások emlékeivel mixelnék emlékeinket – hogy ugyanis, már persze ha ilyesmire megkérhető egyáltalán, bármit tesznek is (akár ébresztenek, akár támasztanak), azt gyorsan tegyék. Ha lehet, azonnal. Mert tegyük föl: egyszer csak köztünk támadna (föl) valaki, akinek az emlékei szőröstül-bőröstül Guy Fawkes emlékei volnának, egy valami kivételével: azt mesélné tudniillik nekünk, hogy persze az a Guy Fawkes, akiről a hagyomány beszél, valóban szörnyű véget ért, ám szerencséjére (legalábbis: valakinek a szerencséjére) az utolsó előtti pillanatban biográfiája kettéágazott. És bár a történet egyik szála tudvalévőleg rögvest el is szakadt, de a másik, íme, most továbbgombolyodik, mert bár barátunk, aki köztünk támadt (föl), nem tudja hirtelenjében, hol is van, de rokonszenvesnek talál bennünket, hisz szemmel láthatólag nem akarjuk vérpadra küldeni (s í. t.). Minthogy a teletranszportáció mint jelenség ismeretes volna előttünk, és a „branching case” furcsaságai sem döbbszentének meg, engedjük meg, hitelt adnánk a szavainak; és persze mielőtt kíváncsiságból mégiscsak faggatni kezdenénk őt bizonyos, meglepőnek talált részletek felől (hogy vajon hogyan is festett a teletranszportáció a XVI. század technikai föltételei közepett, vagy hogyan is

fest a teletranszportáció alternatív, mondjuk, rózsakeresztes technológiája, bár az első híradás róluk pár évvel későbből való), mondom, mielőtt faggatni kezdenénk, gondolom, a tudtára adnánk, hogy szerencsénknek tartjuk őt körünkben üdvözölhetni, és azt is, hogy bár a dologból sok mindent nem értünk, azt azért mégiscsak meg tudjuk mondani, hol ébredt föl (született, született újjá, támadt föl, majdnem és talán).¹²⁹ Legalább ezt meg tudjuk majd mondani: közölhetjük a bennünket fölfedezővel – amint az fölfedezettektől el is várható –, hogy kiket fedezett föl.

Ami azonban alaposan el is romolhatik, ha netán csapatostul találnának föltámadni Guy Fawkes kortársai, vagy mellettük mindenféle népek egyéb korokból is. Magyarozatféleképpen mi persze naptárakat rázogatóknak az orruk előtt – egyre ingerültebben –, ám ez keveset változtatna azon, hogy a világ kezdene megtelni egészen „megkímélt állapotban” előtalált személyes emlékekkel (emlékezetekkel), amelyek azonban még csak köszönő viszonyban sincsenek avval, amit megmagyarázni próbálunk majd nekik. Nekünk persze igazunk lesz, amikor – a naptárra bökődve – megpróbáljuk ráébreszteni őket, időben eltévedt kortársainkat (avagy: a közénk tévedt időidegeneket), hogy 1998. május 3. van, és nem *másnap*. Ám meglehet, ebben egyre kevésbé hiszünk majd magunk is. Tájékozódásunk az időben történeteinkre támaszkodik, azok pedig attól azok, amik – történetek tudniillik –, és attól olyanok, amilyenek – tudniillik épkezlábak, már persze amennyire azok –, hogy összefonódnak mások (kortársaink meg időbeli szomszédaink, boldog őseink, valamint ismerőseink) történeteivel (és rajtuk keresztül valamiképpen valamiféle egyetemes történeti kronológiával is), ám időben eltévedt kortársaink és történeteik erre aligha adhatnak módot nekünk. Lehet, hogy valamiféle monstre *oral history*ként rekonstruálni lehetne a történetek megbombolt hálózatát, pályázatokat kiírva, amelyek

¹²⁹ Nem kívánt törlendő.

más és más ürüggyel és alkalomból, de mind a „ki tudja a végét?” kérdését tűznék pályadíjra – ám ez, ha nem volna is lehetetlen talán, de kétségkívül eléggé megerőltető volna. Eléggé megerőltető, mert vélhetőleg illenék mindenkit föltámasztani, ami az isteni Replikátornak, mondtam már, föltehetőleg bliktri, nekünk ellenben csak akkor sikerülhet (mármint ha teletranszportáció sikerülhet egyáltalán), ha ők „ott” mind hajlandók voltak a Teletranszporterbe bebújni, azzal a föltett szándékkal – melyről nem tudom, miért is tették volna föl –, hogy épp „itt” kecmeregjenek a Replikátorból elő; és persze meglehetősen részletességgel kellene, mégpedig többször is színre vinni az emberiség egyetemes történetét, ami annyit tesz, hogy nekünk meg, a lehetséges sorrendet latolgatva, több változatban is végig kellene hallgatnunk az egészet (ügylve közben arra, ne történjék bármi is, ami, tetejébe az előbbieknél, az Akhilleusz és a teknősbéka vetélkedése apropójából már kimerítően megvitatott bonyodalmat is a nyakunkba szakasztaná) – amire föltehetőleg nem futná az időnkől, hacsak nem tulajdon emlékmásainkként abszolválnánk e terhesnek tűnő penzumot. Mindezenközben föl kellene azt is tennünk, hogy a történetek hibátlanul illeszkednek, s nem úgy, olyan furán teszik, mint az egymásban kifaragott kínai elefántcsont-golyók, holott, példának okáért Siegfried Kracauer szerint így illeszkednek pont.¹³⁰ Bárhogy ítéljük is meg e pompás vállalkozás esélyeit, mi, miközben a mondott vállalkozás dűl, mi több, föltehetőleg mindjárt az elején, búcsút intenénk emlékezetünknek: a mostba tévedt idő-idegenek (avagy: időben eltévedt kortársaink) között megszűnnénk tájékozódni az időben, azaz megszűnnénk emlékezni – talán múlt idejű álmokat álmodnánk, és nem értenék, mi az a múlt idő.¹³¹

¹³⁰ Siegfried Kracauer, *Geschichte. Vor den letzten Dingen*, Frankfurt a. M. 1971, 188.

¹³¹ Itt azonban már valóban hivatkoznunk kell a 124. jegyzetben említett Normann Malcolm-tanulmányra.

Kérdéses persze, van-e értelme kikötni próbálnunk, hogy emlékmásunk nem kódoroghat el emlékeinktől túl messzire az időben. Hogy mi az, hogy „túl messzi”, azt mi, empirikusan meghatározott ének, akiknek számít azonosságunk az időben, érteni véljük, és vélhetőleg érti Az is, Aki az egyetemes történeti kronológiát saját szemével bírja látni; ám nem vagyok biztos benne, vajon értik-e az olyan elmék is, „akiknek” a szemében nem számít az én azonossága az időben. Miért kötné meg az ő (képzelt vagy új anyagból rekonstruált) kezüket az emlékezés, miért kötné őket egyáltalán, amikor hisz 1998. május 3., ez a gyönyörű vasárnap, nekik *bármikor* tetszik?

Bármeddig játszaduzzunk is a kváziemlékezés, mondom, legalábbis problematikus penzumának (emlék-)képtelenségeivel, a játékból, meglehet, nem sül ki több, csak annyi, amennyit régóta tudhattunk is volna akár: mármint hogy bárki is csusszanjon észrevétlenül a helyünkre, a legjobb, ha pontosan ugyanolyan, mint mi (voltunk), sőt, egy kicsit még ugyanolyanabb is (mert én elfelejthetem, hogy hova a pokolba tettem a szemüvegemet egy pillanattal ezelőtt, ő ellenben izgulhat, nem valami végzetes replikációtechnológiai hibával akadt-e dolga) – de mindezekből a képtelenségekből mégsem következik, hogy ez az ennyire ugyanolyan, mint mi, csak mi magunk lehetnénk; mi magunk pusztán ennyitől még bátran eltűnődhetünk rajta, vajon „az” túlélésnek számíthat-e, és „ő” most mi magunk vagyunk-e, vagy épp ellenkezőleg, esetleg hogy ha már ily ügyetlenül elvesztettük a fonalat, talán egyre is megy, hogy így, vagy épp megfordítva. És ez igaz is, hisz az absztrakt létezőktől eltekintve semmi sem bír annyira ugyanolyan lenni, ha belekékül, akkor sem, hogy csak ettől ugyanaz legyen (az absztrakt létezők meg erőlködés nélkül is úgy vannak a dologgal, hogy ha ugyanolyanok, akkor ugyanazok). De a fönti játékokkal éppen nem amellet akartunk érvelni, ami mellett amúgy

is hiábavaló volna. Oda szerettünk volna kilyukadni velük, hogy – bármit gondoljon is a dolog felől az emlékmásunk – alkalmasint *akadna valami félreértés abban, ha úgy gondolnánk, hogy elménk dolgai vagy legalábbis emlékeink felől gondolkodhatnánk akár személytelen modorban is*; illetve, persze, emlékeink is nyilván sokféleképp leírhatók – de történetesen *emlékezni, ez olyan lényeknek a privilégiuma, akiknek számít a tulajdon azonosságuk az időben*: akiknek valamire szolgál, hogy emlékeznek, jelesül arra, hogy valamiféle személyes tapasztalat állhasson össze elméjükben a világról, amelyet enélkül mégiscsak hengegés volna tapasztalati világnak nevezni, még ha amúgy erről az utóbbiról képesek vagyunk elemelkedettebb nézőpontból is megemlékezni. Olyan lények privilégiuma, akiknek a szemében következképp számít az azonosságuk az időben – különben kénytelenek volnának a már emlegetett „akárkik” tapasztalatára fanyalodni, az efféle azonban túl emelkedett az ő földhözragadt elméjüknek –, szóval, akik képesek képzeletükben megragadni az *ént*, és ettől lehetnek személy, és pedig, köszönhetőleg a tudat egységének, egy és ugyanaz a személy, ami is (stb).

Ha szabadon grasszálhatnánk más elmékben, és gyűjthetnénk emlékeket magunknak, vagy szabadon garázdálkodhatnánk valami sebész a mi elménkben és másokéban, sebészeti úton gyártva az emlékezést – szóval, ha emlékeink számára egyre menne azonosságunk, ha meglehetnének nélkülünk is –, emlékezetünk (vagy kváziemlékezetünk) nemigen különböznék a kvázilátomásoktól vagy kváziálmoktól. Illetve persze különböznék abban, hogy amiről az emlékek szólnak, az igaz (vagy valaki számára annak tűnt), de a másik végük – az tudniillik, amittől látszólag különösen kedvesnek kellene, hogy tűnjék a szemünkben az emlékezés e furcsa formája –, az, hogy látszólag rólunk szólnak, arról, aki „nézi” őket, merthogy valami nézőponthoz kötöttség nyomát viselik magukon – mondom, ez a végük igencsak fenyegetően meredne felénk. Mert ha így bírnánk „emlékezni”, megszűnnék

a különbség a közt, amire személyesen emlékszünk, és amiről csak valami híradásunk van, noha e különbségre szükségünk van, hogy megőrizhessük elménk épségét és azt, amire azért van szükségünk, hogy empirikus ének lehessünk. Csakhogy e különbségért ez esetben csupán egy olyan történet szavatol, amelyért aligha kezeskedhetünk (nem emlékezhetünk rá): erről a történetről csak a „sebész” adhat számot (emlékeink nyomvonalának ismerete az ő kiváltsága), és ő is – hogy egy avitt érvelési trükkel éljünk – csak az emlékezetére hagyatkozva, ami némileg csorbítja az általa nyújtott garancia értékét, hisz csak egy másik, kongeniális sebész szükségeltetik hozzá, hogy az ő elméjében se legyen semmi a helyén... Ez azonban valójában a kisebbik és érdektelenebbik baj. A nagyobbik az, hogy a legjobb esetben is (ha megjegyezte, mit hova tett, ültetett vagy gépelt, akkor is) csak annyit tehet értünk, amennyi az ember idősebb rokonaitól telik, akik arról győzködnek minket, tartogatnak számunkra valamit, amire emlékeznünk illenék. Ha személyes emlékek bármi megteszi, akkor az persze nem emlékezés. Ami első pillantásra talán a személyes érzékelés örvendetes kitágításának látszhatott, így nézve ijesztő inkább – a személyes emlékezet elveszti emlékezet nevét, mert abból vetkezik ki, amire rendeltetett: hogy összefüggő tapasztalatot faragjon elmeállapotainkból, és hogy így „elménk szeme” ránk kancsíthasson. Amely furcsa szembaj híján elménk lassan kioldódnék a birtokosrag igájából, mi meg kezdenénk nem érteni, mit forgatunk benne.

Másképp: úgy tűnik, túl emlékeinken és az okokon, melyek az emlékeket emlékekké teszik, és intézkednek felőle, hogy valaki emlékezzék is rájuk, van valami További Tény is, amelyről érdemes megemlékeznünk, ha elménk dolgait bárki leltárba akarná venni: tudniillik hogy *emlékeink számára pont nélkülözhetetlenek vagyunk*. Mert azonos-

ságunk az időben föltétele, hogy ők *emlékek* lehessenek. Ne csak döngicsélés vagy zümmögés.¹³²

Úgy tűnik, aki bejut a Kékszakállú herceg várának utolsó, legtitkosabb termébe, hogy saját szemével (az elme szemével) lássa, amit (emlékeit) így látni voltaképp a várúr privilégiuma, az, mint a legújabbik feleség, elvesz valóban: elveszti állagát, nem valaki többé. Csak önnön emléke.

Vagy az sem, mert nincs emlék, nincs vár sem, sem Kékszakállú.

Elmék ülnek talán valami moziban, ahol valami – a föltevés szerint – teljesen hiteles filmet vetítenek. És – sejtésem szerint – egy szót sem értenek abból, ami a szemük előtt pereg.

¹³² Kicsit zavar, hogy jól el tudom képzelni: emlékmásom ezen csak röhög (vagy röhögne, ha volna). De vajon ő megnyomná-e a Zöld Gombot?

7 (*Sovány vigasz*) Ellenem vethetném: mindez nem zárja ki, hogy létezhessek oly zseniális vagy hibbant sebész (vagy informatikus vagy akárki), aki képes összeeszkábálni a fölismerhetetlenségig hű másomat. Képes szétültetni vagy elfaxolni (s í. t.) engem. Szóval ellenem vethetném, mindez kevés ahhoz, hogy határesetekben bármi kézzelfogható vigaszt nyújthassunk annak, aki attól tart, lehet, nem tudja már megmondani, *énje* ott marad-e emlékei körében, vagy eltávozik (és hol és hova, ha). Hogy bármi kézzelfogható vigaszt nyújtsunk annak, aki ott áll a Zöld Gomb előtt, és habozik, mert úgy tűnik neki, képtelen immár különbséget tenni *ugyanaz* meg *ugyanolyan* között. És aki talán mi magunk vagyunk.

No igen. Ez a sok papír – ha jól értem, amit írtam, s persze ha stimmel belőle valamennyi is – mind annak a sovány konzekvenciának a kedvéért fogyott, hogy ott, ahol nem tehetni *ugyanaz* és *ugyanolyan* közt megkülönböztetést, ott mi fölébredni sem tudunk. Oda még föltámadni sem érdemes – mert mi ott nem lehetünk, és akik ott vannak, nem ismerhetnek ránk, és ha ők mégis mi volnánk, magunk sem ismernénk rá magunkra...

Mind többen vannak, akik kedvéért szeretném, ha a Parfit szerkesztette gépezet Föltámasztógép volna, legalább egy picit. (Nem tudom, hogy festene ez a „picit”; voltaképp csak azt szerettem volna tudtára adni azoknak, akik a Föltámasztógépek tárgyában illetékesek: én kész vagyok

a kompromisszumokra.) Mármint: szeretném, ha működ-
nék igazándiból, ha úgy működnek, ahogy az ilyesmit el-
képzelni szoktuk, szóval Főlébresztőgépként, valahogy.

Kockáztatva akár, hogy nem tudom, mit kívánok ne-
kik.

Ám amennyit a Teletranszporterről tudok – amennyit
szerzőjének használati útmutatójából kihámozhatni vél-
tem –, aszerint amit a szóban forgó gépezet kiőröl, nem
föltámadás. Még majdnem sem az.

Azt sem tudom, hogyan lehetne jobb belátásra bírni.
Akkor sem, ha amúgy valóban minden könyvesboltban
van vagy három polcfolyóméternyi könyv (stb.).

Egyébként működik.

Azaz, csak remélhetem, hogy aki Singer isteni számí-
tógépén szövegszerkeszti igaz történetünket, az az igazi
isteni Teletranszportert is rég megszerkesztette hozzá.

Mindig szerettem volna egy olyan könyvet írni, amelynek épp ez a Hogarth-metszet díszíti a címlapját. Úgy tűnik, elérkezett az elszalaszthatatlan alkalom: a metszeten fönt, ez szemmel látható, azok a sápadt, vértelen arcok ének – talán az alatt ülő urak *énjei* –, akik épp azzal vannak elakadva, hogy mindaz, aminek a révén „az ember képzeletében képes megragadni az *ént*”, ami által személy, és pedig, a tudat egységének köszönhetően, persze, *egy és ugyanaz* a személy, nem csupán valami, ami, mondjuk, a fogfájás logikai tartozéka (hogy a fogfájás valami olyasmi lehessen, ami *érződik*), hanem aki gondolatait, emlékeit vagy érzéseit el sem vesztheti, és amazok is csak nehezen nélkülöznék őt magát, mármint ha abban a formában gondolatok, érzések és miegyebek, ahogy az ilyen dolgokkal ismerősek vagyunk – szóval, mindaz *hajlamos kibabrálni velünk*... Ahogy ezzel vannak elakadva az alatt ülő urak is: ők eszünk ítélőszéke (ez a metszet címe, hogy *A bíróság*), és alaposan el lehetnek akadva, hisz láthatóan nem is tűnődnek immár: ketten elszunyókáltak a szellemi fáradalmaktól, a harmadik úr pedig olvas, egy könyvet, amelynek szerzője is az előbbiekkal akadt bökkenőinken tűnődik – mármint hogy akkor tán valóban nem számítána *énünk* azonossága az időben, vagy mégis úgy áll inkább a dolog, hogy elménk dolgaiban még épp nélkülözhetetlenek vagyunk? –, és amelynek ő, mármint a szóban forgó parókás úr díszíti a címlapját, mégpedig szemmel láthatólag elmélyülten és élvezettel olvasa, ahogy reményeim szerint Te is majd, Nyájas Olvasó.

1290 Ft

ISBN 963916928-5

9 789639 169289